

kleio

29e jaargang nr. 1 februari 1988

Tijdschrift
van de vereniging
van docenten
in geschiedenis
en staatsinrichting
in Nederland
(V.G.N.)

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-7 27 49.
W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-1 48 37.
W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-3 47 09.
Mevr. J. Reitsma, *2e secretaris*, Van Brerostraat 79, 7312 VL Apeldoorn. Tel. 055-55 82 38.
Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-4 24.
H. van Duijsen, Jekerstraat 53¹¹¹, 1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-73 34 94.
T. van Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-41 39 25.
P. van Hees, Prof. Ritzema Boslaan 95, 3571 CP Utrecht. Tel. 030-73 35 62.

U kunt zich opgeven als lid bij de administratie van de VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.
Voor 1988 bedragen de contributies:

1. Docenten PA/PABO, Havo, Vwo en Tertiair onderwijs f 90,-
  2. Docenten Mavo/Lbo f 70,-
  3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 65,-
  4. Studenten f 65,-
  5. Partnerlidmaatschap f 25,-
- Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks vóór 1 december een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Adreswijzigingen en opzegging dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

kleio

Kleio is het blad van de VGN en verschijnt tien maal per jaar, indeeldeel met (mini) didactica.

Redactie

A.C.M. Peek, *voorzitter*, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-19 02.
C. Bogaerts, IJsselstein.
A.J.L. van Hooff, Nijmegen.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.
C.W. Torremans, Alphen aan den Rijn.
Mevr. J.G. van der Leeuw-Roord, 's-Gravenhage.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Utrecht.

Secretariaat: C.W. Torremans, Ceresstraat 51, 2402 BJ Alphen aan den Rijn. Tel. 01 720-4 40 61.
Eindredactie: T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-8 35 76.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen

diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs (incl. porto) f 75,-; buitenland (excl. België) f 95,-. Losse nummers kosten f 7,50.

Informatie over het leerlingmateriaal van de VGN, de Kleio-(mini)-Didactica vindt u in de Kleio-Krant.

U kunt bestellen door het overmaken van het betreffende bedrag op postgiro nr. 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het biljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. De prijs bedraagt, voor kant en klare opnamemodellen f 360,- voor een hele pagina, f 275,- voor een halve en f 175,- voor een kwart pagina. Voor informatie over inlevertermijnen en andere formaten kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Grafisch Bureau Joop Bierling
Zetwerk: Zetterij Wil van Dam
Druk: Elinkwijk/Utrecht
ISSN 0165-6449

Inhoud

- 4 De Nieuwe Hollandse Waterlinie
S.H. Poppema
- 10 Colenbranders verhaal: de tragiek van een werker
J. Tollebeek
- 16 Kleio-gesprek met Nico Maarsen, Harriët Mulkens, Wim Kattenberg en Will Bouwman
Kees Bogaerts, Joke van der Leeuw, Ineke Meester
- 21 Volwasseneneducatie in de vierde versnelling
M. Otten
- 23 Merlijn Lbo/Mavo-recensieartikel
B. Engbers
- 28 Ideetje Misschien...?
- 30 Recensies
- 38 Kleio-krant

Op de omslag: Fort Jutphaas ± 1930.

Toegezonden kopij

De redactie accepteert alleen schrijfmachine-typewerk of printer uitdraai in double strike/NLQ-kwaliteit.

Overname

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

kleio

nummer 1/88
pagina's 2 en 3

ANTWOORDKAART ALGEMENE JAARVERGADERING 12 MAART 1988 UTRECHT

Ondergetekende,

Naam: .....
Adres: .....
Postcode, plaats: .....
Telefoon: .....

is van plan aanwezig te zijn op de algemene jaarvergadering op 12 maart 1988.

Handtekening:

.....

ANTWOORDKAART VGN-ACTIVITEITEN

Ondergetekende,

Naam: .....
Adres: .....
Postcode, plaats: .....
Telefoon: .....

voelt (onder voorbehoud) ervoor om iets te doen in het kader van de hieronder aangegeven VGN-activiteiten.

- ☐ commissie PA-BO
- ☐ commissie 12- tot 16-jarigen
- ☐ commissie Havo/Vwo
- ☐ commissie volwasseneneducatie
- ☐ Kleio
- ☐ onderwijsadviescommissie
- ☐ didactiviteitencommissie
- ☐ comigo-commissie
- ☐ onderwijscommissie NHG/VGN
- ☐ contact met CEVNO
- ☐ contact met Atlantische Commissie
- ☐ Omega-adviescommissie
- ☐ centrale organisatie CSE-besprekingen
- ☐ regionale voorbereiding CSE-besprekingen
- ☐ activiteiten in eigen regio

Handtekening:

Desgewenst één of meer rondjes inkleuren.

.....

postzegel
niet
nodig

VGN

Antwoordnummer 43213

2500 WV Den Haag

postzegel
niet
nodig

VGN

Antwoordnummer 43213

2500 WV Den Haag

Excursie

De Didactiviteitencommissie VGN
organiseert op 16 april 1988 i.s.m

STICHTING

MENNO VAN COEHOORN

een unieke excursie langs de res-
tanten van de

NIEUWE HOLLANDSE WATER- LINIE

Op zaterdag 16 april 1988 kunt u deelnemen aan een volstrekt unieke dagexcursie langs zogenaamde 'natte' en 'droge' restanten van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De excursie wordt georganiseerd in nauw overleg met en medewerking van de Stichting Menno van Coehoorn. Medewerkers van de Stichting zullen op 16 april aanwezig zijn om u deskundig te begeleiden. Er worden objecten opengesteld, die normaal voor

publiek gesloten blijven. Welke objecten dat zullen zijn, kunt u uitvoerig vernemen in het maandnummer van *Kleio*.

Er wordt gereisd per touringcar, heerlijk ontspannen dus. Het vertrek valt *exact om 10.00 uur vanaf het Jaarbeursplein te Utrecht*, naast het Jaarbeurscongrescentrum. De bus zal herkenbaar zijn aan een VGN-vignet op de voorruit. Tussen 17.00 en 17.30 uur wordt u op dezelfde plek weer

afgezet voor de thuisreis.

Voor de deelnemers aan de excursie geldt een *kledingvoorschrift*. U zult die dag stevige wandelschoenen moeten aantrekken met geprofileerde zool of dito laarzen en kleding dragen die niet vies is van een salpeterminale. Verder is het meenemen van een werkende zaklantaarn noodzakelijk.

De deelnemers ontvangen op de excursiedag een map met onder andere kaartmateriaal. Enige kennis van vestingbouwkundige termen wordt op prijs gesteld.

Wij kunnen ons voorstellen dat u uw huisgenoot voor een dergelijke excursie niet thuis wilt laten. Daarom staat de inschrijving ook open voor één van uw huisgenoten. Het prijskaartje dat aan deze excursie hangt is voor leden f 30,- en voor niet-leden (huisgenoten) f 35,-.

Voor een lunch wordt onderweg gezorgd. Dat is bij de prijs inbegrepen.

U kunt zich per briefkaart inschrijven onder vermelding van 'excursie Waterlinie' met opgave van naam, postcode en woonplaats plus die van een eventueel meereizende huisgenoot bij:

dhr. H. van Duijsen,
Jekerstraat 53^{III},
1078 LZ Amsterdam.

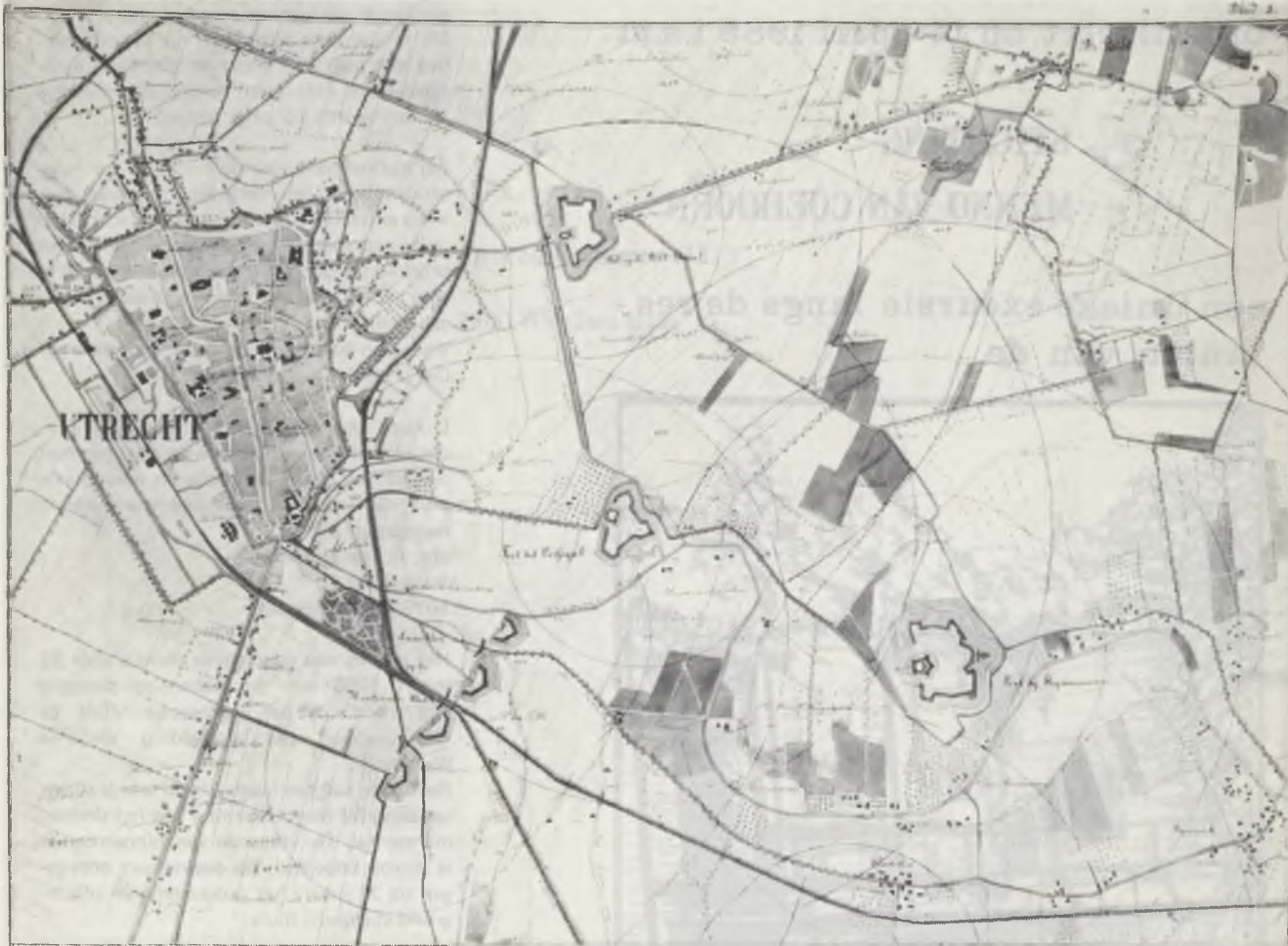
Het bedrag van de excursie dient u vóór 31 maart 1988 over te maken op postgiro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te 's-Gravenhage met vermelding 'excursie Waterlinie'.

Restitutie van het inschrijfgeld wordt alleen verleend bij overintekening van het deelnemersaantal. De volgorde van binnenkomst is hierbij bepalend. De deelnemers ontvangen na 31 maart het programma en plattegrond startpunt thuis.

De sluitingsdatum voor inschrijving is vastgesteld op 31 maart. Het aantal deelnemers aan deze unieke excursie is niet onbeperkt. Dus: Wie het eerst komt, het eerst maalt!

De Nieuwe Hollandse Waterlinie

Utrecht, met de forten op de Biltstraat, bij Rijnauwen en fort het Vossegat.

S.H. Poppema

Het artikel over de Nieuwe Hollandse Waterlinie dient in de eerste plaats om een ruwe schets te geven van het ontstaan en de ontwikkeling van deze puur Nederlandse verdedigingslinie als inleiding op de excursie die de VGN op zaterdag 16 april naar enkele werken van de linie zal maken. Het is bepaald niet bedoeld als een analyse, laat staan als een soort definitieve evaluatie van de NHW bijna een halve eeuw nadat zij voor het laatst in staat van verdediging was. Het is een poging door het vermelden van feiten een indruk te geven van de vele aspecten van de linie.

Ir. Poppema is bestuurslid van de Stichting Menno van Coehoorn.

klein

nummer 1/88
pagina's 4 en 5

'Land voor water' is de sprekende naam die Herman de Man in zijn roman *'Rijshout en rozen'* geeft aan een boerderij in een elk jaar weer door hoge waterstanden bedreigde polder tussen de grote rivieren in Zuid-Holland en Utrecht.

De bevolking moest altijd weer paraat staan tegen aanvallen van vijandig water, maar ook het land van de polders moest paraat staan

tegen aanvallen, tegen de krijgsmacht van een vijandelijk land.

Watervlakten, in het bijzonder als zij diep genoeg waren om niet doorwaadbaar te zijn en niet diep genoeg om zelfs met lichtte vaartuigen te worden bevaren, zijn een sterk defensiemiddel. Daarom werd, waar bij de verdediging van het land watervlakten van nut konden zijn, gekozen voor 'water voor land'.

Voor verdediging tegen een vijandelijke strijdmacht heeft de mens altijd gezocht naar posities die hem de gelegenheid gaven met zo weinig mogelijk eigen potentieel een vijand te kunnen tegenhouden: de krijgsgeschiedenis kent vele steile rotswanden, passen en moerassen die verdedigers in staat hebben gesteld het hoofd te bieden aan een overmachtige vijand.

Voor de Lage Landen bij de Zee is dat van ouds het water geweest. (Tijdens de Tachtigjarige Oorlog zijn de Spanjaarden vaak

geërgerd door al dat water tussen de velden, om de steden en ook op het land.) In 1585 hebben Staatse troepen na een nederlaag bij Amerongen, in het gebied van Vreeswijk en Jutphaas land laten onderlopen en op hoger gelegen accessen schansen opgeworpen om 's Konigs leger te kunnen tegenhouden.

Aanzet tot een waterlinie

Prins Maurits heeft omstreeks die tijd gezegd dat hij een linie met verdedigingswerken en onderwaterzettingen langs de Vecht en de Vaartse Rijn met 10.000 man tegen de ganse wereld zou kunnen houden. In mei 1589 is een plan voor een dergelijke linie uitgewerkt maar tot uitvoering ervan is het niet gekomen. De oorlog was inmiddels voor de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën gunstiger gaan verlopen en bovendien bleek dat de provinciale autonomie het Holland en Utrecht moeilijk maakte tot overeenstemming te komen. Het was wel de eerste aanzet tot een linie met ongeveer hetzelfde tracé tussen Zuiderzee en Lek als later de NHW.

Een dergelijke linie bestond ook nog niet toen de Spanjaarden in februari 1624 de Veluwe binnenvielen, maar prins Maurits bereidde zich wel voor op een verdediging langs de Vecht en de Vaartse Rijn: hij liet het bevroren water 'openbijten' en trok troepen samen te Utrecht. Vijf jaar later, toen tijdens het beleg van 's-Hertogenbosch door prins Frederik Hendrik, een inval in het oosten van het land werd gedaan om het beleg te verstoren, liet de prins langs de lijn Vecht-Utrecht-Vaartse Rijn schansen opwerpen en inundaties stellen, al werd uitvoering in de noordelijke sector belemmerd door gebrek aan overeenstemming tussen Holland en Utrecht.

Zo was er, zij het dan onvolledig, een Utrechtse linie ontstaan waarvan het tracé later deel zou uitmaken van de NHW.

De geschiedenis van de NHW

In het rampjaar 1672 heeft het Spaanse leger niet die Utrechtse linie ter verdediging betrokken maar een meer westelijk gelegen lijn, die bijna anderhalve eeuw later de naam *Oude Hollandse Waterlinie* zou krijgen. De linie van 1672 liep van Muiden, langs de Vecht tot Nieuwersluis en vandaar naar Woerdens Verlaat, langs de Meije naar Zwammerdam, over Bodegraven, langs de Kleine Wiericke naar Goerjanverwellesluis en verder door naar Schoonhoven. De onderwaterzettingen in deze linie waren hier en daar zeer smal. In het noorden ech-

LITERATUUR

Atlas van historische vestingwerken in Nederland, deel IIIa de Provincie Utrecht en deel IIIb de Provincie Noordholland, uitgave van de Stichting Menno van Coehoorn.

'Vesting, vier eeuwen vestingbouw in Nederland' onder redactie van J. Sneep, H.A. Treu en M. Tydeman, in het bijzonder het hoofdstuk 'De verdedigingsbouw in Nederland tussen 1795 en 1914' door H. Akihary en M. Behagel, uitgave van de Stichting Menno van Coehoorn, 1982.

Revue Internationale d'Histoire Militaire No 58 1984, 'Fortifications in The Netherlands (c. 1500-1940)', p. 97 e.v., door J.P.C.M. van Hoof.

'De forten rond Utrecht' door Ing. G. Koppert, uitgave van de Stichting Matrijs, Utrecht 1983.

'De Hollandse Waterlinie', onder redactie van Hans Brand en Jan Brand, uitgave Van Veen uitgevers, 1986.

ter, voor Amsterdam, waren grote inundaties en dat was ook ten zuiden van de Lek het geval: de Krimpenerwaard, de Vijfherenlanden, de Alblasserwaard, het Land van Altena en het Land van Heusden stonden geheel of gedeeltelijk onder water. Geheel in overeenstemming met de algemene conceptie van een waterlinie lagen er verdedigingswerken op accessen, deels van tijdelijke, deels van meer permanente aard. Al in 1673 werd de linie tussen Zuiderzee en Lek hier en daar iets naar het oosten verplaatst; Oudewater werd in de stelling opgenomen en verder werden allerlei verbeteringen ingevoerd, zoals de aanleg van de Wierickerschans. Nieuwe mogelijkheden werden geschapen doordat Holland nu het recht kreeg gebieden in Utrecht en Gelderland onder water te zetten in het belang van 's lands verdediging.

In het midden van de achttiende eeuw is de Hollandse Waterlinie ook bij Woerden nog verder naar het Oosten verlegd. Toen de linie wat meer in de richting van Utrecht werd verschoven, hebben twee ingenieurs van de Ingenieursdienst in het gewest, H. Ruysch en B. de Roy, in opdracht, voorstellen gedaan voor forten en andere werken ten oosten en ten zuiden van de stad Utrecht. Later zijn die voorstellen voor een deel uitgevoerd ten behoeve van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Een andere maatregel die vooruitliep op het tracé van de NHW was de verlegging in 1787 van de (Oude) Hollandse Waterlinie naar de Diefdijk op de grens tussen Holland

en Gelderland en verder naar Asperen, de benedenloop van de Linge en Gorinchem. Een jaar nadat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden plaats had gemaakt voor de Bataafse Republiek, pleitte C.R.T. Krayenhoff als Directeur der Hollandse Fortificatiën tevergeefs ervoor, Utrecht binnen de Hollandse Waterlinie te betrekken. In het Koninkrijk Holland vond dit idee enige jaren later ook geen gehoor. Koning Lodewijk Napolen wilde bezuinigen door vestingen als Utrecht, Woerden en Gorinchem op te heffen. Het was zijn gedachte de verdediging van het Koninkrijk te doen plaatsvinden langs de grenzen en de kust en voorts in de Grebbelinie en de linie van Amsterdam. In 1809 gaf koning Lodewijk Napoleon opdracht aan Krayenhoff, toen minister van oorlog, om een aantal vestingen en andere verdedigingswerken in de Hollandse Waterlinie niet langer te onderhouden.

In de tijd van de inlijving bij het Franse Keizerrijk is de keuze van de hoofdverdedigingslinie opnieuw aan de orde geweest. Nadat overwogen was of een linie aan de IJssel niet de meest passende aansluiting zou zijn op de Rijn, Frankrijks natuurlijke verdedigingslijn, deelde keizer Napoleon in oktober 1811 zijn besluit mee aan de minister van oorlog: *'La ligne de Naarden à Gorcum doit être considérée comme la vraie ligne de l'Empire'*. Van uitvoering van werken voor een dergelijke linie is echter niets terechtgekomen. Napoleon gaf meer prioriteit aan verdediging tegen de vijand van overzee: bij Den Helder liet hij vier forten bouwen en hij versterkte de verdediging van de Westerschelde door vergroting van de vesting Vlissingen en de bouw van twee forten te Breskens.

De genie-officier Krayenhoff, die als brigadegeneraal in het Franse leger diende, trad eind december 1813 uit 's keizers dienst en wendde zich tot de latere koning Willem I. Deze benoemde hem tot luitenant-generaal en Inspecteur-Generaal der Fortificatiën.

Op grond van een advies dat Krayenhoff in 1814 aan de soevereine vorst had uitgebracht, besloot deze Utrecht binnen de Hollandse Waterlinie te brengen. Het tracé, dat de naam *Nieuwe Hollandse Waterlinie* kreeg, liep van Muiden en Naarden bij de Zuiderzeekust naar Vreeswijk op de rechteroever van de Lek en verder van Everdingen aan de linkeroever over de Diefdijk naar Asperen en vandaar langs de Linge naar Gorinchem. De linie zette zich voort aan de anderzijds zijde van de Nieuwe Merwede tot in de Biesbosch.

Fort De Bilt vóór 1930.

De NHW: het water

Waterlinies berusten op het beginsel dat vóór de eigenlijke verdedigingslijn een brede strook land onder water wordt gezet op zodanige wijze dat wadende soldaten in onzichtbaar geworden sloten en greppels vallen en struikelen over al dan niet opzettelijk voor dat doel aangebrachte lage obstakels. Ook platboomde vaartuigen met soldaten moeten vastlopen op allerlei oneffenheden. Dit alles gebeurt, zo mogelijk, onder vuur van de verdedigers.

Om het water op het gewenste peil te brengen zijn voorzieningen als inlaatsluizen en keersluizen in kaden en andere inundatiekeringen nodig. Hoogteverschillen vormden zelfs in het vlakke gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie grote problemen. Het land bij Vreeswijk ligt 'toch zo'n twee me-

ter hoger dan bij Muiden. Met het oog op die verschillen werd het te inunderen gebied voor de linie verdeeld in vakken, kommen genoemd. Die kommen waren gescheiden door kaden en dijken. Deze werden soms speciaal voor dat doel aangelegd, soms waren het bestaande dijken.

De kommen tussen Zuiderzee en Lek werden deels geïnundeerd met zeewater, deels met rivierwater. De tijd die nodig was om te inunderen vormde een belangrijke factor. Steeds weer heeft men methoden gezocht en gevonden om het inlaten van water te versnellen. Het was zeer wenselijk de inlaatsluizen in en achter de linie te hebben om overvoeren of aftappen door de vijand te voorkomen. Om inundatie op korte termijn te verzekeren zijn bij de aanleg van de NHW op verschillende plaatsen concessies gedaan, zoals bijvoorbeeld de inlaatsluis bij Wijk bij Duurstede waar het water gemiddeld zo'n twee meter hoger stond dan bij Vreeswijk.

Al bij het begin van de aanleg van de NHW zijn ingenieuze oplossingen gevonden voor waterbeheersing. In 1815 heeft de Rijkswaterstaat onder leiding van inspecteur-generaal J. Blanken Jansz vijf heel bijzondere sluisen aangelegd met deuren die tegen hoog water in kunnen worden geopend, de waaierdeuren. Er kwam één zo'n sluis bij 't Spoel tussen Culemborg en Everdingen, twee bij Asperen en verder nog een te Woudrichem en een aan de Bakkerskil. In 1817 werd ook nog een dergelijke waaier-sluis te Vreeswijk gebouwd.

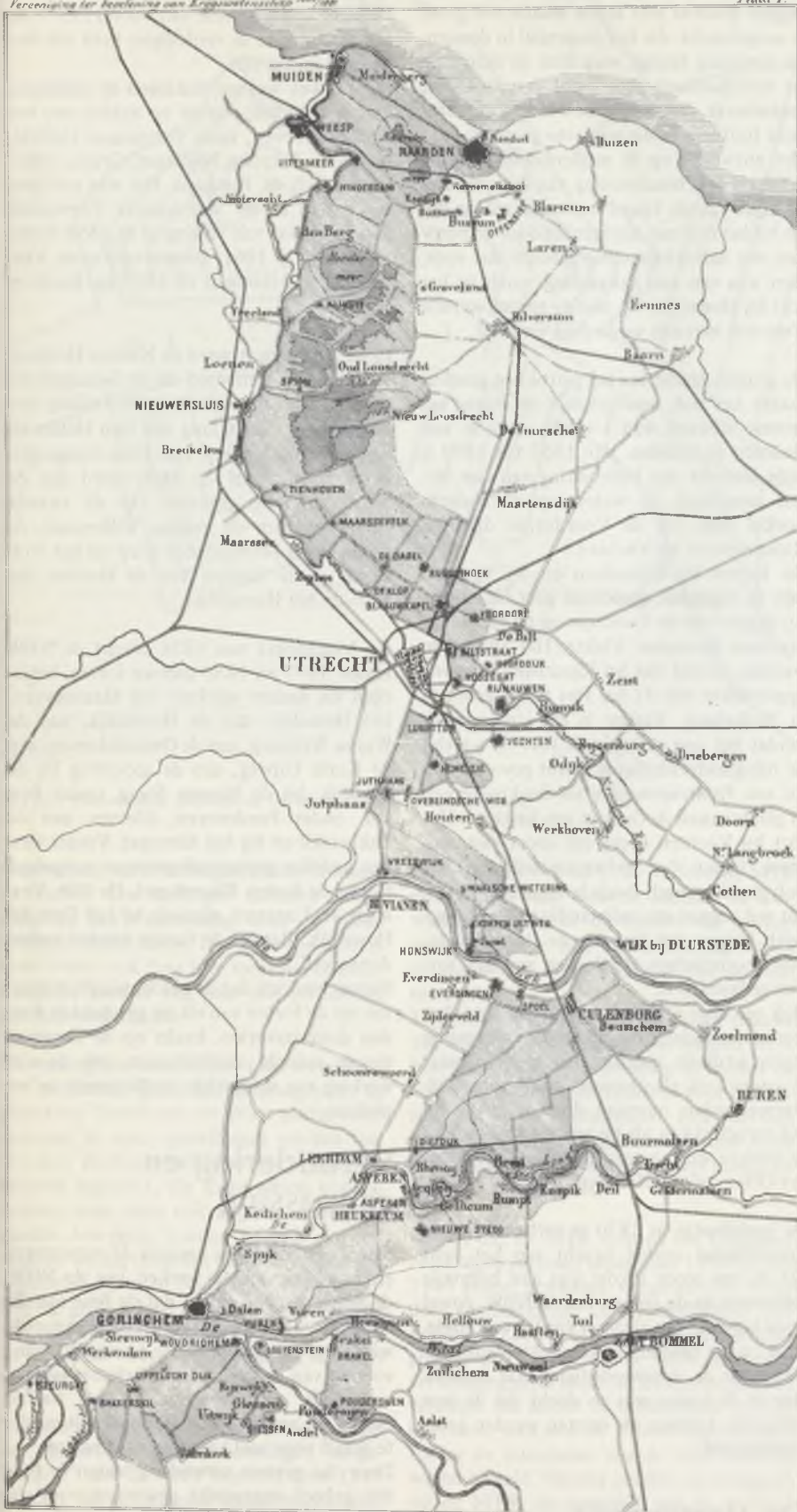
Keersluizen dienden om het afvloeien van inundatiewater te voorkomen. De meest spectaculaire sluis van dit type werd gebouwd om, na de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal in de jaren 1934-35, de voor Jutphaas gelegen kom te kunnen blijven gebruiken. Defensie en Rijkswaterstaat werden het eens over de bouw van de 'plofsluis', een samenstel van vijf naast elkaar gelegen bakken, silo's genaamd, die over het kanaal werden aangebracht op zodanige hoogte dat de scheepvaart er niet door werd gehinderd. Die silo's konden worden gevuld met stortmateriaal. Als de landsverdediging daartoe noopte, konden de vloeren met springstof uit de silo's worden verwijderd waarop het stortmateriaal in enkele seconden de opening in de inundatiekering zou dichten. De 'plofsluis' was in 1940 nog niet (geheel) voor gebruik gereed.

Voor de bevolking waren inundaties uiteraard een plaag. Er zijn vele voorbeelden bekend van sabotage van onderwaterzettingen in het verleden. Ook uit het rampjaar 1672 – toen inundatie vaak nog geschiedde door het doorsteken van dijken – zijn gevallen bekend, bijvoorbeeld in het land tussen Lek en Merwede. Toch zou het nog tot 1896 duren voor er regels kwamen tegen tegen-

SCHETS VAN DE NIEUWE HOLLANDSCHE WATERLIJNIE.

Vereniging ter bescherming van Krijgswaterwerken 1884/1885

Plaat I.

Uitgave van C. van Doorn en Zoon.

Schaal 1 : 200.000.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 KM

werking en sabotage bij onderwaterzettin-
gen. In de Inundatiewet van dat jaar wordt
de overheid overigens wel verplicht de ge-
inundeerde terreinen na afloop weer in de
oude toestand te doen herstellen.

De NHW: de verdedigingswerken

In de noordelijke sector werden bestaande
vestingen zoals Naarden, Muiden en Weesp
en forten als Hinderdam en Uitermeer in
het nieuwe stelsel opgenomen.

De eerste bouwfase van de verdedigingswer-
ken op inundatiekaden, accessen en niet
inundeerbaar terrein begon in 1816 en
duurde tot 1824. In een boog ten oosten
van Utrecht kwamen toen de volgende for-
tificaties: de forten De Bilt, Vossegat,
Blauwcapel, de Gagel en de Klop, vier lu-
netten op de hoger gelegen Houtense vlak-
te en het fort bij Jutphaas. Op de rechter-
oever van de Lek kwamen werken bij
Vreeswijk en op de linkeroever het werk
aan 't Spoel.

De werken uit deze bouwfase waren aard-
werken, de grotere met gebastioneerde
fronten en de kleinere in de vorm van redou-
tes. De vier lunetten hadden wallen die aan
de buitenzijde met baksteen werden bekleed
om stormaanvallen op die werken van het
niet geïnundeerde voorterrein af te bemoei-
lijken.

In de periode tussen 1825 en 1840 is er als
gevolg van grote vestingbouwkundige activi-
teit in de zuidelijke Nederlanden op grond
van verplichtingen voortvloeiend uit het
Congres van Wenen en later door de Bel-
gische opstand weinig gedaan aan de NHW.

De tweede bouwfase, die van 1840 tot 1860,
wordt gekenmerkt door sterke uitbreiding
van het aantal werken en door de invoering
van bomvrije gebouwen in bestaande en
nieuwe werken. In grote forten kwamen
meestal grote ronde torens met een door-
snede van 30 tot 40 meter, en met enkele
verdiepingen waarvan er een boven de wal
uitstak; in de kleinere werken kwam veelal
een bomvrij wachthuis. Beide typen ge-
bouwen waren voorzien van schietkamers
en van gronddekking met daarop open em-
placements voor geschut. Het eerste fort
dat zo'n toren had was het nieuwe, in deze
fase gebouwde fort bij Honswijk.

De verschijning van deze zware bakstenen
torens die bloot stonden aan rechtstreeks
vuur van vlakbaangeschut, doet niet alleen
nu wat archaisch aan, maar ook in de jaren
'30 van de vorige eeuw toen men met de
bouw ervan moest beginnen, werd in krin-
gen van de Genie de juistheid van deze keu-
ze aangevochten. Al omstreeks 1860 waren
de torenforten in hun toenmalige vorm ge-

De Westbatterij in Muiden (1799). (Uit: I. Albers, *Langs de Utrechtse Vecht*, Zwolle 1984. Foto Ger Dekkers)

heel verouderd, gevolg van de invoering van geschut met een getrokken loop, dat wil zeggen geschut met lopen waarin een groef is aangebracht, die het projectiel in draaiende beweging brengt, waardoor de dracht en de trefzekerheid zeer werd vergroot. Het metselwerk van de torens was te kwetsbaar voor treffers van dit moderne geschut.

Het antwoord op de modernisering van de artillerie was bescherming van de toren aan de zijde van de vijand door anaarding, zoals bij het fort van Asperen, of door de bouw van een halfcirkelvormig gebouw dat voorzien was van een anaarding, zoals in het fort bij Honswijk. De meeste torens werden toen ook met één verdieping verlaagd.

De grotere dracht van het getrokken geschut maakt het ook noodzakelijk de vijand op grotere afstand van Utrecht en ook van Naarden te houden. Van 1867 tot 1870 is vóór Utrecht een buitenkring van vier forten aangelegd, te weten op de Ruigenhoekse dijk, op de Voordorpse dijk, bij Rijnauwen en bij Vechten.

De forten bij Rijnauwen en bij Vechten zijn in bepaalde opzichten zeer bijzonder. Zij liggen voor de Lunetten op de niet inundeerbare Houtense Vlakte. Het zijn grote werken, vooral dat bij Rijnauwen met een oppervlakte van 31 ha. Het is het grootste in Nederland. Verder is het opmerkelijk omdat het een polygonaal fort is, waarbij de nabijheidverdediging wordt gevoerd vanuit een frontcaponnière en flankbatterijen in plaats vanuit de flanken van bastions. Het fort bij Vechten kreeg een soort bastaardvorm tussen het gebastioneerde en het polygonale stelsel. Beide hebben een reduit, dat wil zeggen een zelfstandig verdedigingswerk binnen het fort om de strijd te kunnen voortzetten als de rest van het fort niet te houden is.

Ook op enige afstand voor Naarden werden werken aangelegd die niet alleen de vesting tegen artillerie moesten beschermen maar te samen ook als opnamestelling voor veldlegereenheden moesten dienen, zowel bij het terugtrekken als bij tegenaanvallen. Deze werken dragen gezamenlijk de naam van het Offensief van Naarden.

De mobilisatie in 1870 in verband met de Frans-Duitse oorlog bracht aan het licht dat er een groot tekort was aan bomvrije gebouwen in de forten van de NHW, zowel voor kazernering als voor opslag van materiaal en het beschutten van lichte vuurmonden voor de nabijverdediging. De huisvesting in de forten was zo slecht dat de daar gelegerde troepen als eersten werden gedomobiliseerd.

De Vestingwet

Het jaar 1874 was van groot belang voor het Nederlandse verdedigingsstelsel; het was

het jaar van de Vestingwet. Meer nog dan tevoren ging men er voortaan vanuit dat Holland — het gewest van voor 1795 — de tot het uiterste te verdedigen kern van Nederland moest zijn.

Bij die wet werden vestingen en stellingen in het noorden, oosten en zuiden van het land opgeheven, zoals Groningen, Delfzijl, Deventer, Zutphen, Nijmegen, Grave, 's-Hertogenbosch en Breskens. Het was een proces dat al eerder was ingezet. Coevorden had de status van vesting al in 1858 verloren, Veere in 1861, Bergen op Zoom, Vlissingen en Maastricht in 1867 en Breda in 1868.

In de Vestingwet werd de Nieuwe Hollandse Waterlinie genoemd als de belangrijkste stelling. Met de in te richten Stelling van Amsterdam, de Stelling van Den Helder en werken tot dekking van rivierovergangen langs IJssel, Waal en Maas werd aan de NHW voorrang gegeven. Op de tweede plaats kwamen de vesting Willemstad, de Stelling van het Hollands Diep en het Volkerak en de Stelling van de Monden der Maas en het Haringvliet.

De Vestingwet van 1874 bracht de NHW tussen 1877 en 1880 nieuwe forten, batterijen en andere werken: bij Maarsseveen, het Hemeltje, aan de Hoofddijk, aan de Waalse Wetering, aan de Overeindseweg, aan de Korte Uitweg, aan de spoorweg bij de Diefdijk, bij de Nieuwe Steeg, onder Brakel, onder Poederoyen, Giessen, aan de Bakkerskil en bij het Steurgat. Verder werden gedekte gemeenschapswegen aangelegd tussen de forten Blauwkapel, De Bilt, Vossegat en Lunetten alsmede bij het Fort bij Honswijk. Bestaande forten werden gedomoderniseerd.

Nieuw was ook dat de geschutemplacements op de forten van elkaar gescheiden werden door traversen, haaks op de borstweringen staande aardlichamen, om de uitwerking van vijandelijk artillerievuur te beperken.

Veroudering en aanpassing

Slechts enkele jaren kunnen de ontwerpers en bouwers van de werken van de NHW de illusie hebben gehad dat de linie aan de eisen van de tijd voldeed. Een nieuwe ontwikkeling bij de artillerie, te weten de invoering van de granaat met brisante lading, verhoogde de uitwerking bij een treffer twaalf tot zestien maal. Het buskruit maakte plaats voor veel krachtiger springstof.

Door die grotere uitwerking waren de forten geheel ongeschikt geworden voor de open opstelling van vestinggeschut. Het geschut moest voortaan niet meer geconcentreerd worden in forten maar het moest opgesteld kunnen worden in bij voorkeur

Het fort Nieuwersluis, deel van de OHW, op een 18e eeuwse gravure.

voorbereide wisselstellingen achter of tussen de forten. Die stellingen moesten zoveel mogelijk aan waarneming door de vijand worden onttrokken. De bomvrije gebouwen boden ook lang niet meer die bescherming die men er een paar jaar eerder nog aan had toegedacht.

De vestingbouwers hebben toen weer nieuwe methoden gevonden en toegepast. In plaats van forten met een groot aantal vuurmonden in open opstellingen werden forten met slechts enkele stukken in pantserkoepels ingericht, die soms alleen konden draaien maar soms ook nog een op en neer gaande beweging konden maken, om het stuk zo weinig mogelijk bloot te stellen aan vijandelijk vuur. In Nederland is die opstelling op grote schaal toegepast in de Stelling van Amsterdam maar geen van de forten in de NHW werd van dergelijke koepels voorzien.

Tot aan de mobilisatie in 1914 zijn er verder slechts weinig vernieuwingen aangebracht. Toen de NHW van 1914 tot 1918 in staat van verdediging was gebracht, werden buiten de forten ter bescherming van in veldversterkingen opgestelde infanteristen en artilleristen betonnen groepschuilplaatsen met grondbedekking gebouwd.

In de jaren 1918 en 1939 verloor de NHW steeds meer haar waarde. Behalve de ontwikkelingen in de methoden van oorlogvoering speelde ook de verbetering van de verkeerswegen in het gebied van de linie een rol.

Toch kwam er in 1939 weer een nieuwe bouwactiviteit op gang. Er werden weer betonnen groepschuilplaatsen gebouwd en ook enkele typen kazematten voor mitrailleurs en lichte vuurmonden. Een veel toegepast type was uitgerust met een vaste stalen koepel; deze werden zowel tussen als op de forten geplaatst.

De rol die de NHW volgens het krijgsplan zou krijgen is tussen september 1939 en mei 1940 geheel gewijzigd. Generaal I.H. Reynders, aanvankelijk Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht tijdens de mobilisatie, ging er nog vanuit dat de NHW de hoofdverdedigingslinie zou zijn. Eenheden van het veldleger die achter de Grebbelinie zouden opereren, moesten de vijand tegenhouden totdat de inundaties van de NHW volledig waren gesteld. Daarna zouden zij teruggaan op de NHW, de oostzijde van de in 1922 ingestelde Vesting Holland.

De NHW had echter veel tekortkomingen, zij was verouderd, het terrein bood niet veel

dekking en er waren onvoldoende geschikte plaatsen voor het opstellen van artillerie. Bovendien zou terugtrekking van het veldleger door het geïnundeerde terrein heen grote moeilijkheden kunnen opleveren. Er kwam nog bij dat grote bevolkingscentra even dicht achter de linie lagen.

Op 6 februari 1940 volgde generaal H.G. Winkelman generaal Reynders op als Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht. Hij besloot de Grebbe tot hoofdverdedigingslinie te maken, waarmee een einde kwam aan de dominerende plaats van de NHW in de nationale verdediging.

Tenslotte

Na de Tweede Wereldoorlog heeft de linie haar militaire betekenis geheel verloren. Tot 1951 waren er nog verboden kringen op grond van de Kringenwet van 1853 waarbij het 'bouwen, planten en maken van andere werken' bij verdedigingswerken aan strenge beperkingen was onderworpen. (Rond elk vestigingswerk, waren er kringen van 300, 600 en 1.000 meter waarbinnen bepaalde beperkingen golden, zoals helemaal niet bouwen of slechts houten opstallen die met weinig moeite omgetrokken konden worden en waarvan de resten nabij gekomen vijanden geen dekking zouden bieden.)

De werken van de voormalige NHW worden nu voor een grote verscheidenheid van doeleinden gebruikt, militair maar vooral civiel, soms zijn het plaatsen van intensieve activiteit maar soms ook wel eens plaatsen van grote rust die in een drukke wereld bastions worden van een stuk ongerepte natuur. Veel van de werken zijn historische monumenten van betekenis en zij verdienen als zodanig erkend en behandeld te worden.

Colenbranders verhaal: de tragiek van een werker

door Jo Tollebeek

Herman Theodoor Colenbrander (1871–1945) behoorde tot de nieuwe generatie van historici, die – na het tijdperk Fruin-Blok – het gezicht van de professionele geschiedbeoefening in Nederland gedurende meer dan drie decennia heeft bepaald. Tot die generatie moeten behalve Colenbrander ook G.W. Kernkamp (1864–1943), H. Brugmans (1868–1939) en J. Huizinga (1872–1945) gerekend worden. Zij waren opgegroeid in het laatste twintigtal van de negentiende eeuw, toen allerlei politieke en culturele vernieuwingstendenzen het traditionele samenlevingspatroon doorkruisten.

Doordat zij er kort na de eeuwwende in slaagden een aantal steutelposities in het institutionele netwerk van de Nederlandse geschiedbeoefening te bezetten, konden zij die vernieuwingen ook in de historiografie doordruiven.

Na Huizinga (zie *Kleio* 5/87) komt in dit artikel het wel en wee van Colenbrander aan de orde. Later in het jaar volgt ook een artikel over G.W. Kernkamp.

Drs. J. Tollebeek is wetenschappelijk medewerker aan de KU, Leuven.*

H. Th. Colenbrander (1871–1945). Tekening door J. Boon. (Uit: *De Gids sinds 1837. De geschiedenis van een algemeen-cultureel en literair tijdschrift*, (Schrijversprentenboek, dl. 27), 's-Gravenhage 1987, nr. 220.)

B.W. Colenbrander, een hervormd predikant, stuurde zijn zoon achtereenvolgens naar het gymnasium in Arnhem en in Den Haag. De jonge Herman behaalde goede resultaten, zo goed zelfs dat hij het eindexamen reeds na afloop van het vijfde cursusjaar wou afleggen om zodoende een jaar ziekteverzuim van de lagere school in te halen. Zijn vader en J. Rutgers, de toenmalige rector van het Gymnasium Haganum, verzetten zich echter tegen deze al te grote voortvarendheid.

Een gemakkelijke leerling was Herman trouwens ook al niet: in juli 1890 moest Rutgers vader Colenbrander meedelen dat het bestuur van het gymnasium zijn zoon geen ereprijs kon toekennen: de resultaten waren er wel, maar het lastige gedrag van Herman, dat volgens de rector vooral de studie van zijn minder knappe medeleerlingen had afgeremd, moest worden bestraft.

Die faam van voortvarendheid en lastigheid zou Colenbrander nooit meer achter zich kunnen laten. Integendeel. tijdens zijn stu-

dententijd verstevigde hij deze reputatie nog. Maar dit verhinderde niet dat hij ook het universitaire curriculum met brio doorliep. In 1891 had hij zich als student in de Letteren ingeschreven aan de Leidse Universiteit. In september 1892 behaalde hij reeds zijn kandidaats en nog geen twee jaar later – in mei 1895 – zijn doctoraal.

Zijn historische vorming kreeg Colenbrander van P.L. Muller, hoogleraar Algemene Geschiedenis, en vooral van de nestor van het gilde, R. Fruin, hoogleraar Vaderlandse Geschiedenis. Aangezien deze in 1894 met emeritaat ging, promoveerde Colenbrander bij Muller. Dat was op zich een ongewone zaak, omdat hij koos voor een onderwerp uit de vaderlandse geschiedenis en dus normaal bij Fruins opvolger, P.J. Blok, had moeten promoveren. In 1897 verkreeg hij – cum laude – de doctorstitel met een dissertatie over *De Patriottentijd*.

Zowel op inhoudelijk als op methodologisch vlak bracht deze studie, die dadelijk bij Martinus Nijhoff in druk verscheen, vernieuwing. Fruin had zijn historisch onderzoek immers afgesloten bij het herfsttij van de Republiek. Zijn leerling nam precies daar

kleio

de draad op: de Patriottentijd en de daarop volgende perioden werden zijn geliefde studieterrain. Tegelijk beperkte hij zich niet langer tot de Nederlandse bronnen. Op aanraden van Fruin had hij uitgebreid archiefonderzoek verricht in Londen, Parijs en Berlijn. Het resultaat was een nieuw beeld van de Patriotten, dat echter wel gekleurd was door de eenzijdigheid van het buitenlandse materiaal. De afhankelijkheid van de Patriotten ten aanzien van de Franse revolutionairen trad in zijn voorstelling erg sterk op de voorgrond: zij werden herleid tot karakterloze figuren uit een marionetten-theater. Maar zijn beschermheer toonde zich bijzonder tevreden over zijn werk en dat legde hem bij latere sollicitaties geen windeieren.

'Nieuwlichter'

Tijdens zijn verblijf in Londen, Parijs en Berlijn had Colenbrander ook talloze schouwburgen, musea en concertzalen gefrequenteerd. Zijn dagboeknotities over deze bezoeken bewijzen dat hij intens genoot van culturele uitstapjes. Het was duidelijk dat hij niet van plan was zich op te sluiten in de studeerkamer.

Van een ruime belangstelling voor de maatschappelijke ontwikkelingen had hij overigens ook al als student getuigd. Samen met zijn vrienden P.C. Molhuysen en C. van Vollenhoven had hij zich in het studentenleven gestort en getracht de nieuwe culturele en politieke ideeën in het vastgeroeste Studentencorps ingang te doen vinden. Voor de behoudsgezinde studenten — en die waren toen ook al in de meerderheid — gold hij echter als een 'nieuwlichter' en de tegenstand die hij opriep, klinkt nog na in de uit 1947 daterende opmerking van zijn latere opvolger Rüter: *'Er hangt een gerucht van strijd om hem'*.

Zoals gewoonlijk hield Colenbrander echter koppig vast aan zijn plannen. De vernieuwing van de corporsalmanak die hij samen met Van Vollenhoven forceerde, toonde dat deze vasthoudendheid ook succes had. Maar hij ging nog veel verder. De culturele revolutie waarop de Beweging van Tachtig aanstuurde maakte veel indruk op hem en hij introduceerde de lyriek van de Nieuwe Gidsers in zijn dispuut.

Het kon echter niet anders of de arrogantie waarmee Kloos c.s., *'de vorstelijke dragers van het Schone'*, hun ideeën propageerden, moest hem tegenstaan. Maar er was meer dat zijn snelle breuk met Tachtig verklaarde: de anti-maatschappelijke en individualistische houding, het esthetendom en de minachting voor de wetenschap die in *De Nieuwe Gids* tot uiting kwamen, konden de academisch gevormde student niet lang bekooren. Zo verging het trouwens ook Kernkamp

en Huizinga. Op 24 januari 1894 verdedigde Van Vollenhoven drie stellingen in de Sociëteit Minerva: *'De Nieuwe Gids heeft zijn roeping als tijdschrift van reactie vervuld; De Nieuwe Gids vervult zijn roeping als praesteerend tijdschrift op veelszins bedenkelijke wijze; Het is wenschelijk dat De Nieuwe Gids ophoude te verschijnen en dat geen nieuw tijdschrift van gelijken aard of strekking worde opgericht'*.

Ongetwijfeld moet 'Co' het volstrekt eens geweest zijn met zijn compagnon de route en al gauw nam *De Kroniek* van P.L. Tak de plaats van *De Nieuwe Gids* op hun leestafel in. In *De Kroniek*, de spreekbuis bij uitstek van de 'negentigers', werd het gedachtengoed van Tachtig niet geheel afgeschreven, maar als het ware ingepast in een visie, waarin de maatschappij en de wetenschap (naast het individu en de kunst) werden geherwaardeerd.

Ook de politieke strijd liet de jonge Colenbrander niet onberoerd. Het Nederlandse politieke landschap wijzigde zich tussen 1890 en 1895 grondig. Ten gevolge van de modernisering van het industriële apparaat kwam de 'sociale kwestie' steeds meer op de voorgrond. Rond 1890 vertaalde deze verschuiving zich op politiek gebied in de oprichting van de Radicale Bond (1892) en de SDAP (1894). Beide machtsgroepen streefden — behalve naar een sociale wetgeving die aan de noden van de eigen tijd was aangepast — ook een uitbreiding van het kiesrecht na. Colenbrander werd lid van de socialistisch gezinde *Leidsche Sociologische Studentenvereniging*. In het studentenblad *Minerva* schreef hij militante politieke stukken, die zijn conservatieve collega's moeten hebben verafschuwde. Toen de strijd om de uitbreiding van het kiesrecht in 1894 in volle hevigheid uitbarstte naar aanleiding van de behandeling van het wetsvoorstel van de liberale voorman Tak van Poortvliet, steunde hij diens voorstel tot een verruiming van het electoraat. Of Fruin, die aan de andere kant van de barricade stond en daarom niet aarzelde de radicaal Kernkamp een Gronings professoraat te ontzeggen, iets wist van de pro-Takkiaanse denkbeelden van zijn leerling, valt te betwijfelen.

Geen leraar...

In elk geval steunde Fruin Colenbrander, toen deze in augustus 1897 op zoek ging naar een geschikte betrekking.

Het lag voor de hand dat eerst naar het middelbaar onderwijs werd gekeken. Ook Fruin dacht aanvankelijk in die richting. In een brief van 9 november 1897 aan Colenbranders ouders, waarin hij de kwaliteiten van hun zoon loofde, bekende hij: *'Ik wil niet ontveinzen dat ik voor mij, met het oog op*

zijn verdere loopbaan, liever gezien zou hebben dat hij eenige jaren aan een goed gymnasium met het doceeren der historie in haar ganschen omvang belast ware geworden'.

Fruin sprak uit ervaring, maar zijn beschermeling dacht er anders over. Een functie in het middelbaar onderwijs trok hem niet aan en ook nu hield hij voet bij stuk. Fruin gaf toe en drong niet verder aan te solliciteren in het onderwijs, zeker wanneer het om 'dubieuze' vacatures ging zoals de plaats die in augustus 1897 aan de HBS van Den Haag vrij kwam: *'Gij zult U herinneren dat ik voor een eerstbeginnende een docentsplaats aan een H.B.School en bepaaldelijk aan die van Den Haag gevaarlijk heb genoemd, omdat niet slagen in het orde houden aan zulk een sterk bevolkte en onrustige school licht mislukken kan, en een mislukking op de eerste plaats bij een volgende sollicitatie zwaar pleegt te wegen. Dat deze aanstelling een tijdelijke is, maakt haar niet aannemelijker. Integendeel: het kan zijn dat de benoemde na een jaar wordt bedankt, ook al had hij vrij goed voldaan, en dan kan de kwaadwilligheid van mededingers bij een latere vacature elders uit het niet continueeren in Den Haag altijd munt slaan, al is het ook valsche munt'*.

Hij raadde zijn leerling aan rustig verder te werken aan het tweede deel van zijn *Patriottentijd* en af te wachten tot een geschikter en begeerlijker betrekking zich aanbood. Begin oktober 1897 nam hij een zelfde houding aan ten aanzien van een vacature in Alkmaar. Maar toen moet hij al geweten hebben dat Colenbrander spoedig elders kon beginnen. Die toekomst lag echter niet in het middelbaar onderwijs: leraar is hij nooit geworden.

Colenbranders bemoeienissen met het middelbaar onderwijs zijn dan ook uiterst gering geweest, zeker in vergelijking met wat bijvoorbeeld Huizinga en vooral Romein voor dat onderwijs hebben betekend. In zijn verdere loopbaan is slechts één aanwijsbaar spoor van belangstelling te vinden: in *De Gids* van 1912 recenseert hij de tweede druk van het *Leerboek der Nederlandsche Geschiedenis, vooral ten gebruike van gymnasia en hogere burgerscholen* van N. Japikse (eerste druk: 1910). Hij sprak waardereend over dit handboek. Vooral de 'degeelijkheid' en het 'gemis aan pronkerigheid' ervan vonden zijn instemming. Hij moest echter toegeven dat het werk niet erg levendig en beeldrijk was. Maar moest dat eigenlijk wel? *'Een goed onderwijzer zal, dunkt mij, dit boek als legger gebruiken en "er iets bij vertellen", van die vertelsels die juist nimmer gedrukt moeten worden maar verteld'*.

Dit denkbeeld was begin en einde van zijn aandacht voor de didactiek van de geschiedenis. Veel was het niet.

...Maar archivaris

Op 26 oktober 1897 werd Colenbrander benoemd tot adjunct-rijksarchivaris bij het Algemeen Rijksarchief in Den Haag. Hij voelde zich thuis in deze wereld en gedurende jaren zou hij zijn beste krachten aan de archivaliek besteden. De eerste opdracht waarmee zijn chef, algemeen rijksarchivaris Van Riemsdijk, hem belastte, was de inventarisatie van de archieven van de Oost-Indische Compagnie.

Intussen rees zijn ster. Daarvan getuigde het voorstel dat de Utrechtse archivaris S. Muller Fzn. hem in januari 1898 deed: of hij niet in dienst wou treden van het Historisch Genootschap te Utrecht om als vast secretaris de bronnenuitgaven te coördineren? De gevraagde weigerde echter: zijn pas verworven functie leek hem geschikter om zijn plaats in het maatschappelijk bestel in te nemen.

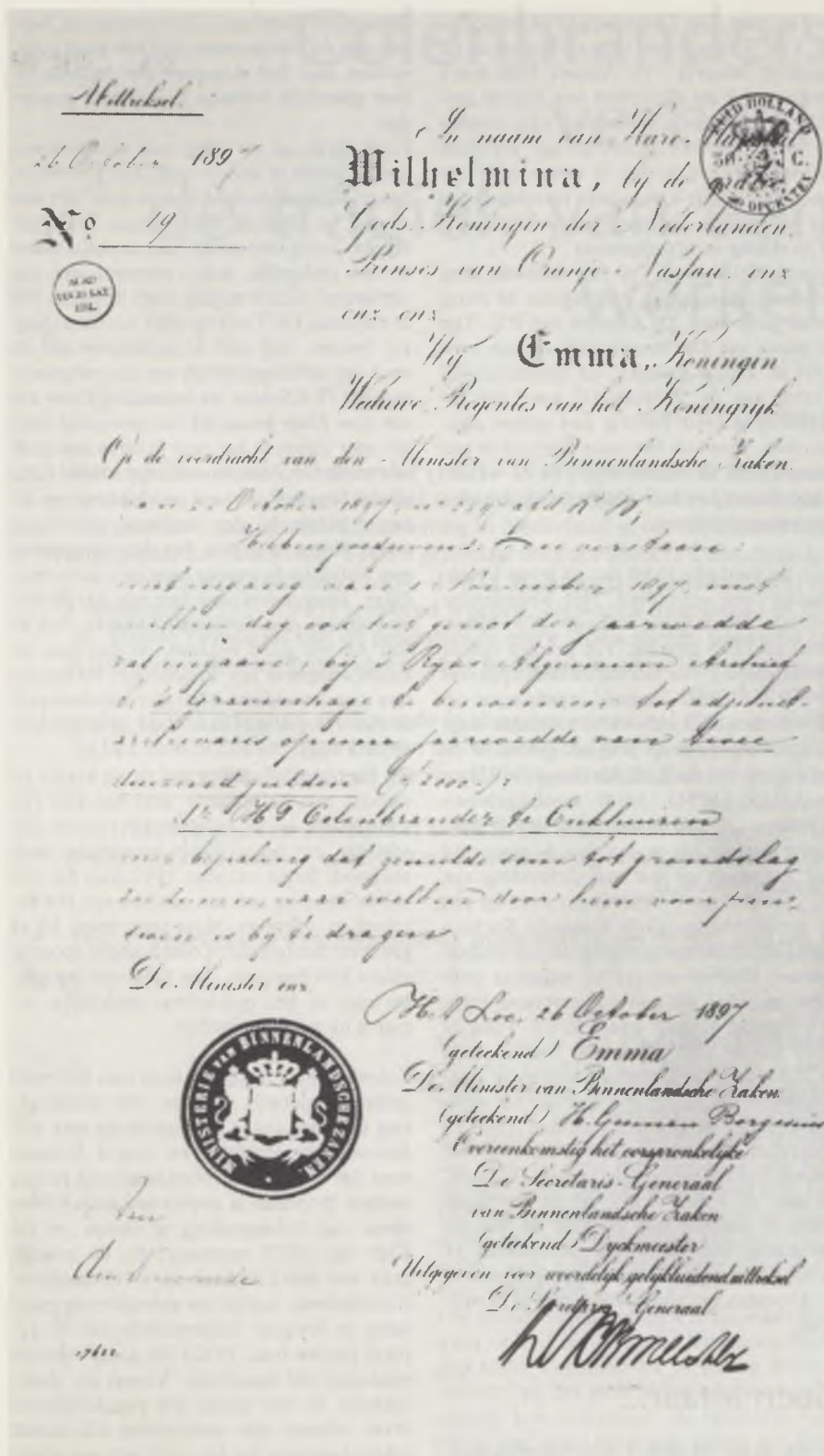
Op 1 oktober 1900 trouwde hij met Maria Theresia Hering, een huwelijk waaruit zes kinderen werden geboren.

Kort na 1900 moet bij Colenbrander het plan gegroeid zijn om een rijksinstituut op te richten, dat belast zou worden met de uitgave van de belangrijkste bronnen voor de vaderlandse geschiedenis. Helemaal nieuw was dit idee niet: Thorbecke had het reeds in 1827 geopperd, maar zonder resultaat. Colenbrander slaagde erin Van Riemsdijk te overtuigen van het nut van zo'n instelling. Deze overtuigde op zijn beurt minister Kuyper. Op 24 april 1902 werd de Commissie van Advies voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën geïnstalleerd. Dit was voor de Nederlandse historiografie het startsein voor een langdurige inhaalmanoeuvre: in het buitenland was men immers al veel verder op dit punt.

De eerste taak van de Commissie lag in het opstellen van een lijst van prioriteiten. Dit resulteerde in 1904 in het bekende *Overzicht van de door bronnenpublicatie aan te vullen leemten der Nederlandsche Geschiedkennis*. De uiteindelijke versie van dit document, waarop de werkzaamheden van de Commissie in de komende jaren gebaseerd zouden zijn, was van de hand van Colenbrander, die onmiddellijk bij de oprichting secretaris was geworden.

In 1910 werd hij directeur van het pas opgerichte *Bureau voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën*. Onder zijn dynamisch (soms wat te eigengereid) beleid groeide de 'RGP' uit tot een volwaardige organisatie. Pas in 1926 trok hij zich samen met Kernkamp en Posthumus terug uit de Commissie ten gevolge van een conflict met Gerretson naar aanleiding van de Groen-uitgave.

Colenbranders activiteiten beperkten zich echter niet tot inventariseren en organiseren. Met een enorme werkkraft en een

Benoemingsacte: op 22 oktober 1897 wordt Colenbrander benoemd tot adjunct-archivaris aan het Rijksarchief in Den Haag. (Leiden, Universiteitsbibliotheek (Dousa); Archief Colenbrander, BPL 2866.)

kleio

Colenbrander als Gidsredacteur. Deze foto is genomen in de tuin van J. Veth, omstreeks 1920. V.l.n.r.: de heren A. der Kinderen, J. Huizinga, J. Veth, Colenbrander, Veths zoon Joost, J.P. Kuenen, D. van Blom en J. de Meester. (Uit: *De Gids sinds 1837*, nr. 189.)

hoog tempo publiceerde hij zelf onuitgegeven materiaal. Tussen 1905 en 1922 verscheen een monumentale reeks *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795–1840*. Die serie vulde hij nog aan met 'kleinere' bronnenpublicaties als de *Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck* (1913). De uitgave van dit materiaal opende meteen tal van perspectieven voor de geschiedschrijving van de negentiende eeuw. De Belgische historicus H. Pirenne, verwonderd over zoveel ijver, liet zich in een brief uit 1913 zelfs ontvalen: '*Vous serez dans l'avenir, pour l'histoire du XIXe siècle aux Pays-Bas, ce que Groen van Prinsterer a été pour celle du XVIe*'. Een groter compliment was haast niet mogelijk!

Historie en leven

Maar wat was een geschiedwetenschap die zich tevreden stelde met het uitgeven van bronnen of het uitdiepen van allerlei detailkwesties vanuit maatschappelijk oogpunt waard?

Colenbrander behoorde tot een generatie die de verwetenschappelijking van de geschiedbeoefening met groeiend wantrouwen gadesloeg. In verschillende theoretische teksten probeerde hij aan te duiden op welke fundamenten een gezonde relatie tussen 'Historie' en 'Leven' moest steunen. In het politieke spectrum herkende hij die fundamenten in de liberale geesteshouding. Immers: de socialisten lieten met hun revolutionaire denkbeelden de geschiedenis geen recht wedervaren, terwijl de anti-revolutionairen haar verafgoodden. Vooral deze laatste houding bestreed hij:

de verafgoding van de geschiedenis maakt het heden immers tot een museum. In 1910 schetste hij – in het spoor van Nietzsche en diens tractaat *Over nut en nadeel van geschiedenis voor het leven* (1874) – de gevaren die daaraan verbonden waren: zij leidt tot een dorre geschiedwetenschap, die elk contact met het eigentijdse leven verloren heeft. Daartegenover stelde hij een geschiedschrijving 'in opdracht van de tijd'. Uiteraard hield dit geen pleidooi voor een partijdige historiografie in: de dogmatisch-marxistische en de imperialistische historici die het verleden steeds weer vertekenden, waren hem een gruwel en de in de negentiende eeuw ontwikkelde historische methode beschouwde hij als een bijzonder waardevol element van de cultuurtraditie. Maar de historicus moet in zijn oeuvre wel de vragen die de tijdgenoot hem stelt trachten te beantwoorden. Hij moet dat bovendien doen in de vorm van een leesbare en artistieke synthese, die getuigt van verbeeldingskracht.

Colenbrander wou zichzelf intussen zelf niet schuldig maken aan wat hij anderen verweet. Hij beseftte dat ook zijn bronnenuitgaven ontoegankelijk waren voor een breder publiek. Behalve archivaris, wou hij ook geschiedschrijver zijn. De voltooiing van zijn *Patriottentijd* (1899) en de publicatie van enkele artikelen, die later onder de titel *Historie en Leven* (1915–1920) werden gebundeld, wezen al in die richting. Maar ook van het materiaal dat hij in zijn *Gedenkstukken* bijeenbracht, wou hij onmiddellijk 'de schoonste steenen "kasten"'. Elk afgerond bronnengedeelte vulde hij daarom aan met een monografie, waarin dat materiaal werd verwerkt tot een goed leesbaar verhaal.

De belangrijkste aldus tot stand gekomen werken zijn *De Bataafsche Republiek* (1908), *Schimmelpenninck en Koning Lodewijk* (1911) en *Inlijving en Opstand* (1913). Voor de historiografie van de Franse Tijd in Nederland waren zij van blijvende betekenis. Voor de auteur zelf waren zij het noodzakelijke complement van zijn archiefwerk.

Gidssecretaris en politiek commentator

Tot deze omvangrijke arbeid beperkte de energieke en ambitieuze Colenbrander zich echter niet. Voor zijn ruime politieke en culturele aspiraties zocht hij nog een ander medium. In 1906 werd hij opgenomen in de redactie van *De Gids*. Tien jaar later werd hij redactiesecretaris. Het *Gidswerk* kostte hem natuurlijk veel tijd (hij ordende ondermeer het uitgebreide archief van het blad), maar bracht hem ook veel vreugde.

In de kleine en gesloten kring van *Gids*-redacteuren, waartoe behalve J. de Meester, R.N. Roland Holst, D. van Blom en J. Veth ook Huizinga behoorde, vond hij afwisseling voor het eenzame archiefwerk. Onder het secretariaat vielen bovendien de contacten naar buiten, waardoor hij met talloze vertegenwoordigers uit de academische, artistieke en politieke wereld in relatie trad. *De Gids* was wel niet meer de 'blauwe beul' uit de tijd van Potgieter en Bakhuizen, maar was toch nog steeds een leidinggevende 'grijze tempel' en haar secretaris stond 'midden in het volle leven van de eigen tijd'.

Voor Colenbrander was het blad ook een gedroomd forum voor zijn eigen politieke commentaren. Hij maakte hier ruimschoots gebruik van, soms bijzonder scherp en polemisch, en altijd met zijn gewone voortvarendheid. In augustus 1926 zag Van Vollenhoven zich zelfs verplicht zijn vriend op vaderlijke toon te vermanen: '*... je bent te apodictisch en te categorisch... de kopij komt te heet op tafel, voor revisie van den vorm is geen tijd. Ik raad aan: wees voorzigtiger; voorzichtig als de duiven*'.

Deze politieke commentaren hadden in de eerste plaats betrekking op de binnen- en buitenlandse politiek van Nederland. Als actief lid van de Vrijheidsbond verdedigde hij de liberale denkbeelden op dit vlak. Veel aandacht besteedde hij aan Nederlands koloniaal beleid, waarbij hij de 'ethische politiek' van C.Th. van Deventer voorstond, en aan de rol die Nederland in de opbouw van een internationale rechtsorde kon spelen. In de jaren 1919 en 1925–1927 trad de 'kiese' verhouding met België op de voorgrond. In de vele 'adviezen en opstellen'

18. April 1928
 Huizinga
 v. Blom
 Intelligent en wellevend
 Geyl is in de
 loop, bouwen
 stellig, compact
 die H. Huizinga
 die eindelijk kritiek
 uitteff om te zien
 wat veel anders
 doet, wat anders
 is.
 15, FINCHLEY ROAD,
 LONDON, N.W. 8.
 TEL. HAMPSTEAD 4576.
 16. 3. 28

Waarde Collega,
 Ik zend u hierbij een
 artikel dat mij is bezonden door
 een Vlaamse kennis, een jong
 historicus van onmiskenbare gave en
 begaafdheid. Hij verzocht mij plaatsing
 in een Nederl. tijdschrift te bewerk-
 stellen. Ik beveel het gaarne in uw
 welwillende aandaelt aan. Het is
 niet onberispelijk: hier en daar on-
 duidelijk en erg zwak van compositie.
 Er zou mij ook stellig het een en ander
 in gewijzigd dienen te worden. Maar
 alles bijeen genomen geeft het een
 intelligent en meester overzicht van de
 toestand in Vlaanderen, Katholiek -

Fragment van een brief van P. Geyl aan Gidssecretaris Colenbrander (16 maart 1928), waarin de Lon-
 dense hoogleraar een artikel van H.J. Elias aanbeveelt. Bovenaan het commentaar van Colenbrander en
 Huizinga op Elias' artikel. (Leiden, Universiteitsbibliotheek (Dousa): Archief De Gids, Ltk. 1888.)

die hij aan deze zaak wijdde, hepleitte hij
 een beter wederzijds begrip tussen beide
 naties en wees hij onophoudelijk op de ge-
 varen die uitgingen van de expansionisti-
 sche politiek van zowel de Belgische an-
 nexionisten als van de grootnederlanders.

Sinds 1870 was de wereld echter groter ge-
 worden en van een politiek commentator
 werd verwacht dat hij over de nationale
 grenzen heen keek. Colenbrander trachtte
 in elk geval aan deze verwachtingen tege-
 moet te komen. Zijn eerste analyses van
 het wereldgebeuren bracht hij - na publi-
 catie in *De Gids* - in 1915 samen in een
 bundel met de titel *Tien jaren Wereldge-
 schiedenis 1905-1915*. In 1920 verscheen
 een vervolgdeel.

Hij werd bij deze nationale en internatio-
 nale 'hoogere journalistiek' door een twee-
 voudig doel geleid. Enerzijds achtte hij het

noodzakelijk dat de politieke meningsvor-
 ming in het neutrale Nederland werd be-
 vorderd: bij velen was die neutraliteit im-
 mers geëvolueerd tot onverschilligheid. An-
 derzijds had hij ook een actualisering van
 de geschiedschrijving voor ogen. De kroniek-
 matige journalistieke overzichten beschouw-
 de hij als een eerste stap op de weg van de
 contemporaine geschiedschrijving. Op dit
 punt vormde hij overigens geen uitzondering
 in zijn generatie: ook Kernkamp dacht met
 zijn journalistieke bijdragen in *Vragen des
 Tijds* in die richting.

Een academische loopbaan

Secretaris van de RGP-commissie, redac-
 teur van *De Gids* en sinds 1908 ook lid van
 de Koninklijke Academie van Wetenschap-
 pen te Amsterdam: Colenbrander was nu
 wel professorabel. Reeds in 1905 had hij
 op de voordracht gestaan voor de opvol-
 ging van Bussemaker in Groningen, maar
 Huizinga was hem toen voorgegaan. Sinds-
 dien was een academische carrière op de
 lange baan geschoven. In 1910 liet de Juri-
 dische Faculteit van de Leidse Universiteit
 hem echter toe als privatdocent in de
 Staatkundige Geschiedenis van Nederland.
 Vanaf 1915 - toen hij voor de tweede maal
 door Huizinga werd gepasseerd (dit maal
 voor de leerstoel Algemene Geschiedenis te
 Leiden) - probeerde hij dit ambt om te
 zetten in een lectoraat, wat hem in 1917
 lukte. Eén jaar later kwam een echte pro-
 motie: hij werd benoemd tot hoogleraar
 in de Letterenfaculteit en belast met het
 onderwijs in de Geschiedenis van Neder-
 lands-Indië en de methode der zending. Nog
 eens zeven jaar later - in 1925 - volgde
 dan de bekroning: hij volgde Blok op als
 hoogleraar op de prestigieuze leerstoel Va-
 derlandse Geschiedenis in de Letteren-
 faculteit.

Fruin en Blok waren erin geslaagd deze
 leerstoel een nationale uitstraling te geven.
 Colenbrander kreeg nu de zware taak hen
 daarin te evenaren. Hij meende dat de beste
 strategie daarvoor lag in het *Eerherstel der
 staatkundige geschiedenis*, de titel van zijn
 inaugurele rede. Die rede was een pleidooi
 voor een grote heeldende politieke geschie-
 denis van Nederland. Noch de modieuze
 sociale en economische geschiedschrijving
 die zich zo vaak verloor in allerlei details,
 noch de veel te vage en algemene cultuur-
 geschiedenis met psychologische signatuur
 konden volgens hem de historische wetens-
 drang echt bevredigen. Slechts een staat-
 kundige geschiedenis kon dat. Zij zou ho-
 vendien de politiek machteloze Nederland-
 se natie, die zich niet bij de overwinnaars
 in Versailles had kunnen scharen, een
 hart onder de riem steken.

De oratie was in feite de theoretische legi-

Spotprent van C. Veth naar aanleiding van het plagiaat van 1933. V.l.n.r. de Gidsredacteuren Colenbrander en Huizinga, Geyl en onder het vaandel van A. Verwey varende P.N. van Eyck. (Uit: *De Gids* sinds 1837, nr. 219.)

timatie van het epos van Nederlands staatkundige ontwikkelingsgang dat Colenbrander zelf hoopte te schrijven. De bij de *Gedenkstukken* aansluitende monografieën, die uiteindelijk beperkt bleven tot een feitelijk relaas van enkele jaren uit de vaderlandse geschiedenis, voldeden hem niet. Het heeft echter lang geduurd voor zijn synthese er kwam. Pas in 1941 had hij het manuscript voor de *Geschiedenis van Nederland en zijn Koloniën* klaar. Toen had zijn imago echter al een flinke deuk gekregen en zowel Nijhoff als Van Kampen en Meulenhoff hielden de boot af, zodat het werk onuitgegeven bleef.

Colenbranders geestelijke krachten waren toen hij zijn ambt in 1925 aanvaardde, al duidelijk afgenomen. Het archiefwerk en het *Gids*secretariaat hadden veel te veel van hem geëist. Dit had zijn weerslag op de manier waarop hij college gaf. Alle getuigen zijn het erover eens dat hij geen boeiend docent was. Meestal beperkte hij zich tot het voorlezen uit een eigen oud college-dictaat. Vele studenten bleven dus maar weg uit zijn lessen en de colleges van zijn ambtgenoot Huizinga trokken gemiddeld tien maal zoveel toehoorders. Ook over zijn wel erg magere commentaar bij de scripties waren de meeste studenten niet te spreken. Ten aanzien van het dispuut van de studenten geschiedenis *Robert Fruin*, waarvan hij *ex officio* 'adviseur' was, toonde hij al even weinig belangstelling. Merkwaardig genoeg veranderde dat juist in de oorlogsjaren: toen de vergaderingen van het dispuut door de

verbodsbepalingen van de bezetter buiten Leiden moesten worden gehouden, liet hij – zelfs al was hij moeilijk ter been – het zelden afweten.

Een droevig slot

In januari 1933 kwam Colenbranders afkeling op een dramatische wijze aan het licht, toen hij door Geyl, hoogleraar Nederlandse Geschiedenis aan de Londense Universiteit, en P.N. van Eyck, correspondent van de NRC in Londen, ervan beschuldigd werd plagiaat te hebben gepleegd. Van Eyck had ontdekt dat het lange artikel dat de Leidse hoogleraar in het speciale Oranje-nummer van *De Gids* over Prins Willem V had geschreven, grotendeels gebaseerd was op de *Histoire de Belgique* van Pirenne zonder dat dit expliciet was vermeld. Dat Colenbrander op 6 januari 1933 in aanwezigheid van Koningin Wilhelmina en andere leden van het Koninklijk Huis een herdenkingsrede had gehouden die op dit artikel was gegrond, verergerde de zaak nog. Van Eyck bracht Geyl op de hoogte en beiden maakten het plagiaat op geruchtmakende wijze in een open brief aan de redactie van *De Gids* bekend.

Het ging natuurlijk om veel meer dan een beschuldiging van letterdieverij. Sinds 1926 was de verhouding tussen Geyl en Colenbrander snel verslechterd. Reeds in 1923 was er een conflict tussen beiden gerezen. Colenbrander had zich toen in een lezing

Over de grenzen der vaderlandsche geschiedenis zeer beslist uitgesproken tegen de wenselijkheid van een 'Dietse natie'. Hij herhaalde daarbij wat hij reeds tijdens de Eerste Wereldoorlog had verdedigd: de scheuring tussen Noord en Zuid was slechts de logische consequentie geweest van een diepgeworteld verschil, dat onherroepelijk moest leiden tot twee onafhankelijke staten. Hij had toen ook al de Vlaamse activisten en de grootnederlanders gewaarschuwd voor de gevolgen van hun politiek: '*Staten breken is een bedrijf dat zich licht aan de daders wrekt, op het onvoorzienst wellicht; na jaren*'.

Voor Geyl werd Colenbranders werk daarvoor definitief het 'kleinnederlandse' complement van het zo door hem bestreden 'belgicistische' oeuvre van Pirenne. Een korte briefwisseling die na de lezing van 1923 volgde, leidde echter nog niet tot een ernstig meningsverschil.

Maar in december 1926 weigerde Colenbrander Geyls recensie van het zesde deel van de *Histoire de Belgique* in *De Gids* op te nemen. Geyl zag zich gedwongen uit te wijken naar de *Bijdragen* van Blok en Japikse. Groot was zijn verwondering toen hij in 1927 in *De Gids* een bespreking van dat-

LITERATUUR

F.G. Von Der Dunk, *De Prins weergekeerd onder professoren. De Colenbrander-affaire van 1933*. In: *De Gids*, 150, 1987, pp. 536-554.

N.M. Japikse, *Colenbrander, Herman Theodoor*. In: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, I, 1979, pp. 115-118.

K. Kooijmans en J.P. De Valk, '*Eene dienende onderneming*'. *De Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis en haar Bureau 1902-1968*. In: *Bron en Publikatie*. 's-Gravenhage, 1985, pp. 203-283 (vooral pp. 207-233).

G.A.C. Van Der Lem, '*Onze grijze tempel-tjes*'. *De historische bijdragen in De Gids tijdens het redacteurschap van Colenbrander en Huizinga*. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 99, 1986, pp. 430-452.

J.K. Oudendijk, *Herman Theodoor Colenbrander*. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1950-1951, pp. 102-107.

A.J.C. Ruter, *Herdenking van H.T. Colenbrander*. In: *Jaarboek der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, 1947-1948, pp. 182-192.

J. Tollebeek, *De legitimatie van een ongeschreven werk. Colenbranders staatkundige geschiedenis van Nederland*. In: *Theoretische Geschiedenis*, 14, 1987, pp. 3-21.

zelfde boek zag, geschreven door Colenbranders leerling Th.J.G. Locher, waarin hij zelf zijdelings werd aangevallen. Ook voor zijn beschermelingen sloot *De Gids* zich.

Toen hij in maart 1928 een artikel van de Vlaams-nationalist H.J. Elias aanbeval, stuurde de redactie het stuk prompt terug. Colenbranders commentaar – natuurlijk enkel voor intern gebruik bestemd –

zei genoeg: '*Die Vlaamsche beweging die eindeloos bulletins uitgeeft over zichzelf en niet veel anders doet, wordt vervelend*'. In december 1929 startte Geyl met een eigen tijdschrift, *Leiding*, dat duidelijk anti-*Gids* gekleurd was. Uitdagend bezorgde hij Colenbrander een prospectus.

Dat de Londense 'banneling' de kans die Van Eyck hem in 1933 bood, niet voorbij

kon laten gaan, lag dan ook voor de hand. De slag kwam hard aan. De hoogleraren, Gosses, Kernkamp en Brugmans, die in de speciale onderzoekscommissie zetelden, moesten erkennen dat hun Leidse collega inderdaad plagiaat had gepleegd. De steunbetuigingen die Colenbrander van leerlingen en oud-leerlingen ontving, konden het leed amper verzachten. De hele affaire kreeg bovendien een financieel staartje.

Kleio-gesprek met Nico Maarsen, Harriët Mulkens, Wim Kattenberg en Will Bouwman

Kees Bogaerts, Joke van der Leeuw, Ineke Meester

Binnenkort, op de komende jaarvergadering, zal een nieuw VGN-bestuur aantreden. Op 25 november hadden wij een gesprek met de oudst-gedienden uit het scheidende bestuur: alles zes jaar geleden al lid van het toenmalige dagelijks bestuur van de VGN, behalve Harriet Mulkens die negen jaar de financiën van de vereniging heeft beheerd.

Terwijl de ober met kennersblik alleen de goedkoopste hoofdgerechten van de spijkskaart opdiende, stelden wij vragen over de activiteiten van het aftredend bestuur, het bitter en zoet van de verhouding met Zoetermeer en de frustraties rond de relatie van bestuur en gewone leden, die van de VGN nooit meer dan *Kleio* schijnen op te merken. Daarnaast spraken we over de toekomst – de sombere – en over de mogelijkheden van de vereniging om hieraan het hoofd te bieden. Kortom: we hadden een lang gesprek over ons vak.

De VGN is een belangenvereniging, wat komt in de praktijk nu eigenlijk terecht van die belangenbehartiging?

Nico: We hebben vanaf het begin gezegd, rechtspositionele zaken zijn voor het NLG of de ABOP; wij hebben, met als inzet het belang van het geschiedenisonderwijs en daardoor het belang van de geschiedenisleraren, geprobeerd, om te komen tot een politiek sterker positiebepaling, in het algemeen: tot politisering van het verenigingsbeleid. Naar onze indruk zijn we daarin ook geslaagd en ik hoop dat deze lijn ook in de toekomst zal worden doorgezet.

Het bestuur heeft bij dit alles wel gemerkt dat je, om zelf een goed standpunt te kunnen formuleren, afhankelijk bent van preadviezen van de commissies die daarvoor willen werken.

Het is belangrijk dat de VGN bij het ministerie bekend is. Direct na mijn benoeming vroeg ik een kennismakingsgesprek aan met minister Deetman... die verwees me dan wel weer naar mevrouw Ginjaar, maar toch...

'Beste Nico, lieve Nel', ... maar helaas niet typerend

Het is nodig je te afficheren. Vergissingen waarbij VGN en NGL verward worden zijn nergens goed voor.

Harriet: Vroeger, in mijn eerste bestuursperiode, was politisering minder een prioriteit, wij kozen daar bewust voor.

Wat waren knelpunten tegenover het ministerie toen jullie aantraden?

Wim: De positie van ons soort vakken was in het geding. Wij moesten positie kiezen, met name met het oog op de erbarmelijke positie van ons vak in Lbo/lbo. Geschiedenis is daar al vaak weggevallen; ons vak wordt in die wereld te snel op de achtergrond ge-

Kleio

nummer 1/88
pagina's 16 en 17

Romein constateerde later droogjes: *'Van zijn talent... restte tenslotte slechts de pretentie'*.

Het was een droevige afgang voor iemand die zoveel voor de Nederlandse geschiedwetenschap had gepresteerd.

Na 1933 ging Colenbranders gezondheid sterk achteruit. Hij reisde nog wel naar Zuid-Afrika (1935) en Nederlands-Indië (1938).

drukt. Daarom hebben wij gepleit voor een goede afstemming van de maatschappijvakken om zo ook de plaats van geschiedenis in een geïntegreerd vakkenaanbod veilig te stellen.

Nico: Wij hebben ons gekeerd tegen overijde integratievoorstellen in het kader van VBaO (voortgezet basisonderwijs), proefnemingen waarin de plaats van geschiedenis onduidelijk bleef. We waren niet afkerig

over de verhouding VGN – O&W!

van onderlinge afstemming, maar niet ten koste van de herkenbaarheid van de historische component. Die voorstellen hebben het niet gehaald, maar de problematiek is overigens niet werkelijk opgelost.

Wim: Jammer genoeg waren er (te) veel slechte voorbeelden van vakkenintegratie. Dat inspireerde ook om er des te steviger tegenaan te gaan. We moesten wel. Wanneer je in die richting denkt moet er vanuit de wetenschap veel meer aan scholing en begeleiding worden gedaan.

Will: Ik denk ook dat onze politisering te maken heeft met de nasleep van de invoer

Hij bleef tevens koppig vasthouden aan zijn functies. Pas in 1939 nam hij – na veel aandringen – ontslag als secretaris van *De Gids*. In 1941 legde hij ook het redactielidmaatschap neer. Toen was ook zijn academische carrière reeds beëindigd: de sluiting van de Leidse Universiteit op 6 november 1940 had hem noodgedwongen op nonactief gesteld. Kort na de Bevrijding – op 8 oktober 1945 – overleed hij.

ring van het CSE, toen holden wij continu achter de feiten aan. Misschien konden wij als leraren dat destijds ook niet allemaal trekken. Om 5 uur is Den Haag dicht.

Kan een gewoon leraar bestuurder zijn?

Is zulk werk dan iets dat eigenlijk alleen nog te doen valt door parttimers of tertiären? Kunnen gewone leraren die niet aan het Hbo werken nog een bestuur trekken?

Will: Of ik Nico's werk zou kunnen doen... Een tertiaire kan zich overdag een stuk makkelijker vrijmaken dan een full-time leraar. Tegenover de kritiek die wel geuit wordt op lerarenopleiders in het bestuur moet je toch ook stellen dat je van hun mogelijkheden kunt profiteren. Maar wanneer je bereid bent veel vrije tijd in dit soort werk te steken kan het wel, zoals je aan mijn situatie kunt aflezen. De schoolleiding moet zich wel positief opstellen.

Wim: In het NLO-veld ben je ook vaak gewend het onderwijs meer van bovenaf te bekijken, het geheel te overzien. We hebben er daardoor misschien ook wel wat meer antenne voor gekregen dan gewone leraren doorgaans hebben.

Will: ... en meer tijd. Wij krijgen die vaak domweg niet.

Hoe staat het met de echo van dit alles in de vereniging? Zijn jullie als kleine en bijzondere groep niet erg geïsoleerd bezig geweest?

Wim: De vereniging wil wel een actief bestuur...

Krijg je ook de commissies mee?

Harriet: Sommige commissies nemen een andere stijl aan, brutaler. Ze stellen zich veel nadrukkelijker met hun prioriteiten op. Denk aan de Volwasseneneducatie... Soms krijg je van leden ook een erg passieve indruk.

Nico: Je kunt niet zeggen dat de meerderheid van de leden dit draagt, dat weet je nooit exact, daarvoor heb je ook eigenlijk

De schaduwfiguur waartoe de latere historiografie Colenbrander wel eens heeft gedegradeerd, is hij nooit geweest. Dat hij het niveau van een Huizinga niet heeft bereikt, ook niet als docent, wie kan hem dat verwijten?

niet de bronnen... Als leden schrijven is het doorgaans verwijtend: dat we juist onvoldoende actief zijn op bepaalde punten. Adhesie krijg je niet. Dat is een probleem: de leden informeren en erbij halen – we wilden met onze beleidsplannen, meerjarenplannen, open kaart spelen, ons kwetsbaar opstellen en onze keuzes aangeven. We vroegen de afdelingen ook om onze plannen te bespreken, maar toch kregen we weinig weerklank.

Harriet: Ook met de HEG hebben we onze uiterste best gedaan het veld te raadplegen, zonder er ver mee te komen.

Misschien zegt het de gemiddelde leraar toch te weinig. Is het niet een probleem dat je die gemiddelde leraar zo weinig kent?

Jullie hebt niet gezegd, we gaan juist daar een actief beleid opzetten, om dat eens goed aan te pakken?

Wim: We hebben niet zoveel steun gekregen als we eigenlijk hadden gehoopt, juist niet van de sterkste groep in de vereniging: de Havo/Vwo collega's. Misschien zijn wij op hen ook wel te dirigistisch overgekomen. Misschien hebben wij dat ook verkeerd gedaan.... ik heb het altijd jammer gevonden. Het gaat niet om verwijten. Wij vonden dat we om een strakker beleid te kunnen maken ook moesten streven naar een strakker greep op de commissies. De beslotenheid van de bloedgroepencultuur, de relatief autonome traditie van de commissies die zo'n beetje voor zichzelf aanrommelden – en dat is toch ook iets wat eigenlijk moet kunnen in een vereniging als de onze, waar de gezelligheid toch ook een functie heeft – dat botste met ons optreden.

Is dat ook niet versterkt door de verkleining van het bestuur, door de nieuwe opzet waarbij DB en AB in elkaar op zijn gegaan en het totale bestuur getalsmatig zo is ingekrompen dat niet meer automatisch de commissies erin vertegenwoordigd zijn?

Will: Toch zat het daar midden in: het ging om de verstrakking van het beleid. Het bestuur maakte uit wat kernpunten waren en het bestuur sprak naar buiten toe voor de

vereniging, niet de afzonderlijke commissies. Dat is volgens ons in het verkeerde keelgat geschoten. Toch móeten wij met één mening naar buiten treden, je laat je anders als vereniging uit elkaar spelen, als je daar niet op let. Er kan overleg zijn, maar naar buiten toe moet vaststaan dat de VGN een gezicht heeft, één stem.

Dat moet... want de partner in Zoetermeer is een zeer handige. Die heeft alle troeven in handen...

V.l.n.r. Nico Maarsen, Ineke Veldhuis, en (hoven de tafel) Will Bouwman, Joke van der Leeuw, Harriet Mulkens, Wim Kattenberg.

Nico: Ik heb het gevoel dat de Havo/Vwo commissie echt wel mee wilde in de strijd, maar anderzijds heb ik het idee dat men zich mordicus keerde tegen ons idee dat je daarbij dan ook de interne organisatie moest verstrakken. Dat is overgekomen als bediselen. daartegen is men te hoop gelopen. Ik denk dat wij dit misschien ook niet goed gedaan hebben, dat moet ik er direct bij zeggen... het is zeker niet 'de schuld' van die groep. Het was voor hen ook lastig te verteren: van het vorig bestuur had de Havo/Vwo commissie de opdracht gekregen om een nieuw eindexamen te ontwerpen. Het idee 'we kunnen het niet doen, want we krijgen er geen uren voor, dus geven we het maar uit handen aan tertiären' maakte mij als HEG voorzitter schijnbaar tot een soort concurrent.

Er was een soort informatiekloof. Ik heb dan wel geprobeerd als voorzitter van de HEG om naar de VGN toe het maximum van openheid te betrachten, maar ik heb niet de indruk dat dit voldoende tot zijn recht gekomen is. Voor mij was de HEG een vooruitgeschoven post van de VGN.

Ik vind ook niet dat je kunt zeggen dat er echt oppositie was, meer zoiets als niet volledige medewerking en jaarvergaderingen met potentiële spanningen — al is dat natuurlijk ook net zo goed een teken van betrokkenheid. En: op jaarvergaderingen heeft kritiek vaak ook een soort ritueel aspect.

Misschien moet het verenigingsbestuur toch meer doen aan contact met de achterban, moet je dat veel sterker benadrukken...

Dat leidt tot een heel praktische vraag: wat doen jullie eigenlijk, hoe vaak vergader je... ik weet dat niet.

Will: We hebben als middel tot contact bij onze verslaggeving uitputtend geprobeerd de jaarverslagen te gebruiken. Toch hadden we daarmee weinig resultaat.

Nico: Wij hebben misschien teveel tegelijkertijd op de rails proberen te zetten, misschien zijn we ook wel eens gestruikeld over onze eigen benen, kwamen we daardoor te hijgerig door onze vergaderstukken.

Harriet: Er was teveel, we hadden het hardstikke druk. Wat er ontwikkeld is aan reizen, de conferenties, de feestelijke jaarvergaderingen... Vroeger was het ook druk maar met andere dingen.

Nico: Nou, laat ik in elk geval een voorbeeld, een impressie geven. In het begin toen we nog een groot en een klein bestuur hadden... toen waren de vergaderingen voornamelijk gevuld met verslagen van de verschillende commissies. Daaraan hebben we een eind gemaakt en toen zijn we het over een geheel andere boeg gaan gooien. Het is zonde om je tijd alleen maar te verluisteren, alsof er niets anders te doen viel. Toen zijn we een heleboel dingen gaan doen waardoor ik het gevoel kreeg de afgelopen drie jaar, dat het op onze vergaderingen steeds gejaagd ging: er is altijd een volle agenda en ik probeer dan altijd maar weer er een aantal punten door te jagen. Wat er ook allemaal niet gebeurd is... We werkten eigenlijk erg hard, wat moeten we tegenover het ministerie..., de SLO..., wat tegen de NVLM... enzovoorts...

Will: Nu zijn we pas op een punt waar je misschien weer meer terug kunt geven aan commissies.

Kon dat niet eerder?

Wim: Vroeger hadden we onvoldoende profiel.

Nico: De VGN was een federatie van secties — dat hebben we met onze centralisatie toch overwonnen, achter ons gelaten.

Een nieuwe opzet van de vereniging

Will: Ik heb het zo ervaren: er was de voorafgaande periode keurig op de winkel gepast, maar daardoor had de vereniging naar buiten toe onvoldoende gezicht... In deze hele beleidsovergang past ook de overgang van sectiebesturen naar beleidscommissies. Ik denk dat het komend bestuur duidelijk op de lijnen van beleidscommissies zal moeten gaan zitten.

Wat betekent dat nu voor de bestaande commissies: worden dat dan ook beleids-

commissies?

Harriet: Voorzover ze dat willen..., als de oude secties dat willen prima! Maar bij het vaststellen van en praten over het beleid zijn wij toch ook niet voor eenrichtingsverkeer als het erom gaat de koers vast te stellen.

Nico: Eigenlijk moet je commissies vooral zien als ploegjes mensen die bereid zijn om binnen een bepaalde tijd afgesproken produkten te leveren. De oude secties hadden niet vanzelf die behoefte of de taakstelling om zo produkten te leveren.

Maar is het niet eenzijdig om alleen maar opdrachten te geven.

Harriet: Het klinkt misschien eenzijdig, nu, maar we hebben er integendeel uitgebreid over gediscussieerd, het moet echt tweerichtingsverkeer kunnen zijn.

Nico: Toen de Havo/Vwo commissie voorstelde dat zij zich zou werpen op het pro-

Nico: Ik vind in het extern sterker worden van het bestuur ook een moeizaam en dramatisch aspect — verlies aan weerklank naar binnen. In hoeverre wordt ons standpunt gedeeld. De kernvraag voor ons allen is toch deze: waarvoor is er geschiedenisonderwijs. Gaat het om bestaansverheldering, de historische inleiding in de wezenlijke problemen van onze tijd, of, gaat het om cultuuroverdracht in de meer beperkte zin van het woord, waarbij het erom gaat die elementen uit het lange verleden die op schrift gesteld zijn en die wij belangrijk achten door te geven aan een volgende generatie. Wij zagen die twee punten als onze vertrekpunten; dat vind je ook in de HEG. Maar, daarover bestaat in de vereniging geen eensgezindheid, voor bijvoorbeeld de Havo/Vwo commissie gold naar mijn indruk de bestaansverheldering, door het aan de orde stellen van de hedendaagse problemen, veel

denk dat het de volgende jaren telkens opnieuw een probleem zal zijn, vooral als je weinig uren hebt in de basisvorming, dan zul je erg over je standpunten moeten nadenken.

De VGN een eerstegradersclub?

Is dit nu typisch een eerstegraders-discussie?

Nico: Ook vanuit de Mavo/Lbo commissie van Francis Elkerbout klonk — sterk gebonden aan zijn persoon — een sterk bestaansverhelderend, hodiecentrisch, vakken-integratief geluid, misschien weinig typisch voor velen van zijn collega's.

Ik heb dit nooit zo uitgesproken, maar eigenlijk was Wim mijn tegenhanger in het bestuur. Ik heb hem heel nadrukkelijk gevraagd omdat ik weet dat ik een meer conservatieve instelling heb. Het is voor de vereniging goed geweest dat daarnaast iemand stond die duidelijk voor de integratiegedachte voelt. Ik ben een middenman, ik beschermde mijzelf door Wim te vragen om mee te doen.

Wim: Het is een zaak... hoe sta je tegenover het vak, historisch, structuralistisch, geschiedfilosofisch.

Nico: Voor mij is het geschiedenisonderwijs uiteindelijk het doorgeven van een verhaal dat magisch educatieve trekken vertoont in de samenleving. Ik zag geschiedenis niet als factor van maatschappelijke verandering, ik zie in Wim wel iemand die er zo tegenaan kijkt. Daarom heb ik jou gekozen.

Dat soort hogere beginselen ligt ver buiten de sfeer van de alledaagse leraar. Is dat niet ook een stukje achtergrond van de ruimte tussen bestuur en leden?

Will: Toch is dit ook een eerstegraders-opmerking — onze sector heeft niet zoveel van die luxe principes.

Wim: Het grootste deel van die dikke miljoen leerlingen in het voortgezet onderwijs zit niet op Havo of Vwo.

En hoe zit het dan in de vereniging met Mavo/Lbo leraren?

Will: Ik denk dat het Mavo/Lbo probleem verwant is aan dat van de PEDAK: het verenigingspubliek is erg klein. En in die sector van onderwijs is de geschiedenisleraar bovendien iemand van een uitstervend ras: het vak is voor velen het derde in de rij... Wij zouden deze mensen niet ideologisch moeten vormen, maar in hun vak moeten ondersteunen, produktgericht, bijvoorbeeld met het materiaal uit Kleio-didactica.

Wim: En met lokale initiatieven, zoals de onderwijswerkplaats in Den Bosch, Groningen en Den Haag.

'Géén eenrichtingsverkeer' ... maar toch, '... er is veel veranderd. We moesten wat doen, de leden moesten daarvoor begrip hebben.'

fiel van de Havo/Vwo leerling steunden zij dat en boden ook hulp aan...

Will: Het bestuur moet wel waken voor hobbyisme van commissies — maar hetzelfde geldt omgekeerd ook. Een verstandig bestuur luistert naar protesten. Je zou wel heel dom zijn om een commissie een opdracht door de strot te drukken.

En de gewone leden? Waar blijven die in dat veranderend patroon in de luwte, waar aan alles voorbij gaat?

Wim: Er is veel veranderd. We moesten wat doen, leden moeten daarvoor begrip hebben. De tijd van alleen maar pais en vree is voorbij.

Will: Het vak wordt bedreigd, niet alleen in de onderbouw, op de Mavo, ook in de Havo en Vwo-bovenbouw, vooral de laatste drie jaren. De belangstelling voor het vak laat te wensen over.

sterker dan de traditionele benadering. Zij ging veel meer op dat hodiecentrisch punt zitten; niet dat ze de traditionele geschiedenis niet de moeite waard vonden, maar de overtuiging dat het in deze tijd anders moest woog voor hen zwaarder.

Wat is de betekenis van vaardigheden, van de benadering van Dalhuisen/Toebe, de onderzoekende methode, de 'vragen aan de geschiedenis', tegenover de traditionele cultuuroverdracht in ons geschiedenisonderwijs? In de vereniging vind je daarnaast een soort neo-conservatief element, daar hoor ik bij. Dat is nooit goed uitgepraat in het bestuur. Ik denk dat de leraren daarover verschillend denken. Ik vind het jammer dat dit zo weinig is uitgesproken: ik vind dit de ergst bedreigende kloof in het geschiedenisonderwijs. Waar is het evenwicht tussen de beide benaderingen?... Het bestuur heeft daaraan te weinig kunnen doen. Ik

Wijzer geworden?

De laatste vraag aan jullie allemaal: wat heb je zelf van deze periode geleerd? Wat is je advies aan een volgend bestuur?

Nico: Ik heb geleerd dat de politiseringsgedachte de moeite waard is geweest; ik zou mijn opvolger willen adviseren om niet bang te zijn om ook ideëel naar buiten te treden, met een duidelijk gezicht.

Wim: Ga gewoon het land in, gebruik de VGN om de mensen te motiveren om wat met het vak te doen: we hebben wat te bieden, mens- en maatschappijachtig. In de verzorgingsstructuur worden miljarden verslingerd. We kunnen zoveel zelf doen en beter. Dat kan zeker ook met regionaal materiaal zijn als sleutel naar de samenleving — daarmee bedoel ik natuurlijk geen traditionele heemkunde! Mijn les: ik heb gemerkt dat de grote Lbo/Mavo groep best wel bereikt kan worden. Je moet er alleen hard voor werken om hen ook daadwerkelijk bij de vereniging te betrekken. Ik hoop dat het volgend bestuur daarmee zal doorgaan. Zoek je kracht in je eigen inzet, in je 'eigen' mensen.

Harriet: Ik leerde: je moet geduld hebben, niet alles ineens willen — en dan kun je best wel wat bereiken. Zorg dat je praktisch werkt, pak klussen op, ga de boer op, zoek enthousiaste mensen, zonder teveel structuur- en beginsel discussies. We hebben veel gedaan, naar buiten toe kwam dat niet altijd zo uit de verf: een volgend bestuur zou ook naar de leden toe attender op de public-relations, de voorlichting, moeten zijn.

Will: Het belangrijkste: je kunt best wat bereiken als je volhoudt — ook tegenover de beleidsmakers, je moet vol- en vasthouden. Louis Paul Boon zei eens: 'Schop de mens in zijn geweten'.

Mijn opvolgers: wees met de vereniging niet te aardig. Als ze je te na komen is het goed om ook hard terug te slaan. Wees direct en eerlijk en laat je niet in de hoek drukken.

Nico: Het volgend bestuur zal zeker moeten zorgen voor een column in de *Kleio*-krant, om de leden te kunnen informeren en bij het verenigingsbedrijf te betrekken. Bij ons is dat er nooit van gekomen. Gebruik *Kleio* voor bestuursnieuws en -mededelingen.

Nico: Ik denk dat veel ongemotiveerdheid van leerlingen wordt veroorzaakt omdat de leraren voor 'het verhaal' onvoldoende zijn toegerust. Dalhuisens' en de Toebes'-benadering zijn misplaatst voor de Lbo/Mavo groep, de onderzoekende vragen *doen* het historisch vuur. De scheiding der geesten maakt het des te moeilijker om op dat gebied iets van de grond te krijgen.

Wim: Ik geloof in locale experimenten, in het gezamenlijk ontwikkelen van passend materiaal. Eerste-lijnshulp. Dat is een manier... Je zet iets op dat levensvatbaar kan zijn. Acties zijn nodig. Sinds 1981 is de keuze voor geschiedenis als eindexamenvak op Havo/Vwo teruggelopen van 52 procent naar 32 procent. Mavo/Lbo leraren zijn gefrustreerd door het onbegrip van hun Havo/Vwo-collega's voor het gebrek aan motivatie van hun leerlingen.

Nico: Zoiets is misschien ook met gebruikmaking van archieven te doen... Nog zo'n voorbeeld: Comigo (de commissie computers in het geschiedenis onderwijs) denkt over het opzetten van plaatselijke activiteiten met computers... Maar ook: alles gaat — te — langzaam, eigenlijk. Wij hebben ontzettend weinig geleerd van de geschiedenis: verandering is moeilijk snel te bereiden. Bloei is altijd afhankelijk van toevallige factoren, van mensen.

Hoe staat het met staatsinrichting, snappen ze nu dat dit ons deel is?

Nico: Lees maar mijn verslag in *Kleio*. Of we er heelhuids uit te voorschijn komen weet ik niet, we hebben er hard aan getrokken, dat in ieder geval.

Wil: Daarbij bezitten wij ons geheime wapen in Elst, Jan Brouwer!

kleio

Volwassenenonderwijs in de vierde versnelling

Marko Otten

Men kan de minister van Onderwijs en Wetenschappen van alles verwijten, en dat gebeurt dan ook bij voortduring, maar niet dat zijn beleid slaapverwekkend is. Evenmin hoort men beweren dat de besluitvorming langzaam in zijn werk gaat of tergend bedachtzaam ten uitvoer wordt gelegd. VUT-maatregelen, creativiteit rond de basisvorming, allerlei nieuwe financieringsregelingen voor scholen en studenten, veranderende examencriteria, gewijzigde inschrijf- en schoolgeldprocedures, de ene innoverende oekaze struikelt over de andere.

Aan het volwassenenonderwijs is deze dadendrang zeker niet ongemerkt voorbij gegaan. De VGN commissie voor de volwasseneneducatie (CVE) heeft het er behoorlijk druk mee (gehad). Wat is er toch allemaal gebeurd in de dag/avondscholen voor volwassenen, wat staat ons nog te wachten en hoe zit het met de positie van de individuele geschiedenisdocent?

Daar gaat dit artikeltje over: een bericht uit de prehistorie.

Ontwikkelingen in het volwassenenonderwijs gedurende het bewind van minister Deetman en zijn ambtenaren hebben de laatste jaren merkbare gevolgen gehad voor het geschiedenisonderwijs. Bij gelegenheid heeft de CVE u daarvan op de hoogte gehouden met toogdagen en *Kleio*-artikelen, mede rondom het fenomeen van de modularering.

De secties geschiedenis en staatsinrichting op de dag/avondscholen werden geconfronteerd met een vermindering van de urentabel (minder lesuren per klas per week), met een leerplaninkrimping (minder leerjaren om het examen in voor te bereiden) en met een permanent systeem van bezemklassen. Op de meeste scholen moest het geschiedenisprogramma voor het Mavo afgewerkt worden in twee betrekkelijk korte leerjaren van anderhalf uur per week. Atheneumcursisten van de vóóreindexamenklas vinden zich voor ons vak ijskoud geplaatst in de groep Havo-eindexamenkandidaten die meestal alle aandacht opeisen. Concurrerende scholingsinstituten, zoals dat van meneer Luzac, dwongen tot versnelde programma's waarin de leerstof van bijvoorbeeld de gehele Vwo-bovenbouw in één jaar moest worden behandeld. De nobele doelstellingen van het vak geschiedenis en staatsinrichting, haar emanciperende, vormende idealisme kwamen alleen nog op de vergaderagenda's als historische bron 'wie es eigentlich gewesen'. Vele dag/avondscholen

zetten stichtingen op poten om vanuit dezelfde concurrentiepositie aan de markt te blijven met huiswerkprogramma's, burgerinformatica en boekhoudkundige praktijkopleidingen. Een aantal collega's dook als freelancer op binnen deze constructies om den brode.

Bewindsliden en Zoetermeers kantoorpersoneel maakten ondertussen veel tamtam van hun *no nonsense elan*. Nederland moest het land worden van geprivatiseerde software specialisten die zuinig geprogrammeerd over de beeldschermen aan en uit zouden flakkeren. De *curse* van de cursor.

In de marktgevoelige sfeer van de volwasseneneducatie leverde dat bij een toch al dalend Avo/Vwo-cursistenbestand voor zachte vakken als het onze een sterk afnemende belangstelling op. Meao-afdelingen op dag/avondscholen daarentegen groeiden als kool maar deze onderwijsvorm kent slechts de maatschappijleer in plaats van een fatsoenlijk vak als geschiedenis en staatsinrichting.

Daar waren wij niet mee geholpen.

Doorstroomrelevante vakken

Een voorlopig dieptepunt voor de CVE vormde het voornemen van het departement, neergelegd in een Memorie van Toe-

lichting op de Begroting voor 1987, om een scheiding te construeren tussen wel en niet subsidiabele vakken, een ordinaire bezuinigingsmaatregel die ideologisch werd verwoord door te verwijzen naar het begrip *doorstroomrelevant*. Het vak geschiedenis en staatsinrichting is, zoals bekend, zelfs geen vereiste voor de aspirant geschiedenisstudent aan één van de universiteiten. Dat op zichzelf is natuurlijk een bizar schandaal, maar laten wij hier niet inbreken in een andere discussie. Volgens de eerste definieringen viel ons vak in het volwassenenonderwijs dus uit de boot. Het mocht wel worden aangeboden door de scholen maar alleen tegen de kostprijs, afhankelijk van de groeps grootte toch gauw zo'n duizend gulden per jaar voor anderhalf uur les per week.

De Commissie Volwasseneneducatie heeft daar fors tegen geprotesteerd. Op vergaderingen, studiedagen en congressen liet zij van zich horen. Namens de VGN heeft zij ambtenaren, kamercommissies, bewindsliden en persorganen bestookt met gespieerde taal waarin de kwestie van de doorstroomrelevantie gekoppeld werd aan de verloederen van het historisch bewustzijn en de nakende ondergang van onze cultuur.

Daar hielp. Een rechtstreekse relatie met de VGN-activiteit kan uiteraard niet worden aangetoond, maar feit is dat geschiedenis en staatsinrichting inmiddels weer wordt gerekend tot de hoe dan ook doorstroomrelevante, en door de overheid te subsidiëren vakken.

Laten wij gedenken hen die vielen: Russisch, Spaans, maatschappijleer, tekenen, textiel. Want het principe van de doorstroomrelevantie is allerminst van de baan.

De VAVO

Inmiddels is het doek opgegaan voor een nieuw bedrijf in de onderwijskomedie. Met grote voortvarendheid worden wetsvoorstellen in elkaar gezet, die een einde zullen ma-

ken aan de parallelliteit van regulier jongerenonderwijs en de volwasseneneducatie. Op zich is een eigen, speciaal op de volwassen mensheid gerichte aanpak altijd de harte-wens geweest van didactici, andragogen en dag/avonddocenten. Aan sommige dag/avondscolen streefden experimentele modulen, onder meer voor het vak geschiedenis en staatsinrichting, een expliciet volwassen aanpak na.

Helaas treedt onder knedende handen van Deetman een perversering van eertijds nobele bedoelingen op. Want het gaat deels uiteraard om afslankende of op zijn minst groei remmende maatregelen veelmeer dan om geraffineerd doortimmerde didactiek. Niettemin zitten er ook elementen in de plannen die wel sympathiek aandoen.

Goed, de beroepsgerichte afdelingen die nu nog aan onze opleidingen zijn verbonden en werkgelegenheid opleveren, zullen waarschijnlijk worden ondergebracht in stichtingen die werken op basis van contracten met het bedrijfsleven. Het Ministerie wordt onder de geldschietters de minst belangrijke en waarschijnlijk gaat het arbeidsbureau sturend optreden. Hoe dan ook, de Meao wordt losgeweekt uit de volwassenenschool van dit moment.

Andere cursussen is dit instituut al langer kwijt, te weten de alfabetisering en het Nederlands voor anderstaligen. Er wordt gewerkt aan een uniform systeem van basis-educatie voor volwassenen. Oorspronkelijk had daar de moeder-Mavo ook in ondergebracht moeten worden maar die vinden we straks gelukkig toch weer terug in de buurt van het Havo en Vwo.

Voor de vakcollega's zal de belangrijkste wijziging ongetwijfeld de aanstaande wet op het Vavo zijn, het Voortgezet Algemeen Volwassenen Onderwijs. Dat is een ten dele gesubsidieerde onderwijsvorm die naast Avo- en Vwo-cursussen ook een ander arsenaal in stelling moet brengen. Er zullen schakelcursussen moeten worden aangeboden, zoals de voorbereiding van een Colloquium Doctum. Delen van het examenprogramma die op de arbeidsmarkt of in de vervolgoopleidingen uiterst gewenst zijn, kunnen naar believen worden geïsoleerd en apart worden aangeboden. Deficiënties kunnen op deze wijze door middel van korte programma's worden weggewerkt. Bijvoorbeeld in de toeleiding naar de Open Universiteit.

De financiering van dit alles gebeurt op basis van de bedragen die nu gebruikt worden voor alleen Mavo, Havo en Vwo. Men moet straks dus veel meer doen met hetzelfde geld.

Die vrijheid kan natuurlijk goed en minder goed benut worden. Hier zit alvast een stuk belangenbehartiging in voor de VGN. Geschiedenis zal in de schakelende cursussen

een misschien niet al te vooraanstaande maar toch ook niet echt te verwaarlozen positie moeten gaan innemen. Verlies echter is er altijd. Het Ministerie hoopt niet alleen te bezuinigen door een systeem van meer doen met minder geld, maar ook door een afzuigkap-effect van de schakelgroepen. Hoe meer mensen besluiten om korte, zeer doelgerichte leerwegen te volgen, des te minder opleidingen voor volledige diploma's Mavo, Havo en Vwo men hoeft te financieren.

Het idee van volledige pakketten gaat dus op de helling en dat gaat ongetwijfeld ten koste van uren geschiedenis. Daarbij komt dat de scholen voor het volwassenenonderwijs straks te maken krijgen met een systeem van *budgetfinanciering*. Het aantal cursisten doet dan niet meer ter zake. Op dit moment is dat nog wel zo. Maar de ambtenaren van Onderwijs en Wetenschappen waren blijkbaar verontrust door de groei in de opleidingsbehoefte onder volwassenen, door het systeem van de permanente educatie en bedachten de nieuwe constructie. Een vast bedrag per school, ongeacht het aantal cursisten en uit te geven door de schoolleiding naar goeddunken, dat geeft niet alleen een mooi praatje over de vrijheid van onderwijs maar tegelijkertijd een effectief bezuinigingsinstrument.

Overigens komt er wel een controle op de scholen van een nog op te zetten regionaal educatief beraad, maar niemand weet nog wat dat precies zal inhouden. Hoe dan ook, het Ministerie zal de teugels wat laten vieren en wellicht valt dat historisch te benutten. En wat de nieuwe zuinigheid betreft moet men ook hier alert blijven. Vakbonden en verenigingswerk aan de winkel, zo vermoedt de CVE.

De nieuwe baan

Het beeld van de docent geschiedenis en staatsinrichting in het volwassenenonderwijs zal zich in de toekomst drastisch wijzigen. Nu al verliest de sympathieke vakidiot terrein, worden onder tijdsdruk de leuke en instructieve passages uit de leerboeken overgeslagen in het dag/avondonderwijs. Vele collega's voelen zich schaaft met vijf poten. Ten dele trekken zij ook rechtspositioneel aan het kortste eind. Wanneer uren die hier verloren gaan elders onder bijvoorbeeld een stichting worden gecompenseerd, dan wordt de docent-ambtenaar ineens een freelancer met alle verlies aan zekerheid op het punt van afvloeiing en pensionering van dien.

Wie dit niet gelooft moet eens om zich heen kijken in het huidige volwassenenonderwijs. Hoeveel collega's hebben er (te) kleine, vaak krimpemde banen? Hoeveel collega's zien er perspectief? Voortdurend is

men in de weer met huiswerk cursussen, burgerinformatica, administratieve klussen en conrectoraten van wisselend gehalte en onduidelijk perspectief.

Ook de collega die relatief veel uren geschiedenis houdt in het volwassenenonderwijs, is niet te benijden. Hij reist van vestigingsplaats naar vestigingsplaats, doet versnelde en niet versnelde programma's naast elkaar en heeft sowieso altijd veel te veel bewerkelijke eindexamengroepen. Leeftijdsverschillen en evenzovele niveauverschillen

eisen de aandacht op. Ordeproblemen van het klassiek kaliber doen zich in toenemende mate voor. De organisatiegraad onder de collega's is hier zo mogelijk nog geringer dan elders in het onderwijs. Er liggen kansen voor de VGN-ledenwerving. Er ligt een noodzaak van VGN-belangenbehartiging.

De misvatting die onder veel docenten van het regulier onderwijs leeft, dat het volwassenenonderwijs een makkie is, lijkt lang ge-

leden achterhaald. De definitieve loskoppeling van regulier en volwassenen onderwijs die nu voor de deur staat, zal de problemen niet verkleinen maar vergroten. De gevolgen worden eigenlijk op voorhand al gevoeld. De geschiedenis van de dag/avondscholen tot nog toe was prehistorie. Het volwassenenonderwijs zal straks eindelijk echt gaan bestaan. Hopelijk ook binnen de VGN.

MERLIJN LBO/MAVO

Bart Engbers

Oude wijn... recensie van de methode *Merlijn* voor Lbo/Mavo, uitgegeven door SMD in Leiden:

Deel 1, gebonden, 153 blz., f 25,50
Werkboek bij deel 1, ingenaaid, 117 blz., f 12,50.
De handleiding bij deel 1 verschijnt binnenkort.

Deel 2, gebonden, 154 blz., f 27,50.
Handleiding bij deel 2, door J. Aarts, J. Brouns en Dr. M.J.H. Post, losbladig, 94 blz., ca. f 30,—.
Werkboek bij deel 2, ingenaaid, 117 blz., f 10,50.

De methode *Merlijn* M/H/V door D.J. van Hennik e.a. is bewerkt tot *Merlijn* Lbo/Mavo door J. Aarts en J. Brouns.

Sam komt Moos tegen en zegt: wat heb je me nu gelapt? Gisteravond maakt Saar een blikje sardientjes open van de partij die je me onlangs verkocht hebt; komt me er een stank vanaf. Niet om te vreten. Schouderophalend zegt Moos: sukkel, die waren niet voor de consumptie, die waren voor de handel.

Onwillekeurig moest ik na het bekijken van de Lbo/Mavo-editie van *Merlijn* aan dit oude grapje denken. De verschillen met de eerder verschenen M/H/V-delen zijn minimaal te noemen. Een voorbeeld: 'Twee eeuwen later zag het landschap er heel anders uit. Aan de horizon tekenden zich toen de omtrekken van steden af.' In het Lbo/Mavo-deel wordt dit: 'Tweehonderd jaar later zag het landschap er heel anders uit. In de verte zag je de omtrekken van de steden.' Kennelijk zit het verschil tussen Lbo en Avo in het gebruik in het gebruik van ... en horizon.

Ik kan deze uitgave niet anders zien dan een poging een segment van een interessante nieuwe markt te veroveren zonder enige bijdrage te leveren in de ontwikkeling van een geschiedensmethode voor het Lbo.

Mijn conclusie luidt: Lbo/Mavo-docenten schaf deze editie niet aan. Deze slotsom te moeten trekken vind ik jammer. Mijn verwachtingen waren hoog gestemd. Immers de leergang *Merlijn* voor M/H/V ziet er aantrekkelijk uit en is in de dagelijkse praktijk van het geschiedenisonderwijs in het Avo goed bruikbaar, hoewel er enkele bezwaren aan de methode kleven.

Enkele algemene kanttekeningen

De schrijvers wekken de illusie dat er thematisch gewerkt wordt. Een hoofdstuk met de titel 'De tachtigjarige oorlog' heeft inderdaad als thema de tachtigjarige oorlog. Enkel door een hoofdstuk een titel te geven en het aantal hoofdstukken te beperken is een leergang nog niet thematisch van opzet. Een methode is thematisch indien deze

een chronologische behandeling van de geschiedenis loslaat en ontwikkelingen in de geschiedenis behandelt aan de hand van afgebakende onderwerpen. Dat is bij *Merlijn* bepaald niet het geval.

Ook tegen het stripgebruik in *Merlijn* zijn bedenkingen te opperen. Een strip als leer-middel helpt beeldgerichte kinderen bij het verwerven van kennis. Voor andere kinderen is het een aangename afwisseling van de doorgaans een beetje saaie leerteksten. In de *Merlijn*strips bulken de figuren de meest gewichtige taal uit die rechtstreeks uit oude-derwetse geschiedenisboekjes afkomstig kan zijn. De tekst in de strips is voorwaar-delijk voor het begrip van het gepresenteer-de. In een strip wordt een verhaal uitgete-kend en geen verhaal verteld met de toe-voeging van een plaatje.

Een ander bezwaar is de verplichting van de aanschaf van een werkboek. Dit geldt bijna voor alle methodes die op de markt verschi-jnen. Een werkboek wordt bijna nooit in een boekenfondspakket opgenomen zodat het als een extra last beschouwd moet wor-den voor de ouders. Samenstellers van me-thodes voor het Lbo dienen zich dit ter-dege te realiseren.

Een nieuwe markt

Er treedt binnenkort een unieke situatie op in de geschiedenis van de schoolgeschiede-nis. Vanaf 1988 kunnen hoogstwaarschi-jnlijk Lbo-leerlingen examen afleggen in ge-schiedenis en als de voortekenen niet be-driegen zullen over enige jaren alle Neder-landse kinderen in de Bavo (basisvorming) geschiedenis onderwezen krijgen. Nog nooit heeft het geschiedenisonderwijs zo'n forse uitbreiding in één keer meegemaakt. Op-vallend is het echter dat nogal kritisch te-gen de invoering van de basisvorming aan-gekeken wordt in de wereld van leraren geschiedenis. Het is hier niet de plaats daar-op nader in te gaan. De constatering blijft bijzonder.

De reeds gerealiseerde en mogelijk nog op handen zijnde uitbreiding van de markt voor geschiedenismethodes is voor iedere uitgever aantrekkelijk. Zij zullen derhalve alles in het werk stellen om zo snel mogelijk met een leergang in dat gat te springen. De uitgeverij SMD moet gedacht hebben: als we de plaatjes kleuren hebben we een uit-

TIRANNIE EN DEMOCRATIE IN ATHENE

Even later komen Heron en z'n opa Kratos aan by het olyven bedrijf van Huperander

De beide opa's kennen elkaar nog van vroeger, toen ze in het zelfde dorpje op het land woonden

De strip (Deel 1, p. 56).

Een Spartaanse opvoeding (Deel 1, p. 55).

stekende Lbo-methode met *Merlijn*.

Algemene richtlijnen hoe een Lbo-leergang eruit moet zien, zijn er niet. Er is zoals geconstateerd geen of nauwelijks ervaring met geschiedenis in het Lbo. Er is echter wel een keiharde beperking. Het aantal lessen dat ter beschikking staat is zeer beperkt. Globaal zijn er 3 lessen verdeeld over twee schooljaren beschikbaar. Een overladen programma van 140 bladzijden voor één schooljaar zoals hier gepresenteerd, kan echt niet.

De doelstellingen

De leergang is voorzien van een uitvoerige docentenhandleiding. Hierin is een hoofdstuk aan algemene en specifieke doelstellingen gewijd. Het schoolvak geschiedenis dient in algemene zin een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van een zeker historisch besef. Dit kan slechts bereikt worden na een lange leerweg. Concreet worden de doelstellingen opgehangen aan de periodes in de geschiedenis die traditioneel onderscheiden worden namelijk de oude geschiedenis, de middeleeuwen, de nieuwe en de nieuwste geschiedenis.

Een voorbeeld bij het thema prehistorie: de leerlingen dienen kennis en inzicht te verwerven in de geofysische en psychologische condities voor het proces van menswording.

Een lange leerweg is helaas voor een Lbo-leerling niet weggelegd gelet op het aantal lessen dat ter beschikking staat. Derhalve is enig historisch besef volgens *Merlijn* bij dit deel van de Nederlandse natie uitgesloten. Natuurlijk besef ik dat sommige doelstellingen gemaakt zijn voor het officiële vertoon. Maar ik denk niet dat op dit moment docenten-Lbo daarop zitten te wachten. Zij staan voor de immens moeilijke opgave geschiedenis te doen met hun leerlingen en zij verwachten en hebben recht op steun van methodeontwikkelaars. De leergang is een handvat bij deze fantastische uitdaging.

Vaardigheden

De plaats van vaardigheden binnen het geschiedenisonderwijs wordt op dit moment nogal eens bediscussieerd. Er zijn lieden die het geschiedenisonderwijs willen ophangen aan het verrichten van historische arbeid bijvoorbeeld bronnenonderzoek. Daarentegen zijn er ook mensen die een dergelijke werkwijze in de klas als te wetenschappelijk van de hand te wijzen. Zonder deze methode te toetsen aan de hand van een stellingname in de discussie moet toch vastgesteld worden dat de lijst van vaardigheden hier wel erg magertjes is. De presentatie van een onderwerp via de detectieve-benadering

sprekt kinderen zeer aan. Daarnaast heb ik de indruk dat sommige vaardigheden niet in ieders conceptie tot de *vaardigheden* behoren. Wat te denken van: cognitief waarden van historische gebeurtenissen?

Mij wordt uit de tekst niet precies duidelijk wat de samenstellers verstaan onder 'waardering'. Het woord kan gebruikt worden in de zin van 'oordeel' maar ook als 'ontzag hebben voor'. Ik neem aan dat 'oordeel' wordt bedoeld, want geschiedenis als propaganda-instrument (ontzag hebben) voor de verkoop van de Middeleeuwen lijkt me niet van toepassing. Wat te denken van een Nederlands staatsburger die het voorrecht gehad heeft de methode *Merlijn-Lbo/Mavo* te hebben gebruikt. Een van de resultaten is dat zij waardering hebben 'voor de middeleeuwen als dynamische periode waarin de basis wordt gelegd van onze beschaving'.

Als dat zou kunnen... Beter geen doelstellingen dan zoiets belachelijks.

Het analysemodel

De leerstof zelf wordt systematisch aangeboden. Er wordt een analysemodel gehanteerd waarin geografische, economische, politieke en culturele aspecten consequent aan bod komen. Een dergelijke benadering is zeer prettig. Het biedt de leerlingen een vertrouwde aanpak zoals ook voor de volwassenen een eigen krant het prettigst is vanwege de vaste rubriekenindeling.

De schrijvers hebben gekozen voor een compromis tussen de dwarsdoorsnee-methode en de chronologische presentatie van de geschiedenis. Het is niet duidelijk waar het verschil ligt tussen de traditionele chronologische geschiedenis en deze mengvorm van *Merlijn*. Kenmerkend daarvoor zijn de titels van de thema's. Er is geen enkele verrassing bij. Of u moet onder titels als Romeinen, Franken, ontdekkers, koningen en revolutionairen een opmerkelijke titel hebben aangetroffen.

Mastery Learning of gewoon B/H/V

De auteurs gaan uit van het mastery learning concept bij de aanbidding van de stof aan de leerlingen. Dit houdt in dat ieder onderwerp begint met een gezamenlijk doorwerken van de basisstof. Daarna werken de leerlingen die de stof voldoende beheersen, zelfstandig verder aan de verrijking of verdieping. Leerlingen die problemen hebben met de verwerking of het begrip van de stof, krijgen onder leiding van de docent en met elkaars hulp een gelijksoortige basisstof opnieuw gepresenteerd. De docent heeft meer tijd en aandacht voor deze leerlingen om-

dat hij/zij de 'betere leerlingen kwijt is'.

In geval van een echte heterogene samenstelling van de klas of in geval van enkele uitvallers werkt dit systeem prima. In geval van een Lbo/Lbo of Lbo/Mavo-school werkt dit systeem slecht. Daarvoor is de groep te homogeen wat betreft het kunnen, kennen, begrijpen, toepassen, analyseren en verwerken. In deze situaties zullen andere vormen van differentiatie beter werken.

De centrale rol van de leraar in het mastery learning concept is wel een gelukkig aspect. Lbo-leerlingen voelen zich gauw in de steek gelaten en wensen een duidelijke toelichting bij een gestructureerd aanbod van de lesstof. Dit is zeker gegarandeerd in de mastery learning opzet.

In dit concept zit het B/H/V-model ingebakken. *Merlijn* noemt het B/A/V (basisstof, aanvullende stof en verrijgingsstof). Zelf ben ik geen voorstander van het B/H/V-model. Teveel een kind wijzen op de tekorten (waarschijnlijk gaat het om een constante groep leerlingen) slaat naar mijn stellige overtuiging, hoe mooi de aanvullende stof ook verpakt is, dood.

De auteurs zitten met een chronische leraarlenziekte namelijk de zorg om het niveau. Wat betreft niveau weten we eigenlijk niet zoveel. Wat we wel weten is dat we er bijna niets vanaf weten. De eindexamenopgaven-test bewijst dit prachtig. Zet een willekeurig aantal leraren geschiedenis achter een aantal oude examenopgaven. Hun opdracht is bij iedere opgave te raden van welk niveau een opgave is. De uitslag: het gezelschap heeft een percentage van 50 aan goede scores.

Het heeft mij hogelijk verbaasd dat in de Lbo-editie dezelfde aanvullende stof wordt aangeboden als in de M/H/V-editie. Het ligt toch voor de hand dat de aanvullende stof op Havo-niveau anders van aard dient te zijn dan op het Lbo. Auteurs die het plan opvatten een methode voor het Lbo te schrijven moeten een degelijke kennis hebben van de leerling in het Lbo. Helaas zijn weinig auteurs werkzaam in het Lbo. Traditioneel worden de methodes geschreven door mensen uit het Vwo en onderwijs-ondersteunende instellingen als lerarenopleiding en universiteiten. Op dit moment bestaat het gevaar dat binnenkort de markt overspoeld wordt met magere aftrekjes van Vwo-methodes voor het Lbo.

Het uiterlijk van Merlijn

De methode is heel mooi verzorgd. Hij is kleurrijk en voorzien van leuke foto's en prachtige tekeningen. Het taalgebruik is eenvoudig maar wel een beetje saai. Helaas voor de tekenaar toch een kritische kantte-

BS

1 Spanje, land en economie

Spanje en Portugal liggen op het Iberisch schiereiland, in het uiterste zuidwesten van Europa. De omringende zee nodigde uit tot de scheepvaart, vooral langs de rotsige kust in het noorden zijn vele vissershaventjes. Aan de kust van de Middellandse Zee liggen enkele grote steden, Barcelona en Valencia kenden rond 1500 al een grote handel. Uit het Midden-Oosten werden goud en specerijen aangevoerd. Naar Italië werd wol verscheept. Ook in het zuiden lagen grote steden: Sevilla, Córdoba, Granada. De bevolking in dit gebied was islamitisch. Zij hadden een hoge beschaving bereikt. Dat weten we uit oude boeken, kunstwerken en gebouwen die bewaard zijn gebleven. Door bevooging was dit deel van het schiereiland vruchtbaar gemaakt. Er werden druiven, olijven en andere Zuidvruchten verbouwd. In het binnenland zijn vele bergen. Bovendien ligt het vrij hoog. Op de hoogvlaktes valt weinig regen. Zomers is het er erg heet. Winters kan het er zeer koud zijn. De grond is er erg droog. Ze is bijna nergens voor bruikbaar. Veel boeren werkten er niet in de akkerbouw in dit arme gebied. Het meeste land werd gebruikt voor de schape- teelt. Zeker rond 1500. Er graasden bijna 3 miljoen schapen. De ruwe wol werd uitge- voerd. Ze werd in andere landen van Eu- ropa bewerkt. De belangrijkste stad in midden-Spanje was Toledo. Goede wegen bestonden nog niet en er werd nauwelijks gereisd. Het duurde bijvoorbeeld meer dan een maand om met een koets van noord naar zuid te reizen. In vergelijking met de rest van Europa was zelfs in de steden weinig nijverheid. Er waren niet veel geschoolde handwerkers. Machtige gilden waren er nog minder.

AS

1 Portugal, land en economie

Portugal ligt in het westen van het Iberisch schiereiland. Omstreeks het jaar 1350 woonden er zo'n miljoen mensen. Het was een arm land met veel bergen in het

noorden. In het zuiden waren veel heuvels. Slechts een derde gedeelte van de bodem was geschikt voor de landbouw. Vooral de uitgeslepen rivierdalen waren hiervoor ge- schikt. De grens met Castilië in het noorden werd gevormd door hoge bergen en enkele rivieren. Daardoor was er weinig contact tussen de bewoners van de twee landen. De koningen moedigden de edelen en de kooplui aan om hun land op te bouwen. Koning Dinis 'de Beier' (1279-1325) bij- voorbeeld gaf aan pachters en grootgrond- bezitters geldelijke steun. Dan moesten ze wel vernieuwingen toepassen in de land- bouw. Ook kooplieden werden gesteund. Ze konden dan beter concurreren met kooplui in het buitenland. Vooral de textielnijver- heid kwam tot grote bloei. Lissabon werd de belangrijkste havenstad van Portugal.

VS

1 De Quecha-indianen of Inca's

Rond 1500 bestonden ook buiten Europa volkeren met een hoge beschaving. In Azië waren dat vooral de Chinese beschaving, in

Afrika de beschaving van de Arabische vol- keren (in het noorden) en de Beninbeschaving. In Midden-Amerika waren er de in- diaanse beschavingen van de Azteken en Maya's en in Zuid-Amerika de beschaving van de Quecha-indianen (spreek uit Kwee- tja). Wij kennen deze laatste stam beter onder de naam die de Spanjaarden eraan gaven namelijk de Inca's.

Het gebied waarin de Inca's of Quecha woonden was zeer afwisselend. Je vindt er de hoge toppen van de Andes, maar ook diepe rivierdalen en woestijnvlaktes. Van hun geschiedenis weten we maar weinig. Pas over de periode rond 1500 zijn we meer te weten gekomen door de berichten van de Spanjaarden die hun gebied veroverden en hun beschaving vernietigden. De Quecha zelf slaagden er in de vijftiende eeuw in de omringende bevolkingen aan zich te onder- werpen. Zo kwam er een rijk dat zich 3000 km lang uitstrekte over het huidige Ecua- dor, Peru en Noord-Chili. De vorst die dit rijk stichtte was Pachacuti (1438-1471). De Quecha noemden hun leider 'Sapa Inca' hetgeen verheven vorst betekende. Naar de naam van hun vorst noemden de Span- jaarden hen later de Inca's.

Figuur 2.1

kening. Niet alle tekeningen zijn even ge- slaagd. De worstelende Spartanen en hun onappetijtelijke stuntwerk zullen een zeker doelwit zijn van creatieve leerlingen en ik kan u nu al voorspellen hoe die bladzijden eruit zullen gaan zien.

Tips

Aardig in de handleiding zijn sommige didac- tische tips. Enkele voorbeelden: lage angst van leerlingen in het lokaal verhoogt de studieprestatie; belonen is beter dan straf- fen; interessante, uitdagende en duidelijke lesstof maakt voor de meeste kinderen het volgen van de lessen aantrekkelijk.

Al te veel is in het verleden dergelijke werk- vloerkennis en ervaring in de opbouw van methodes veronachtzaamd. Het zou een goed idee zijn de oude meesterlijke trucs op een rij te zetten ter kennisname van do- centen. Gelukkig voor de leerlingen zijn in het onderwijs en zeker in het Lbo/Mavo vele goede onderwijzers werkzaam.

Merlijn, de opvoeder en leermeester van ko- ning Arthur, was ook een dergelijke goede

onderwijzer. Hij was een wijs man. Hij ken- de het verleden als geen ander, maar kende ook de toekomst... Hij was als het ware een tovenaars. Helaas heeft voor de methode *Merlijn* de hokuspokus-formule niet gewerkt en deze methode is dus niet geschikt voor het Lbo.

Tot slot: hoe ziet Erasmus eruit?

Desiderius Erasmus (Deel 2, p. 28).

Reactie

De auteurs waarderen het ten eerste dat de Lbo/Mavo-versie van Merlijn grondig geëvalueerd wordt. Afgezien van het negatieve aankoopadvies (waar wij het uiteraard niet eens mee zijn) wordt er in wezen op de methode zelf weinig fundamentele negatieve kritiek geuit. Het merendeel van de (vaak terechte) kritiek is immers gebaseerd op de nog zwak ontwikkelde positie van het schoolvak geschiedenis in het Lbo. In dat licht moeten de aanbevelingen van zowel het EPC als het Brugrapport (beide voorjaar 1987 uitgebracht) met betrekking tot harmonisatie en afstemming van doelstellingen, niveaus en lessentabellen gezien worden.

Kanttekening bij de kanttekeningen

Thematisch onderwijs:
De omschrijving van het begrip 'thematisch' laten we voor rekening van de recensent onder vermelding dat wij zeker vijf andere omschrijvingen van het begrip in de literatuur hebben aangetroffen. Thematische leerstofkeuze sluit een chronologische behandeling van de geschiedenis zeker niet uit.

Strip:
De kritiek op de strip is grotendeels terecht. Ondanks verwoede pogingen tot vermindering van het tekstaandeel is de verhouding beeld-tekst in het nadeel van het beeld uitgevallen. Bij proefnemingen in zowel het Lbo als Mavo, door de daar werkzame auteurs/bewerkers, blijkt echter dat de strip toch door de leerlingen positief beoordeeld wordt.

Werkboek:
De auteurs hebben bewust gekozen voor een apart werkboek. De argumenten zijn evident:

- het leerproces kan sterker gestructureerd en begeleid worden (een nogal belangrijk argument voor Lbo/Mavo leerlingen).
- de diversiteit van vragen en opdrachten kan daardoor vergroot worden. Plaatsing in het leerboek is relatief kostbaarder.
- de affectieve waarde van een 'eigen geschiedenisboek' voorzien van persoonlijke aanvullingen, knipsels, kleuring en dergelijke mag niet onderschat worden.

De kostprijs van het werkboek is dermate laag gehouden dat deze overeenkomt met de gemiddelde kopie-prijs per pagina die normaal ook aan de leerlingen wordt doorberekend.

Een nieuwe markt:
Het Lbo is voor uitgeverij SMD uit Leiden zeker geen nieuwe markt. Vergelijk in deze de uitgave Pluriform deel 1 t/m 4.

De uitgave van Merlijn Lbo/Mavo is een poging tot anticiperen op ontwikkelingen in het voortgezet onderwijs op geschiedenis gebied, onder andere harmonisatie Lbo/Mavo en Bavo. De rapporten van EPC en Brug geven daarbij mogelijk richting. De opzet, omvang en leerorganisatie van Merlijn Lbo/Mavo zijn mede gebaseerd op deze rapporten. De huidige praktijk van het geschiedenisonderwijs in het Lbo, voor wat betreft A – en in zekere zin B niveau – is daar nog niet op afgestemd. Overigens beseffen de auteurs dat voor het A niveau de aangeboden leergang niet of nauwelijks geschikt is. De heterogeniteit is daarbinnen dermate groot dat strikte individualisering een noodzaak is. Een leergang die gericht is op redelijk homogene groepen (B), C en D niveau) kan daardoor niet voldoen.

Doelstellingen Merlijn:
In het licht van harmonisatie Mavo/Lbo/Bavo zijn de auteurs van mening dat de minimumdoelstellingen voor de diverse niveaus gelijk moeten zijn. Het verschil mag tot uiting komen in de graad van beheersing en mogelijke aanvullende en verrijkende doelstellingen. Mede door de kanttekening van de recensent realiseren de auteurs zich dat de in de handleiding opgenomen doelstellingen een aanvullende redactie behoeven.

Analyse model:
De auteurs zijn verheugd over de positieve waardering van het gekozen analyse model. Het maken van 'dwarsdoorsneden' wordt erdoor vereenvoudigd. De chronologische ordening van de te analyseren samenlevingen, met daarnaast schakels geven de basis voor 'lengtedoorsneden'.

Mastery learning:
De auteurs beseffen dat er naast mastery learning vele andere differentiatievormen mogelijk zijn. Er is voor dit model gekozen op grond van positieve praktijkervaringen en ook de leraarsvriendelijkheid. In de dagelijkse lespraktijk blijken andere, meer geavanceerde differentiatievormen op den duur ten onder te gaan aan administratie en complexe organisatie. De kritiek op de overeenkomst van onderwerpen bij zowel Lbo/Mavo als Havo/Vwo achten de auteurs niet terecht op grond van denkbare omtrent harmonisatie zoals vermeld. Naast vaak ingrijpende inhoudelijke veranderingen en beperkingen in de aangeboden leerstof voor de leerlingen van Lbo/Mavo zijn er met name in het werkboek aanzienlijke veranderingen en aanpassingen doorgevoerd waardoor toegankelijkheid en haalbaarheid voor deze leerlingen vergroot zijn (zie in deze de 'hulpvragen', extra illustraties, kaarten, etcetera).

Tips:
De auteurs hopen van de recensent en de (overigens snel toenemende) gebruikersgroep aanwijzingen en suggesties te ontvangen zodat een mogelijke volgende editie van Merlijn Lbo/Mavo nog optimaler op de betreffende doelgroepen afgestemd kan worden.

namens de auteurs/bewerkers
J. Brouns

Ideetje misschien...?

Christel Wets

Dit rollenspel heb ik in de les met leerlingen gespeeld tijdens mijn stage aan het Corderius College te Amersfoort. Het is bedoeld als afsluitdag van een lessenserie over de Reformatie.

In de tweede klas van het Corderius College wordt deel 2² van de methode *Kijk op de Tijd* gebruikt. Dit boek behandelt de boerenopstanden in 1524 in concreto ('Voor- en tegenstanders'). Wanneer u een andere methode gebruikt sluit het rollenspel het beste aan bij de stof over Luther.

Voorkennis is nodig, met name over de sociale, politieke en economische structuur van Duitsland in het begin van de 16e eeuw, en over de specifieke kenmerken van protestantisme en katholicisme.

Persconferentie n.a.v. de Boerenopstand in 1524

Dit rollenspel heb ik met veel plezier gegeven in het kader van een lessenserie over de Hervorming aan een 2-Vwo-klas. Het is een onderwerp dat de leerlingen niet altijd aanspreekt, en waarover veel onduidelijkheid blijft bestaan. Met behulp van dit rollenspel heb ik getracht de leerlingen wat meer bij de stof te betrekken. Ze kunnen zich beter inleven in de conflicten en belangen die in die tijd speelden.

Twee conflicten staan centraal, namelijk katholiek vs protestant en heer vs boer. Redenen om protestant te worden waren niet alleen religieus van aard. Ook politieke, economische en sociale factoren speelden een rol. Godsdienst wordt ondermeer geplaatst in het kader van het eigenbelang.

Met dit spel kunnen alle leerlingen meespelen. Ze moeten hun eigen standpunten kunnen verdedigen, de standpunten van anderen aanvallen. Ze kunnen zich inleven in de personen in die tijd en op welke manier deze hun eigen belangen dienden.

Het rollenspel kan afgesloten worden met het schrijven van een stukje of een commentaar 'in de krant'.

Tijdsduur: twee lessen: 1 les voorbereiding, 1 les spelen en nabespreken.

Rolverdeling: vier mensen worden geïnterviewd: Maarten Luther, de monnik Luderus, heer Elrich, boer Neustadt.

Bij de voorbereiding worden ze geholpen, ieder door 1 à 2 adviseurs.

De rest van de klas is journalist, verdeeld over vier kranten: de Stem van Luther, het Katholiek Nieuwsblad, In Adellijke Kringen, de Boerencourant.

De docent is de persconferentie-leider.

Werkwijze: iedereen krijgt een duidelijke instructie. Dit vergt wat voorbereiding, maar is wel noodzakelijk voor een goed verloop van het spel.

Laat de leerlingen het spel in groepjes voorbereiden, per krant, de hoofdpersonen samen met adviseurs. De adviseurs mogen aan het begin van de persconferentie een vraag stellen aan de eigen persoon, zodat deze zich kenbaar kan maken aan de journalisten. Ook deze vraag moet voorbereid worden.

Het spel zelf: de docent, als persconferentie-leider, zit voor de klas, tussen de vier te interviewen personen in. De adviseurs gaan bij de journalisten in de klas zitten. Begin met een inleiding, en geef als eersten de adviseurs de gelegenheid hun vraag te stellen. Gedurende het spel moet in de gaten gehouden worden, dat alle partijen ongeveer evenveel aan bod komen en dat niet één persoon alle vragen krijgt. Laat de leerlingen op elkaar reageren.

Het nabespreken: geef eerst de geïnterviewden de kans te vertellen wat ze ervan vonden, of het moeilijk was de rol te spelen en waarom. Vinden ze, dat anderen dingen gezegd hebben die eigenlijk niet kloppen? (of hebben ze dat misschien zelf gedaan?) Hierna mogen de journalisten en de adviseurs reageren. Zorg, dat ze niet in hun rol blijven, en zodoende reageren door bijvoorbeeld tegenstanders in het spel te gaan uitjoelen.

De rolomschrijvingen

Maarten Luther

'Je bevindt je in een moeilijke positie, nu het een puinhoop is in Duitsland. Twee jaar geleden heb je nog veel nagedacht over de positie van de boeren, en je vond, dat ze onderdrukt werden. Dat had God niet bedoeld. Christus was gestorven aan het kruis om iedereen vrij te maken. Toen de boeren met eisen kwamen, in de 12 artikelen, werd je al bezorgd, en zei je al dat ze zich rustig moesten houden. Aan de heren vroeg je, tegemoet te komen aan redelijke eisen. Maar vanaf dat moment begingen de boeren vele zonden tegen het Evangelie. Ze verbraken de gezworen gehoorzaamheid aan de heer, ze predikten oproer en gingen moorden en plunderen. Daarom is er maar één oplossing: de opstand moet neergeslagen worden. Anders wordt het gezag omvergeworpen en wordt het een chaos.'

kleio

nummer 1/88
pagina's 28 en 29

DE 12 ARTIKELN VAN DE BOEREN

1. De gelovigen moeten hun eigen pastoor kunnen kiezen en afzetten.
2. Wij willen wel 10 procent grondbelasting betalen, maar geen 10 procent veebelasting.
3. Lijfeigenen mogen niet meer worden gehouden. Alle mensen zijn vrij, maar dat betekent nog niet, dat wij geen overheid accepteren.
4. Arme mensen mogen net zo goed jagen als rijke. Het mag niet zo zijn, dat in bepaalde gebieden alleen maar gejaagd kan worden door de heren. Dat betekent voor de boeren soms grote schade.
5. Arme mensen hebben het recht op het verzamelen van brandhout. Daarvoor mag men hen niet duur laten betalen.
6. We hebben bezwaren tegen de toenemende herendiensten.
7. De heer mag de boer niet dwingen op elk moment voor hem te werken. We willen wel gehoorzaam zijn, maar niet als we diensten moeten doen op momenten die voor ons nadelig zijn.
8. De belastingen moeten op een eerlijke manier worden vastgesteld.
9. Straffen moeten niet willekeurig worden opgelegd.
10. Weiden en akkers die in algemeen gebruik zijn, mogen de rijken niet voor zichzelf bestemmen.
11. Het mag niet meer voorkomen, dat men weduwen en wezen hun goederen afneemt als de man gestorven is.
12. Als de dingen die wij willen in strijd zijn met Gods woord moet men ons dat aantonen. Dan zullen we er afstand van nemen.

INFORMATIE: REDEN VAN DE PERSCONFERENTIE

De boeren in de verschillende staten van het Duitse Rijk, die niet tevreden waren met hun leven, stelden eisen op in 12 artikelen gericht aan de heren. Zij voelden zich hierbij gesteund door Luther, die waarlijke vrijheid predikte, ook voor boeren. Luther vroeg de boeren zich kalm te houden, en de heren om aan de redelijke eisen van de boeren tegemoet te komen. Aangezien de heren deze eisen echter op korte termijn niet inwilligden, kwamen de boeren in opstand. Op grote schaal werden kastelen bestormd, dus er heerste paniek alom. De heren lieten het er niet bij zitten. Op het moment van de persconferentie hebben ze legertjes verzameld om de boerenopstand neer te slaan. Uiteindelijk zullen er in dit conflict zo'n 100.000 boeren gedood worden.

Maar kijk uit, slimme journalisten zullen proberen je onderuit te halen, dus zorg voor een waterdichte verdediging van je mening. Denk na, welke vragen ze zouden kunnen stellen, en bedenk er antwoorden op. Je krijgt hulp van één of twee adviseurs. Deze mogen jou aan het begin van de persconferentie een vraag stellen. Bereid voor wat je erop gaat antwoorden, zodat je goed voor de dag komt.'

Bovenstaand stukje is een voorbeeld van een instructie. Hieronder volgen aanwijzingen voor de instructies van de andere drie hoofdpersonen. De laatste alinea van de instructie van Luther kan ook voor de anderen worden gebruikt.

Aanwijzingen instructie Ludgerus:

— door het protestantisme zijn de boeren tegen de heren in opstand gekomen. Tot nu toe waren de mensen tenminste tevreden met hun positie in de maatschappij.
— je vindt dat Luther gelijk heeft op bepaalde punten, zoals de aflaten, maar wat verbeeldt hij zich, om tegen de officiële kerk, tegen een eeuwenlange traditie in te durven gaan?

Aanwijzingen instructie Elrich:

— Als je de belasting voor de boeren verhoogt, kan je ze toch ook beter beschermen tegen rovers?
— Natuurlijk moeten de boeren betalen voor sprokkelhout. Het is toch jouw land?
— De ideeën van Luther spraken jou wel aan. Zo kon je tenminste van de bisschop afkomen, die zich met veel zaken bemoeide, en die veel land in bezit had.
— Hoe durven ze, de boeren, tegen het gezag in opstand te komen. Afstraffen zal je ze.

Aanwijzingen instructie boer Neustadt:

— Je bent arm, hebt een moeilijk leven. Steeds buit de heer je uit, moet je diensten voor hem verrichten. En dan moet je ook nog voor alles betalen.
— Luther bracht hoop. Die begreep je tenminste. En die vond, dat boeren ook vrij moesten zijn.
— Alles wat jullie wilden, was de inwilliging van de 12 eisen. Deze gingen niet tegen het Evangelie in.
— De heren reageerden niet; dus wie niet horen wil moet maar voelen.
— En nu geeft Luther de heren nog gelijk ook!

Instructies voor de journalisten:

Bij alle instructies moet het volgende vermeld worden:

Je bent journalist van ..... krant. Dus je hebt (bijvoorbeeld katholieke) lezers. Je hebt als taak je tegenstanders achter de tafel kritische vragen te stellen, ze in een moeilijke positie te drijven.

Gebruik onder andere de volgende aanwijzingen:

1. De Stem van Luther:

Tegen de boer: in opstand komen tegen het gezag is in strijd met de bijbel.

Tegen de heren: jullie leven in weelde, niet in soberheid, zoals de bijbel wil.

Tegen Ludgerus: de misstanden binnen de katholieke kerk aan de kaak stellen.

2. In Adellijke Kringen:

Je lezers willen, dat de boeren goed aangepakt worden, ze willen bloed zien. Ze hebben gehoorzaamheid aan de heer moeten zweren en die hebben ze verbroken.

Zorg ervoor, dat Luther benadrukt, dat hij voor de heren heeft gekozen in dit conflict.

3. Het Katholiek Nieuwsblad:

Tegen Luther: de opstand is uit zijn ideeën voortgekomen. Hij dacht zonder de officiële kerk te kunnen, maar hij kan niet eens aan zijn eigen ideeën (bijvoorbeeld over de boeren) vasthouden.

Tegen de boeren: de opstand gaat tegen de leer van de Kerk in. Nu zie je, wat ervan komt als boeren de bijbel lezen! Ze snappen er niets van!

Redenen van heren/vorsten om protestant te worden zijn vaak politieke. Op deze manier kunnen ze bisschoppen en andere geestelijken hun macht en grond ontnemen.

4. De Boerencourant:

Je krant staat volledig achter de boeren, hun eisen en hun daden, dus kom voor de boeren op. Stel kritische vragen aan:

heer Elrich: de adellijke heren verrijken zich over de rug van de boeren. In de bijbel staat: gij zult niet stelen. Maar de heren stelen en maken zo de boeren tot hun vijand. Ze willen de oorzaken van het oproer niet wegnemen. De eisen van de boeren zijn best redelijk.

Ludgerus: de katholieken predikten naastenliefde, maar hebben zelf nooit wat voor de boeren gedaan.

Luther: hoe is het mogelijk, dat hij eerst de boeren steunde, ze kracht gaf om in opstand te komen, en hen nu afvalt, hen laat doden?

Bovenstaande instructies zijn maar voorbeelden, die met eigen ideeën aangevuld kunnen worden.

RECENSIES

In 't kort

IN 'T KORT is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen, worden aangekondigd.

Met de ondertekening van het INF-ackoord nog vers in het geheugen doet de verkoop van *Perestrojka. Een nieuwe visie voor mijn land en de wereld* van Michail Gorbatsjov het nog steeds erg goed. Van het boek dat f 24,90 kost, werden alleen in ons land al meer dan 170.000 exemplaren verkocht.

Over het gevoerde beleid in het buurland Polen gaat het boek van Teresa Toránska. In *Alle middelen geoorloofd* verbreken vooraanstaande poolse stalinisten uit de jaren vijftig het zwijgen over de bestuurspraktijken van toen. De bundel interviews verscheen bij Sijthoff. (Prijs f 39,50).

Meer specialistisch zijn twee bij Ambo verschenen boeken over het denken in de oudheid. Het gaat daarbij om E. de Strycker *Beknopte geschiedenis van de antieke filosofie* in de serie Ambo-wijsgerig en een vertaling van Jamblichus/ Porphyrius *Leven en leer van Pythagoras* in de serie Ambo-klassieken. Beide boeken kosten f 32,50.

Over de dood en de doodsbefleving aan het einde van de middeleeuwen gaat de dissertatie van de Utrechtse historicus L. Breure *Doodsbefleving en levenshouding*. De ondertitel geeft aan dat het hier om 'een historisch-psychologische studie betreffende de moderne devotie in het IJsselgebied in de 14e en 15e eeuw' gaat. Het boek is uitgegeven bij Verloren in Hilversum. De prijs bedraagt f 46,—.

Bij dezelfde uitgeverij verschijnt de serie *Hollandse Studiën* die verzorgd worden door de Historische vereniging Holland.

In 1985 verscheen de bundel *Armoede en sociale spanning*, over de sociaal-economische aspecten van Leiden in de 18e eeuw, onder redactie van H.A. Diederiks, D.J. Noordam en H.D. Tjalsma. (*Hollandse Studiën* 17: f 59,—, voor leden van Holland f 32,50.) Recenter is het proefschrift van één van deze auteurs D.J. Noordam *Leven in Maasland*, dat de neerslag is van een onderzoek naar een Hollandse plattelandssamenleving in de 18e en begin 19e eeuw. (*Hollandse Studiën* 18. Prijs f 42,—. Voor leden van Holland f 25,—.)

Een andere regionale studie kwam uit bij Van Gorcum in Assen. In de reeks *Maaslandse Monografieën* (waarbij het gaat om maasland en niet om het hiervoor genoemde Maasland) schreef Th.L.M. Engelen *Fertiliteit, Arbeid, Mentaliteit*, een onderzoeksverslag van de vruchtbaarheidsdaling in Nederlands-Limburg in de periode 1850–1960. (Prijs f 45,—.)

Zeker luchtiger van aard is het geromantiseerde verhaal van Thera Coppens over *Frederik Hendrik en Amalia van Solms*, dat uitkwam bij Fontein in Baarn. De prijs bedraagt f 34,50.

De SS en Nederland is de titel van de verkorte uitgave van het proefschrift van N.K.C.A. in 't Veld uit 1976. Het is nu uitgekomen met een voorwoord van A.H. Paape, directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. De uitgever is Sijthoff in Amsterdam en de prijs bedraagt f 45,—.

Tenslotte is er voor de geïnteresseerden in de vakdidactische aspecten van maatschappijleer en politieke vorming het boekje *Kernthema's politieke vorming* beschikbaar onder redactie van J.W. van Deth en J.C.P.M. Vis. Het is verschenen bij de Stichting Burgerschapskunde en u krijgt het in uw bezit tegen betaling van f 27,50.

Kees Torremans

SCHOOL EN DIDACTIEK

De Grote Winkler Prins Wereldatlas, Elsevier, Amsterdam 1987, 296 blz., f 79,50.

Kaarten zijn abstracties van de werkelijkheid. Ze hebben vaak een schoonheid in zichzelf. Kaarten krijgen behalve een esthetische waarde ook een waarde als historische bron, zeker als ze oud en zeldzaam zijn. Atlassen zijn verzamelingen van kaarten en de grootse Nederlandse traditie van kaarten maken en kaarten uitgeven heeft prachtige atlassen opgeleverd.

De atlas die onder de vertrouwde naam 'Winkler Prins' is verschenen, is allang niet

meer die traditionele verzameling van kaarten. Deze fraai verzorgde uitgave, de uitgever vermeldt trots dat de nieuwste computertechnieken zijn toegepast, bevat 3 gedeeltes. Het eerste bestaat uit geografische kaarten. Voorop gaat het kaartendeel waarin de Benelux gedetailleerd behandeld wordt. Topografie, infrastructuur en bodemstructuur zijn goed afleesbaar in een aangename combinatie van up-to-date gegevens en een traditionele belettering en dito kleurgebruik. De internationale kaarten, die ruim 100 bladzijden in beslag nemen, zijn vanzelfsprekend minder gedetailleerd dan de nationale kaarten. Er zijn verschillende schaalverdelingen toegepast. Europa krijgt verhoudingsgewijs de meeste aandacht.

Een opwindende serie satellietopnamen vormt het tweede deel van de atlas. Een korte historische en technische verhandeling, waarin ook de vertrouwde Ptolemaeus wereldkaart in een uitgave van 1492 niet ontbreekt, vormt de inleiding voor de serie die prachtig laat zien waartoe de moderne technologie op het gebied van de cartografie in staat is. De foto's beslaan elk bijna twee bladzijden. Daarnaast staat een kleine 'normale' kaart van het gefotografeerde gebied en een beschrijving die het ongeoeffende oog richt op de verborgen geheimen van de ruimtetoets. Het geheel in overweldigende kleurenpracht.

Het derde, thematische deel valt in tweeën uiteen. Een 15 tal bladzijden met tekst, kaarten, grafieken en diagrammen over thema's als bevolking, voedselproductie, economie en handel. Een rijk geïllustreerde behandeling van een aantal geo-fysische aspecten van onze planeet completeert dit derde deel. Het register van bijna 100 bladzijden is in een nationaal en een internationaal deel gesplitst.

Voor het onderwijs denk je bij deze atlas het eerst aan aardrijkskunde, maar ook bij de (voorbereiding van de) geschiedenisles, met name de jongste geschiedenis kan hij van pas komen. Zo zijn bijvoorbeeld de oorzaken en gevolgen van de Iraans-Iraakse oorlog met behulp van de satellietfoto van de Shatt al-Arab, het heftigst omstreden gebied, op te speuren. Strategisch belang (waterwegen), rijkdom (olieraffinaderijen), gevolgen van de afsluiting van de rivier door de oorlogsomstandigheden, het is er allemaal op te zien.

G. Peek

P. Luykx en N. Bootsma (red.), *De laatste tijd. Geschiedschrijving over Nederland in de 20e eeuw.* Aula/Spectrum, Amsterdam/Utrecht 1987, 368 pag., f 39,90.

Wanneer je als docent je lessen in de hoogste klassen voorbereidt, dan bekruipt je nog weleens een licht schuldgevoel. Dat ontstaat wanneer je weer teruggrijpt naar college-

dictaten en literatuur van jaren geleden. Ondertussen heb je af en toe, in je vakantie, een boek of artikel over het desbetreffende onderwerp gelezen, maar de vraag of je up-to-date bent, blijft hangen. Om die vraag te kunnen beantwoorden is nu een handig hulpmiddel op de markt verschenen: *'De Laatste Tijd'*. Dit boek beschrijft de historiografie over Nederland in de twintigste eeuw. Dit gebeurt in de nogal voor de hand liggende thema's: de zuilen, fascisme, parlement, de volkshuishouding, buitenlandse politiek en een hoofdstuk over de voormalige koloniën. Elk thema is voorzien van een uitgebreid notenapparaat, dat in de praktijk als een uitstekende literatuurlijst kan dienen. Zeker voor de docent die nog wil bijblijven.

Het boek begint met een inleiding van P. Luykx, die aan de hand van de centra van historisch onderzoek, de universiteiten, de stand van zaken weergeeft vanaf 1880. Hij komt tot de slotsom dat er een méér continue aandacht voor contemporaine geschiedenis is sinds 1900 dan vaak wordt aangenomen. De ontwikkeling van de politiek en sociologie en grote trends als de Middeleeuwengolf laten dit beeld onaangestast.

Na Luykx volgt een rij van auteurs, allen specialist op hun terrein: D. Bosscher over het protestantisme, J. Ramakers en H. Righart behandelen de katholieke zuil, J. Bank het socialisme. A.A. de Jong neemt het fascisme voor zijn rekening. J. Bosmans, A. Bots, A. Manning en N. Bootsma behandelen respectievelijk het parlement, de volkshuishouding, de buitenlandse politiek en Indonesië, Suriname en de Antillen.

Elke auteur noemt een veelheid van namen die alle weer verschillende ontwikkelingen aanduiden. Dit geeft het boek het karakter van een naslagwerk. Toch worden er interessante visies aangestipt (niet meer dan dat), en prikkelende onderzoeksvragen gesteld. Zo constateert De Jonge dat, in tegenstelling tot alle andere stromingen, over fascisme uitsluitend door buitenstaanders en tegenstanders geschreven is. *'Een stroming die verloren heeft en die door de geschiedenis definitief veroordeeld is.'*

Bosmans roept historici op om de parlementaire geschiedenis meer interdisciplinair te bestuderen, ook door sociologen en juristen, maar onder leiding van een historicus. Deze laatste heeft te lang ontbroken. In kort bestek geven Ramakers en Righart een uitstekend leesbaar overzicht over het proces van de geschiedschrijving van het katholicisme, dat in vrij korte tijd van een sterk emanciperend karakter naar afbrokkeling van de zuil voerde. Jammer genoeg ontbreken er hoofdstukken over het liberalisme en de Tweede Wereldoorlog. Voor dit laatste wordt in de inleiding verwezen naar de bundel *'Onvoltooid Verleden'* die in 1986 verscheen. Overigens hebben de meeste docenten de literatuur hierover binnen handbereik.

'De Laatste Tijd' is een handig repertorium voor de docent die al de bekende topics moet behandelen en vlug wil weten of hij bij de tijd is met zijn literatuur. In een tijd waarin hij nauwelijks nog een impuls hiervoor toegediend krijgt van een pas-afgestudeerde collega.

Jos Harderwijk.

Peter Hintzen, *Het verleden spreekt mee. Rondgang door de vaderlandse galerij.* Kok, Kampen 1986, 327 blz.

Hintzen voert als amateur-historicus de lezer mee door de vaderlandse geschiedenis, beginnende bij de middeleeuwen en eindigende in de jaren tachtig van onze eeuw. Het is een leesbaar geschreven rondgang, waaruit tegelijk een grote belezenheid in onze vaderlandse geschiedenis blijkt. Het boek is geschreven vanuit het gevoel dat het Nederlandse volk zijn band met het verleden verloren heeft of op zijn minst heeft verwaarloosd. Deze band moet volgens Hintzen hersteld worden en de liefde tot hen die ons zijn voorgegaan moet opnieuw worden opgewekt. In feite roept de schrijver, zoals uit het slot op p. 307 blijkt, op tot een soort 'morele herbewapening':

'Bovenal is het denkbaar dat Nederland (of beter gezegd: de Nederlanders) zijn (hun) relatie herstellen met de God die zo zeer een stempel heeft gedrukt op onze geschiedenis. Dat kan de vrucht zijn van bezinning, verricht in alle mondigheid en volwassenheid (en wat is onvolwassenheid dan de louter negatieve afwijzing?). Dit herstel van de relatie met het geloof en het eeuwenoude verleden daarvan kan ruimte scheppen voor een oriëntatie die de menselijkheid overtreft, voor de leiding van Hem die het mysterie is achter de gehele schepping, met al haar goedheid en tegenstrijdigheid.'

Al lezend beleefde ik het meeste plezier aan de hoofdstukken over de Republiek en de negentiende eeuw. Maar (p. 154) was Coornhert nu zo zeer het symbool van 'Hollandse omzichtigheid en "lauwheid"'? en waren de 'borende vragen' te Beesd gericht tot de jonge Abraham Kuiper niet eerder van het gemeentelid Pietje Baltus afkomstig dan van een ouderling? Op p. 244 moeten de aantallen handtekeningen voor het Volkspetitionnement van 1878 omgedraaid worden: 300.000 protestantse en 160.000 katholieke handtekeningen. Op p. 254 hoort de Leidse hoogleraar Van Vollenhoven te heten. Resumerend, niet een boek voor een docent die iets nieuws wil leren en ook niet een noodzakelijke aanschaf voor de schoolbibliotheek. Wel een leesbaar boek, waarin met liefde naar de wortels van ons verleden wordt gezocht en dat kan niet gauw te veel gedaan worden.

P. van Hees

Arend Lijphart, *Machtsdeling. De oplossing voor Zuid-Afrika?* Haarlem 1987.

Er bestaat in Nederland een zekere traditie om eigen waarden en normen op Zuid-Afrika te projecteren. Vroeger gebeurde dat op grond van de zogenaamde 'stamverwantschap' tussen Nederlanders en blanke Afrikaners en waren die opvattingen zeer positief 'pro-Boer'. Tegenwoordig wordt de historische band eerder als een verantwoordelijkheid voor afkeuring en kritiek gezien op de Afrikaner-gemeenschap en het daarmee verbonden stelsel van 'apartheid'.

Dit boek van de Nederlandse politicoloog Lijphart vormt een goed bedoelde poging om een alternatief te bieden voor apartheid en dreigende rassenoorlog. Hoewel het boek uit het Engels vertaald is en aansluit op eerdere uitspraken van Lijphart over Zuid-Afrika is de grondgedachte toch weer aan het Nederlandse voorbeeld ontleend. De zogenaamde 'pacificatie-democratie', het stelsel van vreedzame machtsdeling in pluriforme samenlevingen dat Lijphart nu voor Zuid-Afrika aanbeveelt, heeft hij het eerst voor het geval van Nederland tussen 1917 en 1967 geanalyseerd.

De Zuid-Afrikaanse machthebbers hebben inmiddels al gebruik gemaakt van Lijpharts opvattingen. De cosmetische aanvulling op het apartheidssysteem in de nieuwe Zuid-Afrikaanse grondwet door een eigen vertegenwoordiging voor de kleurlingen en Indiërs in te stellen naast het blanke parlement werd ondermeer met Lijpharts pleidooien voor een pacificatie-democratie gelegitimeerd. Voor de uitsluiting van de zwarte gemeenschap verwees de blanke grondwetscommissie naar een ongelukkige uitspraak van Lijphart dat 'in extreem-plurale samenlevingen, zoals die in Zuid-Afrika, de kans op enigerlei vorm van democratie gering is' (p. 157-158).

Dit boek is een poging van Lijphart om zijn pacificatie-model van democratie van dit oneigenlijke gebruik te zuiveren en tevens de vele critici te beantwoorden. Hij behandelt allereerst hervormingsvoorstellen die niet van pacificatie uitgaan. Enkelvoudige meerderheidsvoorstellen wijst hij af omdat ze in de Zuid-Afrikaanse situatie al snel tot een meerderheidsdictatuur zouden ontaarden. Geografische verdeling verwerpt hij omdat deze — zonder grootscheepse migratie — niet tot een aanzienlijke vermindering van de etnische pluriformiteit zou leiden. Dan behandelt Lijphart alle voorstellen tot pacificatie, semi-pacificatie en quasi-pacificatie die inmiddels voor Zuid-Afrika geformuleerd zijn. Zijn voorkeur gaat daarbij met name uit naar de plannen van de blanke oppositie-partijen en van de commissie-Buthelezi voor Kwazulu-Natal. Maar het meest omvangrijke hoofdstuk van het boek gaat over zijn eigen pacificatietheorie en de uiteenlopende kritiek daar-

op. De belangrijkste kenmerken van de pacificatie-democratie, namelijk machtsdeling tussen de elites, autonomie voor de segmenten, evenredige vertegenwoordiging en een veto-recht voor minderheden, worden op allerlei empirische en theoretische situaties toegepast en uitgewerkt. Tenslotte worden in een betrekkelijk kort slothoofdstuk de voorwaarden vastgesteld waaronder de pacificatie-democratie als oplossing voor Zuid-Afrika zou kunnen functioneren. Die voorwaarden zijn volgens Lijphart vrij gunstig. Niet zo gunstig als in Nederland en Zwitserland, maar 'men zou Zuid-Afrika in termen van algemene gunstige omstandigheden enigszins kunnen vergelijken met België, Libanon en Maleisië' (p. 156).

Doorslaggevend zal volgens Lijphart echter de kwaliteit van het politieke leiderschap in Zuid-Afrika zijn: het vermogen om de toenemende tegenstellingen via een 'self denying prediction' in positieve richting te keren. Maar op dit punt kunnen Lijpharts aanbevelingen helaas weinig praktische invloed uitoefenen. Hoe inventief zijn politicologische constructies en empirische voorbeelden ook mogen zijn, op de feitelijke machtsverhoudingen in Zuid-Afrika hebben zijn voorstellen tot machtsdeling nu eenmaal weinig greep. Bij de recente verkiezingen voor het blanke parlement verloren de liberale voorstanders van een pacificatie-democratie en wonnen de conservatieve kampioenen van de apartheid. De door Lijphart als 'pragmatisch' gekwalificeerde machthebbers in Zuid-Afrika blijven met deze stembusuitslag terdege rekening te houden, maar niet in de door Lijphart zo zeer gewenste, hervormingsgezinde richting.

Dat er ooit een andere vorm van machtsdeling in Zuid-Afrika zal komen is waarschijnlijk. Het is echter minder waarschijnlijk dat Zuid-Afrika daarbij dezelfde weg zal vormen als Nederland, Zwitserland, België of zelfs Libanon in de goede oude tijd. Maarten Kuitenbrouwer

Hans Magnus Enzenberger (red.), *Tausend Ganz Normale Jahre. Ein Photoalbum des gewöhnlichen Faschismus von Otto Weber*. Greno Verlag, D 8860 Nordlingen 1987. Prijs 30,00 DM.

In zijn inleiding op dit foto-album stelt Hans Enzenberger dat voor de Duitsers de nazi-tijd jaarlijks onvoorstelbaarder wordt. Ze worden nog vrijwel dagelijks aan deze periode herinnerd en iedereen is zich wel min of meer bewust van de blijvende belasting die de jaren van schande voor de nationale identiteit vormen, maar dat zij of hun ouders, de modale Duitsers, het duizendjarige rijk meegemaakt hebben, gaat het voorstellingsvermogen bijna te boven. Enzenberger wijt dit aan de wijze waarop de herinneringen op school en in de media ver-

kleio

nummer 1/88
pagina's 32 en 33

vormd worden. De zelfglorificaties en de misdaden van de nazi's worden getoond, maar het dagelijks leven blijft buiten beeld. Met de foto's van de Kleefse stadsfotograaf Otto Weber zal, zo hoopt Enzenberger, dat dagelijks leven weer dichterbij komen.

Of de 99 foto's van het stadje Kleef die in het album *Tausend ganz normale Jahre* afgedrukt zijn, de herinneringen van de Duitsers verlevendigen weet ik niet, maar op mij maken ze in ieder geval een buitengewoon onwezenlijke en beklemmende indruk. Bladzijden lang zien we geforceerd kloekmoedig kijkende mannen, vrouwen en kinderen paraderen en salueren. Het boek geeft het beeld van een volledig gepolitiseerd volk, in al zijn nerven gespitst op de oorlog. Een enkele keer is dat grappig, zoals bij de vele Hitlerenorren die Kleef bleek te bezitten, maar in zijn totaliteit is het zo ontdaan van menselijke trekken, dat het onvoorstelbaar is. Het lijkt me dan ook dat de samenstellers van het foto-album, gezien de door Enzenberger genoemde uitgangspunten, een weinig gelukkige keus gemaakt hebben. Een herkenbaar nazi-plaatsje zou ongeveer in beeld gebracht moeten worden als Schabbach in het film-epos *Heimat*, een ouderwets Duits dorpje dat langzamerhand verandert, niet alleen door de politiek en de oorlog, doch ook doordat de binnendringende techniek het openbare en het privéleven sneller, gevarieerder en minder vanzelfsprekend maakt. Het privé-leven, de pratende, etende en winkelende mensen, ontbreken in *Tausend ganz normale Jahre* en daarom maken de daarin vastgelegde beelden helemaal zo'n gans normale indruk niet. De voorin geportretteerde fotograaf lijkt verbaasd veel op de gefotografeerde burgemeester Eduard Simon uit *Heimat*, maar voor de rest is het boek een volstrekte antipode van de film. Dat betekent niet dat het een misser is, want het toont dat ook de georganiseerde gruwelijkheid tot het dagelijks leven van de Duitsers behoorde en dat de onvoorstelbaarheid van het Derde Rijk voor een groot deel wel degelijk inherent aan dat rijk zelf is.

Tenslotte nog een lovende en een kritische opmerking. De lovende is dat het ontbreken van iedere tekst bij de foto's de opmerksaamheid van de kijker van *Tausend ganz normale Jahre* vergroot; de kritische is dat vrijwel alle foto's twee pagina's beslaan en daardoor op hinderlijke wijze doormidden gevouwen zijn.

Dik Verkuil

VROUWENGESCHIEDENIS

Ineke Jonker, *Huisvrouwen* vakwerk. 75 jaar Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen. Uitgeverij Bosch en Keuning, Baarn 1987, 144 blz., prijs f 35,00.

In de stroom van feministische literatuur was het aardig een boek over huisvrouwen-emanipatie te ontvangen. Het 75-jarig bestaan van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen bood een prima gelegenheid om de emancipatorische ontwikkeling van de groep, waartoe het grootste deel van de vrouwen behoort, te beschrijven.

Het uitgangspunt van de vereniging is het gezin als hoeksteen van de samenleving. In dit gezin ligt de taak van de vrouw in de eerste plaats. Haar emancipatie moest van daaruit plaatsvinden en moest leiden tot een positie gelijkwaardig aan die van haar buitenshuis opererende echtgenoot. De laatste jaren zijn in het hoofdbestuur van de vereniging wel geluiden gehoord over de herverdeling van betaalde en onbetaalde arbeid, maar tot op heden worden deze ideeën door de leden niet duidelijk gedeeld. In dit boek schetst de schrijfster in extenso het omvangrijke terrein, waar de vereniging werkzaam is en is geweest. De directe aanleiding tot de oprichting van de vereniging was de schaarste aan dienstboden, die rond 1900 begon te ontstaan, toen de meisjes liever beter betaald dan huishoudelijk werk verrichtten. Vanuit de vereniging werd getracht aan de ene kant voor dienstboden het werk aantrekkelijker te maken en aan de andere kant het huishoudelijk werk zo te rationaliseren, dat de behoefte aan huishoudelijk personeel verminderde. In de direct op de oprichting volgende oorlogsjaren kon de vereniging haar leden met raad en daad bijstaan. Om te voorkomen, dat slechts 'dames' lid werden, werd het lidmaatschapsgeld laag gehouden. Elke politieke stellingname werd vermeden. De koningin werd — om de socialistische vrouwen niet af te schrikken — niet als beschermvrouwe gevraagd. Pas nadat in de jaren dertig de antimonarchistische koers van de SDAP was verlaten, werd dit alsnog gedaan. Ook wilde men in dit verzuilde land de roomskatholieke vrouwen lid laten worden. Vandaar dat men zich zelfs met betrekking tot het vrouwenkiesrecht afzijdig hield om de roomskatholieke vrouwen niet in een onmogelijke positie te brengen. Dit had echter weinig betekenis, want al vanaf de oprichting hadden de bisschoppen de roomskatholieke vrouwen verboden van de vereniging lid te worden. Slechts in de Tweede Wereldoorlog is deze neutraliteit losgelaten, nadat geëist was, dat de vereniging Joden het lidmaatschap voortaan moest onthouden. Deze eis leidde na een zorgvuldig opgezette strategie min of meer tot de opheffing van de vereniging.

Hoewel het boek zeer veel interessante in-

formatie over vrouwenzaken bevat, is het toch geen goed boek geworden. Door de onverenigbare opdracht enerzijds de bewustwording van de huisvrouw te moeten beschrijven en anderzijds een werk te moeten leveren met een propagandistische en werlevende waarde, is het de schrijfsters niet gelukt uit te komen boven het niveau van een gedenkboek. De geschiedenis van de vereniging wordt humor- en kritiekloos verteld. Op een haast pijnlijke manier probeert de schrijfster alles en iedereen aan bod te laten komen. Het is een naslagwerk voor de Vereniging van Huisvrouwen geworden. Jammer, het had veel meer kunnen zijn.

Joke van der Leeuw-Roord

't Is kwaad gerucht als zij niet binnen blijft. Vrouwen in oude culturen, onder redactie van Fokkelien van Dijk-Hemmes. Hes Uitgevers, Utrecht 1986, 159 blz.

In het laatste decennium mag het onderzoek naar vrouwen in de klassieke oudheid zich verheugen in een toenemende belangstelling. Hoewel de studie inzake Griekse en Romeinse vrouwen een terrein is dat door oud-historici veelvuldig is betreden, kunnen we spreken van een inhaalmanoeuvre wat betreft het vrouwenhistorisch onderzoek zoals dat beïnvloed is door de nieuwe discipline 'Vrouwenstudies'. Het is zaak om nieuwe wegen te bewandelen in onderzoek: het concept van 'de' vrouw en 'de positie van vrouwen' heeft geleid tot een statische beeldvorming ten aanzien van het leven van vrouwen in het verleden en tot het idee dat 'de vrouw' een verschijnsel is dat los van de samenleving bestudeerd kan worden.

De bundel over vrouwen in oude culturen tracht, op zoek naar de wortels van de West-Europese cultuur, de maatschappelijke en ideologische positie van deze vrouwen te reconstrueren met behulp van teksten uit hun cultuur. Vrouwen uit vijf verschillende samenlevingen passeren respectievelijk de revue: het oude Griekenland, Romeins Italië, het Keltische Oud-Ierland, het vroege Scandinavische IJsland en het Bijbelse Israël. In de laatste drie artikelen staat de beeldvorming centraal en de problematische grens tussen mythe en werkelijkheid. Wat vertellen het Oudierse epos 'De Runderroof van Cuailnge', de oude IJslandse boeken en de bijbel eigenlijk over het werkelijke leven van de vrouwen die er een rol in spelen?

De titel van de bundel impliceert dat al deze vrouwen in elk geval gemeen hebben dat hun leven zich voornamelijk binnen de vier muren van hun huis afspeelde. Hoewel we ons af kunnen vragen of dat inderdaad gold voor de Oudierse Medb van Cruachain of de IJslandse 'landname-vrouwen', is dit een algemeen aanvaard beeld ten aanzien van Atheense vrouwen. 't Is kwaad gerucht

voor elke vrouw, als zij niet binnen blijft' verzucht Andromache in Euripides' *Trojaanse vrouwen*. Dit stereotype beeld ten aanzien van Atheense vrouwen onderwerpt Heleen Sancisi-Weerdenburg aan een nadere analyse in 'Vrouwen in verborgen werelden'. Zij introduceert het antropologische begrip 'mutedness' om vrouwen als groep te karakteriseren, namelijk zij 'wier stem op het gezagwekkende, "spraakmakende" niveau van de samenleving niet gehoord wordt of gehoord worden mag'. Anderzijds zijn mannen monddood binnen de vrouwenwereld. De grens tussen deze twee werelden, en daarmee ook het leven van deze vrouwen, is, aldus Sancisi, teveel als statisch gezien. Wel degelijk hebben er, hoewel minder duidelijk dan op het niveau van de 'mannen-activiteiten', verschuivingen plaatsgevonden binnen de vrouwenwereld. Zo werd de concrete ruimte van deze wereld verkleind bij de overschakeling van stad naar platteland en werd de invloedssfeer van vrouwen via het informele circuit der gastvrijheid, beperkt door de accentverschuiving op politiek gebied van *oikos* naar *polis*.

De discrepantie tussen enerzijds de macht van een aantal Romeinse vrouwen en anderzijds de juridisch ondergeschikte en politiek onmondige situatie van de meeste Romeinse vrouwen is reeds vaak opgemerkt. Om een bijdrage te leveren aan de discussie over de oorzaak van deze tegenstelling onderzocht Emily Hemelrijk het verwachtingspatroon ten aanzien van vrouwen uit de Romeinse elite, het conflict dat er ontstond tussen het traditionele verwachtingspatroon en de veranderende samenleving, en de manier waarop vrouwen met dit conflict omgingen. Door oorlogen en veroveringen veranderde de Romeinse samenleving en moesten vrouwen zich aanpassen aan deze situatie. Dit proces verliep niet altijd zonder moeilijkheden, maar om de hieruit voortvloeiende conflictsituaties te zien als een uiting van een emancipatiestreven is, volgens Hemelrijk, per definitie een anachronistische en dus foute interpretatie.

De verschillende artikelen in deze bundel geven ieder voor zich informatie over vrouwen in oude culturen en hoe er over hen door mannen werd gedacht. Een reconstructie echter van haar maatschappelijke en ideologische positie is daarmee niet tot stand gekomen. Het is maar de vraag of dat ook wel nagestreefd moet worden; immers, door het schaarse bronnenmateriaal dat bovendien bijna zonder uitzondering door en voor mannen geschreven is, is een dergelijke reconstructie een hachelijke zaak en kunnen nieuwe, statische en homogene vrouwbeelden een eigen leven gaan leiden. Om nieuwe inzichten te krijgen in de geschiedenis van vrouwen in oude culturen,

is het juist zaak om hedendaagse stereotype beeldvorming ter discussie te stellen. Ten aanzien van Griekse en Romeinse vrouwen dragen de hier besproken artikelen bij tot het ontwikkelen en stimuleren van nieuwe manieren om onze kennis ten aanzien van vrouwenlevens in het verleden te verdiepen.

Vefie Poels

Judith C. Brown, *Onkuise handelingen. Het leven van een lesbische non in Italië tijdens de renaissance*. Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1987.

'*Onkuise handelingen*' beschrijft het leven van de non en latere abdis Benedetta Carlini (1590-1661) in het theatinessenklooster in Pescia. Vanwege haar moeilijke geboorte werd zij door haar vader 'aan God beloofd', dat wil zeggen voorbestemd voor het kloosterleven. Op jeugdige leeftijd - ze is pas 9 jaar - wordt ze in genoemd klooster opgenomen. Zij zou betrekkelijk onopgemerkt zijn gebleven, ware het niet dat zij rond 1613 van zich doet spreken doordat zij allerlei vizioenen heeft. En misschien is ook dat niet zo opmerkelijk, maar deze visioenen zijn steeds op haarzelf gericht en de boodschappen hebben hoofdzakelijk op haar eigen voortreffelijkheid en deugdzzaamheid betrekking. Op den duur leidt dit tot enige argwaan en wordt ze uit haar ambt ontzet. De verschillende onderzoeken (door de proost van Pescia en later door enige officialen van de pauselijke nuntius) die worden ingesteld komen uiteindelijk uit bij de conclusie, dat haar vizioenen vals zijn, 'door de duivel ingegeven', en dat zij haar stigmata en andere lichamelijke merktekenen zelf had aangebracht. Uit de onderzoeksverslagen blijkt echter ook, en volgens Brown woog dat het zwaarst, dat zij seksuele contacten onderhield met een andere non uit het klooster. Het vonnis is helaas niet bekend, maar uit de dagboeknotitie van een non uit 1661 blijkt, dat Benedetta 35 jaar in de gevangenis had doorbracht voor ze op 71-jarige leeftijd stierf. Tot zover het verhaal van de onkuise abdis.

We krijgen een levendig beeld voor ogen gehouden van de situatie in een Italiaans vrouwenklooster aan het begin van de zeventiende eeuw. De inleiding geeft veel informatie over de opvattingen die er sinds de Middeleeuwen heersten ten aanzien van tegennatuurlijke (waaronder lesbische) sexualiteit. Mijns inziens ware echter een chronologische indeling van deze inleiding duidelijker geweest; er worden namelijk nog al eens grote sprongen in de tijd gemaakt. Het zeer uitvoerige notenapparaat (60 pp. op een totaal van 267) bevat behalve bibliografische verwijzingen ook veel verklarende noten, waarvan sommige meer

kleio

nummer 1/88
pagina's 34 en 35

dan twee pagina's lang zijn. Ook zijn enige fragmenten uit de onderzoeksverslagen opgenomen.

De auteur probeert de vizioenen en ook de seksuele vergripen van Benedetta vooral psychologisch te verklaren uit haar achtergrond en milieu. Daarom verwondert het eigenlijk des te meer, dat de 'onkuise handelingen' waarvan pas ver over de helft van het tekstgedeelte voor het eerst melding wordt gemaakt, zo veel nadruk krijgen; mogen we onze tegenwoordige opvattingen over homosexualiteit wel projecteren op het verleden? Natuurlijk werd sodomie in die tijd als een zeer ernstig vergriep beschouwd, maar in dit kader lijkt een en ander me toch enigszins uit zijn verband gerukt: het grootste en eigenlijk ook interessantste gedeelte van het boek gaat over Benedetta's al dan niet waarachtige vizioenen. Misschien is de titel vooral wervend bedoeld?

Dit alles neemt overigens niet weg, dat dit boekje wel de moeite van het lezen waard is.

P. Bange

'Van onze oudtantes... Vijf historie-schrijfsters in woord en beeld', red. M. Grever e.a., KUN, Nijmegen 1987, 71 pagina's, f 7,50. (Catalogus bij gelijknamige tentoonstelling)

'Wij die ons hare draagsters voelen, zullen ons levenswerk te harmonischer en te vruchtbaarder zien worden, naarmate wij ons niet losmaken van dat onzer voorgangsters, maar ons bewust blijven dat wij de fakkels, welke wij op onze beurt helder brandend wensen over te reiken aan onze nichten en achternichten, zelve hebben overgenomen van onze oudtantes en tantes' (Johanna W. Naber, 'Van onze oudtantes', 1917).

Dit citaat vormt de leidraad van de catalogus behorende bij de gelijknamige tentoonstelling 'Van onze oudtantes...' 'Vijf historie-schrijfsters in woord en beeld'. De catalogus werd geschreven door studenten vrouwengeschiedenis onder redactie van M. Grever. De tentoonstelling kwam in samenwerking met de onderwijsgroep Educatiecommunicatie onder leiding van A. van Veldhuizen, allen van de Katholieke Universiteit Nijmegen, tot stand.

De vijf vrouwen wier leven en werk in het kort beschreven worden hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze schreven over de geschiedenis van vrouwen, elk op haar eigen manier: hetzij literair, biografisch, sociaal-economisch of politiek. De negentiende eeuwse term 'historie-schrijfsters' is gebruikt om aan te geven dat enkele van deze vrouwen een historisch oeuvre publiceerden zonder daartoe een professionele opleiding te hebben genoten. Hieruit volgt een tweede gemeenschappelijk kenmerk en tevens de reden waarom juist deze vijf vrou-

wen centraal staan in deze catalogus: zij hebben allen een bijdrage geleverd aan de ontplooiingskansen van vrouwen.

De algemene inleiding, vanaf circa 1860 tot de jaren zeventig van deze eeuw, geeft een goed beeld van de moeilijkheden waarmee met name vrouwen uit de gegoede burgerij te kampen hadden. Het recht op arbeid, het verwerven van een zelfstandig inkomen, onderwijsmogelijkheden, de kiesrechtstrijd, de crisis en Romme's voorstel inzake het verbod op betaalde arbeid door de gehuwde vrouw, de oprichting van het IAV, de realisatie in de jaren zestig van de dubbele belasting voor de buitenshuis werkende vrouw komen onder andere aan de orde.

Aan de hand van de korte beschrijvingen van leven en werken van: Truitje Bosboom-Toussaint (1812-1886): 'Schrijven is opium voor mij', Johanna W. Naber (1859-1941): 'Door het feminisme gegrepen', Sini Greup-Roldanus (1893-1984): 'Promoveren op een linnenkast', Annie Romein-Verschoor (1895-1978): 'Meisje voor halve dagen' en Willemijn Posthumus-Van der Goot (geboren 1897): 'Schrijven uit boosheid', wordt de lezer geïnformeerd over hun reacties op en bijdragen aan het oplossen van bovengenoemde moeilijkheden.

De tekst is rijk voorzien van citaten en fraai geïllustreerd. Voor achtergrondinformatie, anecdotes en inlevingsverhalen is de catalogus nuttig voor de docent. Zeker met het oog op het CSE-onderwerp voor 1990. Voor de schoolbibliotheek is het zonder meer aan te bevelen. Voor bovenbouw leerlingen, en de geïnteresseerde middenklasser, is het overzichtelijk geschreven boekje goed leesbaar. Het Nederlands laat hier en daar te wensen over, wat misschien te verklaren valt uit het gegeven dat voor de meeste schrijfsters dit boekje een 'eerste proeve van hun kunnen' is.

Ellen Marrenga

MIDDELEEUWEN

Gewone mensen in de middeleeuwen, bundel studies aangeboden aan F.W.N. Hugenoltz ter gelegenheid van zijn afscheid, redactie R.E.V. Stuip en C. Vellekoop. Hes uitgevers, Utrecht 1987, 343 blz.

Toen prof.dr. F.W.N. Hugenoltz in 1985 afscheid nam als hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de universiteit van Utrecht, werd hem tijdens een bijeenkomst in de Pieterskerk een bundel Utrechtse Bijdragen tot de Mediëvistiek aangeboden. De omslag toonde een afbeelding, uiteraard middeleeuws, van een leraar met zijn discipelen en op de plaats van het hoofd had men het gezicht van Hugenoltz gemonteerd. De bladzijden waren nog wit, het boek was toen nog een dummy.

Het is hier niet de plaats om de grote betekenis van de emeritus hoogleraar te beschrijven, maar Hugenoltz is een van de stuwende figuren geweest bij de totstandkoming van het vak Mediëvistiek. Daarin wordt jaarlijks vanuit een groot aantal studierichtingen een centraal thema bestudeerd; later, soms veel later, verschijnt er een bundel van deze bijdragen. Eerdere verzamelingen betroffen onder andere de hoofse cultuur, heiligen en vrouwen.

Opvallend zijn in deze bundel de eerste bijdrage, een herdruk van de oratie van Hugenoltz ('*Het overstemd geluid*' 1959) en het laatste stuk, '*Het vertekend beeld*' van dezelfde auteur. De interdisciplinaire spreiding over allerlei talen (Nederlands, Keltisch, Frans, Engels, Oosterse talen, Duits, Laat-Latijn en Spaans) maar ook kunstgeschiedenis, muziekwetenschap en natuurlijk de geschiedenis zelf, is kenmerkend voor de reeks. Het is ondoenlijk om alle zeventien artikelen in het zevende deel te bespreken. Toch kan men een gemeenschappelijke benadering zien: de bijdragen beschrijven bijna zonder uitzondering een beeld.

Er is veel geschreven over de gewone mensen en talloos zijn de uitgaven over '*Het Dagelijks Leven In De Middeleeuwen*'. Ze zijn geïllustreerd met prachtig plaatwerk van kastelen ofwel ze worden opgevrolijkt met buitennissige verhalen, soms met beide. Slechts een enkele keer erkent men dat de meeste mensen boeren waren en dat we daarvan weinig weten; als we geluk hebben, komen we de bijna spreekwoordelijke boer Bodo tegen en lezen we wat hij at en hoe hard hij wel werkte.

Wat dat betreft maakt deze bundel ons niet zoveel wijzer. De artikelen gaan namelijk minder over sociale geschiedenis dan over mentaliteitsgeschiedenis. Ze gaan over het beeld van de gewone mensen dat leefde bij verschillende bevolkingsgroepen, bij ridders en stadsbestuurders, bij juristen en schil- ders en dichters. Een definitieve beschrijving van de gewone man en vrouw kan niemand ons leveren maar deze bundel geeft in elk geval een indruk waarom dat beeld in de middeleeuwen zelf al vertekend was.

D.A. Berents

W. Blockmans, Een middeleeuwse vendetta, Gent 1300. Uitgeverij De Haan, Houten 1987, 160 blz. geïllustreerd.

De middeleeuwse vete die W. Blockmans heeft beschreven, is de strijd tussen de machtige Gentse families Borluut en De Visschere enerzijds en families Van Sint Baafs en Van de Kerchove aan de andere kant. Het was een strijd om de macht maar ook om de eer, een conflict dat doorzakte van 1294 tot 1306 en waarbij vele doden en honderden gewonden vielen. Een belangrijke ruzie? Gent was een van de

grootste steden van West-Europa. De abdijen van Sint Pieter en Sint Bavo waren erbij betrokken en op de achtergrond speelde de poging van de ambachtslieden om samen met de oude aanzienlijke geslachten de macht af te nemen van de nieuwe rijken. Op een nog grotere schaal passen deze twisten in de strijd tussen Klauwaerts en Leliaerts om de macht in Vlaanderen en het conflict tussen Vlamingen en de koning van Frankrijk dat uitmondde in de Guldensporenslag van 1302.

Maar ook in het klein is het verhaal interessant doordat we erin zien hoe de familieleden voor elkaar opkwamen in een tijd waarin de overheid nog weinig kon doen voor de veiligheid van de burger. Over de juridische achtergronden van het verhaal zegt Blockmans niet veel, maar die zouden zeker de moeite waard zijn. De grenzen tussen goed en kwaad, tussen wraak en rechtspraak, liggen in deze tijd namelijk niet erg duidelijk. Vetes waren een aloude middel om het recht te laten zegevieren, ook al werden ze door de wet met allerlei beperkingen omgeven; als de overheid je niet beschermde, moest je wel ergens anders veiligheid zoeken. De rechtspraak werd daarentegen niet alleen gebruikt om het geweld in te tomen maar ook om wraak te nemen op de tegenstander en het eigen belang te bevorderen. Familiebelangen en klassejustitie waren de negenendertig voor het leven benoemde stadsbestuurders van Gent niet vreemd.

Over deze belangrijke vete bestaan veel bronnen, die echter al in 1935 met uitgebreid commentaar gepubliceerd zijn in het *Bulletijn der Koninklijke Commissie voor geschiedenis*, niet door W. Blockmans maar door F. Blockmans. Daarnaast zijn er al vele publikaties over dit onderwerp verschenen. De auteur heeft dan ook geen nieuw bronnenmateriaal gebruikt. We moeten het boek zien als een populaire weergave van de wetenschappelijke studies en het is dan ook heel leesbaar geschreven.

'De late namiddag wierp een gouden glans over de torens van Gent', zo begint de schrijver. Hij beschrijft Jan Borluut, de belangrijkste onruststoker en deze *'groette joviaal enkele wevers die daar stonden te praten en die op hun beurt ook hem hartelijk toewuifden'*. De schrijver geeft toe dat hij zijn verbeeldingskracht heeft gebruikt: *'elementen uit het dagelijks leven'* ... *'zijn hier gereconstrueerd op basis van de algemene kennis die nu over deze situatie bestaat'*.

Dat kan. Het is heel goed mogelijk, uit processtukken hele dialogen over te nemen en uit oorkonden details van een verhaal te reconstrueren om het verslag levendiger te maken. Blockmans gaat daarbij wel erg ver. Hij geeft lange gesprekken weer die niet in de stukken voorkomen, hij vertelt wat de mensen denken en het lijkt alsof hij be-

schikt over de weerberichten van die dagen. In een wetenschappelijk boek is dat stoerend, in een populair boek voor jongeren is het niet erg. Ik aarzel dan ook niet om het voor het onderwijs aan te bevelen.

D.A. Berents

Fred Kloek, *De pauselijke banvloek, een geestelijk wapen in de middeleeuwse politiek*. Uitgeverij Aramith, Amsterdam 1987, f 29,90.

'Hierop nam de paus (= Gregorius VII) het besluit de keizer (= Hendrik IV) buiten de kerk te plaatsen. Dit had tot gevolg dat de hertogen en graven in Duitsland de keizer niet meer wilden gehoorzamen en zelfs dreigden een andere keizer te kiezen. Om deze ramp af te wenden ondernam Hendrik IV een tocht naar Canossa, ... Nu de paus hem weer in de kerk had opgenomen, had de keizer zijn macht terug en kon van afzetten geen sprake meer zijn.' (Uit: A.B. Ceulaert en O. Feitsma, *Kleio voor de brugklas*, Zeist 1979, blz. 127).

Wie dit leest krijgt de indruk dat de pauselijke banvloek, het buiten de kerk plaatsen, voor de vorst iets uiterst vervelends was. Hij kon zijn macht verliezen omdat de edelen tegen hem in opstand kwamen als gevolg van de banvloek. Men zou ook de conclusie kunnen trekken dat de ban voor de paus een sterk wapen was. Deze indruk wordt bevestigd door de middeleeuwse kronieken.

De opvatting dat de banvloek een effectief wapen in pauselijke handen was, blijkt na lezing van Fred Kloeks dissertatie een misvatting. Kloek onderzocht herkomst, gebruik en effect van de banvloek in de middeleeuwen en komt tot ontvullende conclusies. De paus zag zichzelf als degene die ervoor moest zorgen dat de politieke en morele waarden binnen de christelijke wereld bewaakt werden. Maakte een vorst zich schuldig aan politiek en/of moreel wan gedrag dan kon de paus hem excommuniceren. Van de door Kloek onderzochte 22 excommunicaties tussen 1076 en 1303 had er slechts één betrekking op moreel wangedrag: in 1095 werd koning Philips I van Frankrijk geëxcommuniceerd omdat hij een onwettig huwelijk met de vrouw van een leenman had gesloten. De 21 overige banvloeken zijn puur politiek van aard. De auteur onderscheidt daarbij competentieconflicten (over kerkelijke benoemingen bijvoorbeeld) en territoriale conflicten (met name over de Kerkelijke Staat en Sicilië). De ruzies met de Duitse keizers Frederik I Barbarossa en Frederik II hadden beide elementen in zich. In 17 van de 22 gevallen is de paus de grote verliezer. Hij heft na verloop van tijd de ban op in ruil voor vage toezeggingen. In de overige gevallen kan er van pauselijke winst gesproken worden.

kleio

De vorsten lieten zich niet veel gelegen liggen aan de ban. Ze bezochten gewoon de mis en benoemden bisschoppen. Geestelijkheid en bevolking bleven de vorst trouw. Nogal wat vorsten reageerden uiterst boos of zelfs agressief, riepen synodes bijeen om de paus af te zetten of dreigden de geestelijke leider van de christelijke wereld gevangen te nemen.

De conclusie van Kloek is duidelijk: de banvloek is een ineffectief wapen. De vraag dringt zich derhalve op waarom de pausen dit wapen hanteerden. Daar zijn twee redenen voor te geven. Ten eerste vonden de pausen dat als hoeders van de politieke en morele waarden hun plicht, ten tweede waren ook de pausen 'politieke dieren'. Kloek toont duidelijk aan dat de pausen de banvloek gebruikten om hun mening over een politiek conflict te geven. Zij deden dat op momenten die hun politiek gezien heel goed uitkwamen. Als Philips Augustus van Frankrijk na één etmaal weigert met zijn bruid te trouwen, is er voor de paus reden genoeg de koning in de ban te doen. Hij doet dat echter niet, omdat hij op dat moment politiek afhankelijk is van de franse koning. Maar als er in Duitsland gerebelleerd wordt tegen Hendrik IV is dat voor de paus een gunstig moment de ban uit te spreken. Hij geeft de opstandige adel daarmee een extra argument in handen in hun conflict met de koning, die ook zijn tegenstander is.

Dit zien we vaker: de paus spreekt de banvloek uit op een moment dat er al opstandigheid is en kiest de kant van de adel. Het is nooit zo — hoewel kroniekschrijvers en hedendaagse schoolboeken dat wel stellig beweren — dat de ban opstandigheid tot gevolg heeft.

Er is nog een misverstand dat door Kloek uit de weg geruimd wordt. Vaak wordt beweerd dat het wapen van de ban na de dertiende eeuw bot werd omdat de pausen de vloek te vaak uitspraken. Ook dit is onjuist: de pausen slingerden na de dertiende eeuw de ban niet vaker dan voorheen, maar het wapen werd nutteloos omdat de positie van de vorst sterk veranderd was. Van primus inter pares werd hij een echte heerser die machtiger was dan de adel. Via de ban de adel steunen had derhalve weinig zin. 'De pauselijke banvloek' is een overzichtelijk en helder geformuleerd boekje. Ik ben ervan overtuigd dat ook menige bovenbouwleerling het met plezier zal lezen.

Wim Rongen

VAKWETENSCHAP

Adrianne Dercksen en Loes Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970*. Uitg. Boom, Meppel 1986, f 35,—.

Afwijkend gedrag wordt tegenwoordig wel getolereerd en men is over het algemeen dan ook niet geneigd onmiddellijk in iemands privé-leven in te grijpen. Tussen 1914 en 1970 was dit wel anders, zoals Dercksen en Verplanke in hun proefschrift over de onmaatschappelijkheidsbestrijding aantonen.

Met het toenemen van de welvaart bij een groot deel van de arbeidersklasse werd het gedrag van de achterblijvers, de arbeiders met los en ongeschoold werk steeds meer als storend ervaren. Betrof de ergernis aanvankelijk alleen het woongedrag van deze gezinnen, in de jaren twintig worden er al snel aspecten als criminaliteit, drankzucht, onzedelijkheid en verwaarlozing van de kinderen bij betrokken. Vooral sociaal-democratische gemeentebesturen zagen het als hun taak om deze 'asocialen', zoals ze toen werden genoemd op te voeden tot nette arbeiders. En waar kon dit beter gebeuren dan in aparte woonwijken onder leiding van woninginspectrices, die controleerden of het huis wel schoon was, de kinderen wel naar school gingen en de man wel zijn best deed om werk te vinden.

Deze aanpak bleek evenwel niet te werken en gebruikmakend van de evacuatie die door de Tweede Wereldoorlog noodzakelijk waren werden 'asociale' gezinnen uit de grote steden in kampen voor oorlogsslachtoffers in Drenthe en Overijssel ondergebracht. De gemeente Rotterdam presteerde het zelfs nog na de oorlog gezinnen naar deze kampen te evacueren. Bij de overheid bestonden dan ook hoge verwachtingen ten aanzien van de mogelijkheden deze gezinnen op te voeden in deze geïsoleerde gezins-oorden. Dit verklaart het feit dat ze tot 1959 zijn blijven bestaan en dat dit opvoedingswerk, dat al die tijd zeer diep in het privé-leven ingreep, als normaal werd beschouwd.

Zelfs in de jaren zestig was men nog steeds overtuigd van deze opvoedingsidealen. Men trachtte niet langer deze gezinnen te isoleren, maar ze op te nemen in een 'normale' omgeving. Pas toen deze inkapseling door een heel netwerk van -gogen en -logen ook niet bleek te werken en er vanuit de kritische sociale wetenschap hierop ook steeds meer kritiek kwam, verdwenen deze bijzondere projecten tenslotte ook.

Van het begin af aan is door wetenschappers getracht de oorzaak te vinden van het 'onmaatschappelijk' gedrag. In het Interbellum waren het vooral medici en psychiaters, zoals Querido, die deze gezinnen als ziek beschouwden. Na de oorlog werd dan ook ge-

vreesd voor het besmettingsgevaar dat deze gezinnen zouden veroorzaken. Door toenemende confessionele bemoeienis ging men de oorzaak voor onmaatschappelijkheid ook steeds meer zoeken in het verlies van het geloof. Daarna weten psychologen onmaatschappelijk gedrag aan affectverwaarlozing in de jeugd van de betrokkenen. Telkens werden de tekorten primair gezocht bij het onmaatschappelijke individu of gezin. Pas bij de kritische sociologen verdween het zoeken naar individuele oorzaken voor de onmaatschappelijkheid.

Dercksen en Verplanke zijn er goed in geslaagd het normerende karakter van de onmaatschappelijkheidsbestrijding bloot te leggen. Wetenschappers en hulpverleners hebben zij naar hun hedendaags oordeel over hun vroegere werk gevraagd. Zo bekende de psychiater D. Zuithoff, die in de jaren veertig en vijftig met deze gezinnen werkte, in een interview dat hij met 'mid-denstandsgenoten naar die gezinnen keek'.

Maar ook de 'onmaatschappelijken' komen, middels uitgebreide interviewcitataten, zelf ruimschoots aan het woord. Zij ervoeren al dit opvoedingswerk als betuttelend en bemoeizuchtig en waren zeer kwaad over het stempel asociaal dat zij door dit werk op gedrukt kregen en later ook niet meer kwijt raakten. Over het verblijf in de heropvoedingsoorden vertelde een voormalige bewoner: *'Ik heb het daar nooit naar m'n zin gehad. (...) Ze hielden je daar vreselijk in de gaten. 's Avonds ook hoor, dan kwamen ze bij de ramen kijken wat je aan het doen was. Waarom moet iemand die het arm heeft, eerst vernederd worden om wat te leren? (...) Nee, ik denk dat het voor niemand, die daar gezeten heeft leuk was.'*

De auteurs zijn er in geslaagd een toegankelijk boek te schrijven, dat een blik gunt op een periode die velen (om verschillende redenen) liever zouden willen vergeten.

Gertjan de Groot

KLEIO KRANT

GN

Bestuur

ALGEMENE LEDENVERGADERING

Tijd: 12 maart, 10.30 uur. Vanaf 10.00 uur wordt er koffie geschonken.

Plaats: Jaarbeursgebouw Utrecht.

AGENDA

- 1 Welkomstwoord en jaarrede, waarin door de voorzitter wordt teruggekeken op de afgelopen bestuurstermijn (1982-1988).
- 2 Jaarstukken:
  - Notulen algemene ledenvergadering van 14 maart 1987.
  - Jaarverslag van het bestuur.
  - Jaarverslagen van de commissies.
  - Financieel jaarverslag en begroting 1988.
  - Kasverslag en herbenoeming kascommissie.
- 3 Voorstel tot contributiewijziging.
- 4 Beleidsplan bestuur 1988/89. Dit plan is door het afscheidnemend bestuur opgesteld en wordt ter uitvoering aan het nieuwe bestuur aanbevolen.
- 5 Statutenwijziging.
- 6 Bestuurswisseling.
  - Af zullen treden: Nico Maarsen, Wim Kattenberg, Tom van der Geugten, Will Bouwman, Piet van Hees en Harriët Mulken.
  - Aan zullen blijven: Jolanda Reitsma en Henk van Duijsen.
- 7 Rondvraag.

Willen allen die van plan zijn te komen, zich zo spoedig mogelijk aanmelden door middel van bijgevoegde antwoordkaart? Dit in verband met het te bestellen aantal lunches.

De 2e secretaris van de VGN is verhuisd:
Jolanda Reitsma woont nu
Van Brerostraat 79, 7312 VL
Apeldoorn. Tel. 055-558238.

Aktieve VGN-leden gezocht

Op de komende jaarvergadering zal ik, met vijf anderen, aftreden als lid van het VGN-bestuur. Daarmee zal ik een punt zetten achter zes aangename, maar drukke VGN-jaren.

Als Mavo-docent was ik in oktober 1981 aanwezig op de didactiekconferentie, waar mij door onze intussen gepensioneerde collega Piet Doves werd gevraagd: zou jij niet in het Mavo/Lbo-sectiebestuur willen zitten? Mijn positieve antwoord zou de eerste stap zijn naar — zoals een studiegenoot tijdens de laatste didactiekconferentie in Tilburg het noemde — 'de hoogste regionen van de VGN'.

Tijdens mijn eerste vergadering in met Mavo/Lbo-sectiebestuur werd me gevraagd of ik vertegenwoordiger wilde zijn in het algemeen bestuur. Snel daarna werd me gevraagd of ik als contactpersoon tussen beide sectiebesturen, ook de vergaderingen van het Havo/Vwo-sectiebestuur wilde bijwonen. Dit alles betekende heel wat vergaderen, en daarnaast het nodige huiswerk, bijvoorbeeld bij de samenstelling van het 'Examenrapport'.

Vanaf 1985 ben ik nog 'slechts' gewoon lid van het VGN-bestuur. Met het wegvallen van het onderscheid tussen algemeen en dagelijks bestuur in 1986, en het inkrimpen van het bestuur tot acht leden, betekent dit voor mij: elke twee weken vergaderen in Utrecht op donderdag van half vier tot half zeven, en daarnaast zo'n drie avonden per week VGN-werk thuis: stukken (notulen, rapporten) lezen, stukken (beleidsnotities, brieven) schrijven, contacten (met commissies, Kleio) onderhouden, dus veel telefoneren.

Ik vraag me wel eens af: waarom doe ik dit allemaal? Waarom heb ik om te beginnen tegen Piet Doves, ja gezegd? Ik kan me herinneren dat ik het altijd leuk heb gevonden om op VGN-bijeenkomsten vakcollega's te ontmoeten. Zeer verschillende mensen die één ding gemeen hebben: hart voor hun vak. Voor mijn eigen lessen heb ik daarvan altijd veel geleerd. Het leek me ook wel leuk om in VGN-verband wat meer na te denken over ons vak, zo mogelijk enigszins bij te dragen aan het ver-

stevigen van de positie van ons vak. Ook het helpen organiseren van activiteiten trok me wel.

In de laatste jaren heeft de VGN zich ontwikkeld tot een zeer actieve vereniging. Niet alleen houdt het bestuur zich bezig met een toenemend aantal zaken. Met name ook bepaalde commissies en individuele leden met een speciale taak zijn erg actief (meer hierover hieronder).

Om te voorkomen dat activiteiten 'inzakken' is het noodzakelijk dat lege plaatsen worden opgevuld; dat nieuwe actieve VGN-leden bereid worden gevonden een taak op zich te nemen. Dit blijkt een groot probleem te zijn, waardoor vaak dreigt te gebeuren wat mij ook is overkomen: een klein aantal actieve leden wordt overladen met verzoeken taken op zich te nemen.

Met hoeveel plezier ik meestal VGN-werk heb gedaan, deze concentratie van VGN-werk over een beperkt aantal leden is mijns inziens een slechte zaak. In de komende jaren zal het aantal te vervullen taken binnen de VGN eerder afnemen — en dat is mijns inziens een goede zaak — maar dan zullen méér leden bereid moeten zijn iets binnen de VGN te doen.

Laat ik een concreet voorbeeld noemen. In *Kleio* 3/86 deed ik een dringend beroep op de leden mij te helpen bij het organiseren van de (door zo'n achthonderd docenten bezochte) CSE-besprekingen. Door persoonlijke omstandigheden kon ik er zelf niet zoveel tijd in steken als ik in de voorafgaande jaren had gedaan. Totaal heb ik daarop één reactie ontvangen. Hoe het in 1988 zal gaan weet ik niet. Ik doe het in ieder geval niet meer.

Tijdens een overleg tussen bestuur en actieve leden op 14 november jongstleden (de zogenaamde verenigingsraad) werd het hierboven geschetste probleem besproken. Het bestuur was erg blij met de daar gemaakte opmerkingen. Ik noem ze hieronder en voorzie ze direct van een persoonlijk commentaar.

— Er zijn leden die denken dat VGN-bestuurders op een of andere wijze vrijgesteld of financieel

beloond worden voor het VGN-werk. Laat ik deze leden uit de droom helpen. Het is allemaal onbetaald vrijwilligerswerk. Alleen onze reis-, porto- en telefoonkosten, en ook de noodzakelijke maaltijden worden uit de verenigingspot betaald.

— Er zijn leden die denken dat het VGN-werk te moeilijk of te specialistisch is. Ik durf te beweren dat de meeste actieve VGN-leden als nogal onervaren beginners zijn begonnen. Enthousiaste mensen kunnen veel leren, en daarbij komt dat er zeer veel, maar ook zeer verschillende VGN-klussen zijn (zie hieronder).

— Er zijn leden die slechts beperkte tijd aan de VGN kunnen/willen besteden. Nogmaals: er is van alles te doen, met name in de eigen regio. Bij de organisatie van de CSE-besprekingen is het werk grotendeels administratief, wordt thuis gedaan en kan over meerdere mensen worden verdeeld. Het draaiboek met activiteiten (collega's bellen, brieven sturen, Kleio inlichten enzovoort) en alle brieven en adreslijsten liggen klaar. Een ander voorbeeld: onze nieuwe VGN-commissie Comigo (Computer in geschiedenisonderwijs) is een productgerichte werkgroep. Er wordt gezocht naar leden die willen meehelpen aan ontwikkelen en uitproberen van programmatuur. Een redelijk beperkte VGN-klus die gecombineerd kan/moet worden met de eigen lespraktijk. Nog een voorbeeld: jaarlijks zijn en collega's bereid de CSE-bespreking in de eigen afdeling te organiseren. Vaak het enige waarin ze 'actief' zijn binnen de VGN. Zij doen daarmee geweldig belangrijk werk.

— Er zijn leden die worden afgeschrikt door de 'bestuurderscultuur', waarbinnen ieder elkaar lijkt te kennen, en waarbij een speciaal jargon vol onbegrijpelijke afkortingen wordt gesproken. Op zich valt dit moeilijk te ontkennen, maar dit geldt voor veel 'culturen' en zeker voor de onderwijswereld. Laat u door zo iets niet afschrikken. De VGN heeft enthousiaste, maar vooral ook nuchtere actievelingen nodig.

Veel VGN-werk is niet zo zichtbaar voor de 'gewone' leden. Daarom hier een overzicht van wat zoal wordt gedaan. Bij deze *Kleio* vindt u een kaart waarmee u zich (zonder postzegel) kunt aanmelden, als u binnenkort of over enige tijd iets (hoe gering dan ook) in

VGN-verband zou willen doen. De VGN is geen vereniging voor, maar *van* docenten geschiedenis en staatsinrichting. We zijn allen docenten in een heel mooi vak; enige extra activiteit is dat vak zeker waard!

Tom van der Geugten

Verenigingsraad

Op zaterdag 14 november ontmoette het bestuur van de VGN leden van de commissies, van de afdelingen en de ereleden Fontaine, De Wolff en Ulrich in De oude tram te Amersfoort. De opzet van deze ontmoeting was wederzijds informeel contact, uitwisseling van ideeën en het toetsen van plannen.

Voor de lunch gaf de voorzitter een overzicht van de stand van zaken rond het ingediende HEG-rapport. Dit overzicht is inmiddels al in *Kleio*, 1987, nr. 9, pp. 37-38 verschenen. De discussie mondde uit in zorg over de stagnatie op het departement van O en W. De voorgestelde commissies die zich bezig moeten gaan houden met de keuze van de eindexamenonderwerpen en de uitwerking daarvan zijn nog steeds niet ingesteld. De wijze waarop het eindexamenonderwerp uit de vrouwengeschiedenis tot stand is gekomen en is uitgewerkt is niet overeenkomstig de in het HEG-rapport voorgestelde werkwijze. Er is inmiddels door het VGN-bestuur een brief over het uitblijven van regelingen rond het eindexamen aan de staatssecretaris gezonden. Vervolgens werd nog kort over het werk van de BRUG-commissie gesproken.

Het onderwerp voor het eindexamen 1990 werd op zich gewaardeerd, maar niet iedereen was gelukkig met de wijze waarop daarover in *Kleio* was gediscussieerd. Wel werd van verschillende kanten om meer informatie gevraagd en werd er ook gesteld dat inhoudelijke discussies niet uit de weg gegaan moeten worden.

Een volgend punt van discussie was een bestuursvoorstel om tot een uniform tarief voor het VGN-lidmaatschap te komen. Een meerderheid onder de aanwezigen pleitte voor handhaving van de huidige differentiatie, al bleek ook wel dat deze verdeling geen rekening houdt met de werkelijke inkomenssituaties.

Tom van der Geugten gaf daarna een overzicht van de ledenweringscampagne en van de propaganda-activiteiten. Politici die zich met onderwijszaken bezighouden en journalisten hebben een informatiepakket gekregen (of zullen dat krijgen), waarin *Kleio's* zitten, enkele moderne

Voelt u ervoor om iets (weinig of iets meer; op korte of iets langere termijn) te doen in het kader van een van de genoemde activiteiten? Meldt u zich dan (*geheel vrijblijvend*) aan met bijgevoegde (ongefrankeerde) antwoordkaart. Voor nadere informatie wordt contact met u opgenomen.

Commissies

— De *commissie PA-BO* volgt ontwikkelingen in de basisschool en de PABO op de voet, onder andere door het verzorgen van consumentenrapporten van geschiedismethoden (zie *Kleio* 10/87), het becommentariëren van de in de maak zijnde eindtermen voor het basisonderwijs en het organiseren van regionale bijeenkomsten van PABO-docenten.

— De *commissie Mavo/Lbo* ontwikkelt weinig activiteiten. In verband met het wetsontwerp 'basisvorming' wordt begin 1988 een nieuwe VGN-commissie ingesteld. Deze *commissie 12- tot 16-jarigen* zal de ontwikkelingen in de eerste fase van alle vormen van het voortgezet onderwijs op de voet volgen.

— De *commissie Havo/Vwo* houdt zich in het bijzonder bezig met zaken in de tweede fase van het voortgezet onderwijs, zoals examenregelingen en niveauverschillen.

— De *commissie volwassenen-educatie* houdt zich onder meer bezig met moduleontwikkeling en wil komen tot een inventarisatie van wat voor ons vak aan modules is ontwikkeld (zie *Kleio* 4/86 en 1/85).

— De *Kleio-redactie* maakt het orgaan van de vereniging.

— De leden van de *onderwijsadviescommissie (OAC)* komen

uit alle vormen van het onderwijs. Zij adviseren het bestuur door het lezen en bekritiseren van stukken, zoals HEG- en WRR-advies.

— Door een goede taakverdeling lukt het de *didaktiviteitencommissie* te zorgen voor (of mee te helpen aan) de vele VGN-activiteiten waarbij het aangenam met het interessante wordt gecombineerd, zoals excursies, studiereizen, (nascholings-)conferenties, de feestelijke jaarvergadering.

— De *Comigo-commissie* is de jongste VGN-commissie en houdt zich bezig met het gebruik van de computer in het geschiedenisonderwijs. Zij wil dit gebruik stimuleren door voorlichting en door het aanreiken van bruikbaar materiaal.

Speciale activiteiten

— In de *onderwijscommissie NHG/VGN* wordt door Evert Boerhout, Jan Greep en Ineke Veldhuis het contact onderhouden met de 'wetenschappelijke wereld'. Onder meer werd gezorgd voor de toogdag op 14 april 1987 (zie *Kleio* 5/87).

— Met de *CEVNO* wordt het contact onderhouden door Gerrit Roos. Hij stimuleert voor ons vak interessante activiteiten en publicaties op het gebied van Europese en mondiale vorming.

— Frits Kat en Arend Schulp onderhouden het contact met de *Atlantische Commissie*. Zij zorgen ervoor dat het programma van het jaarlijkse seminar in Gilze aansluit bij het geschiedenisonderwijs.

— De VGN heeft voor verschillende belangrijke commissies leden voorgedragen, zoals voor de HEG en de CEVO (centraal examencommissie vaststelling opgaven). Voor de nieuwe *basisvorming-eindtermencommissie*

zijn Joke Rijken en Jos Koenen voorgedragen. Met de stichting leerplanontwikkeling (SLO) wordt contact onderhouden door Francis Elkerhout, die door de VGN voorgedragen lid is van de VALO M+M (veldadviesing leerplanontwikkeling mens-en-maatschappijvakken). Wim Kattenberg is lid van de bestuursraad van de SLO.

— OMEGA is het overleg tussen de verenigingen van docenten maatschappijleer, economie, geschiedenis en staatsinrichting en aardrijkskunde. Naast het overleg van bestuursleden is er ook een *Omega-adviescommissie*, die zich inhoudelijk bezighoudt met zaken betreffende de vier vakken, met name produkten van het M+M-project van de SLO. Tot voor kort was Jan Sniekers de VGN-vertegenwoordiger. Er is nu behoefte aan twee VGN-leden voor deze commissie.

— De *centrale organisatie van de CSE-besprekingen* is tot op heden verzorgd door Tom van der Geugten, met medewerking van Hélène Budé, Paul de Johge en Peter Wester. Deze klus kan door meerderen, maar ook heel goed met behulp van een personal computer worden uitgevoerd. *Regionaal* worden de CSE-besprekingen voorbereid door een groot aantal collega's. In verschillende plaatsen bestaat behoefte aan 'aflossing van de wacht'.

De VGN is ook actief in de regio. De oude afdelingen zijn samengevoegd tot VGN-regio's. In de ene regio wordt meer gedaan dan in de andere. In alle regio's is behoefte aan nieuwe enthousiaste leden, hetzij om goedlopende activiteiten over te nemen, hetzij om nieuwe initiatieven te ontplooiën.

geschiedismethoden en ter illustratie van het verschil met vroeger: een of meer methoden van zo'n twintig tot dertig jaar geleden.

In de middag werden door de aanwezigen een aantal zaken aan de orde gesteld.

Vanuit de didaktiviteitencommissie kwamen suggesties om de afdelingen/regio's te reorganiseren. Alleen een correspondent aanstellen in de regio en via deze figuur de actieve leden in de regio benaderen, waarbij vanuit bestuur en commissie(s) steun verleend zou kunnen worden. Overigens werd tegelijk gewenst dat goed lopende afdelingen zouden moeten blijven voortbestaan. Er zitten haken en ogen aan dit voorstel, bijvoorbeeld op het punt van de CSE-besprekingen en de organisatie daarvan.

Door de commissie volwassenen-educatie werd met vreugde gecon-

stateerd dat geschiedenis 'doorstroomrelevant' is gebleven. Verder werd gewezen op de modulaire leerplanontwikkeling. Men vroeg om een 'modulenbank' en men wilde graag contact met Comigo. Een computergerichte aanpak in deze vorm van onderwijs werd gezien als een mogelijkheid om mogelijke vermindering van uren op te vangen. Verder: graag nieuwe actieve bestuursleden ter aanvulling van de commissie. Vanuit de Pabo-commissie werd gewezen op de gevolgen van de merkwaardige bevoegdhedenregeling in het hoger beroeps-onderwijs (zie *Kleio*, 1987, nr. 5, p. 48). Er wordt intussen geïnventariseerd welke gevolgen deze regeling heeft voor het bestand aan echte geschiedenisdocenten op de PABO's.

Tenslotte werd gediscussieerd over *Kleio*. Het is goed als blad, maar is het soms niet te goed vroeg Hans Ulrich zich af (didactische hoog-

standjes waar de gemiddelde docent niet aan toe komt, boeken die besproken worden, maar waarvoor de tijd ontbreekt om ze te lezen) ja zelfs wat élitair. Inderdaad zal niet iedere docent dat wat *Kleio* biedt direct of zelfs maar indirect in zijn of haar lessen kunnen of willen realiseren, maar dat neemt niet weg dat de redactie wel naar die perfectie moet streven om elke docent juist keuzen te bieden. Tot zover de grote lijn van de discussies. Daarnaast werden onderling nog informatie verstrekt en zaken afgedaan. Het was echter jammer dat niet alle commissies vertegenwoordigd waren. Overigens een reden te meer om bij wijze van herkansing te pleiten voor voortzetting van wat vroeger een jaarlijks terugkerend fenomeen was: ook voor 1988 een verenigingsraad.

Piet van Hees

Afdelingsvergaderingen

De Huishoudelijke vergadering van de afdelingen Alkmaar, Haarlem en Amsterdam zal plaatsvinden op dinsdag 23 februari 1988 in de Gaasterlandsschool, Gaasterlandstraat 5, Amsterdam. Aanvang. 19.00 uur. De agenda voor deze vergadering is als volgt

- 1 Opening
- 2 Mededelingen
- 3 Jaarstukken VGN
- 4 Statutenwijziging
- 5 Samenvoeging van afdelingen tot regio's
- 7 Rondvraag en sluiting.

De jaarstukken worden u in de loop van de maand februari toegezonden. De leden die deze vergadering willen bijwonen worden verzocht zich *vooraf telefonisch aan te melden bij:*

H. van Duijsen, tel. 020-733494.

OPROEP

De sectie geschiedenis van de SG Stevensbeek zoekt contact met collega's die in verband met de voorbereiding op het CSE oefenopdrachten gemaakt hebben om leerlingen te trainen met gesloten toetsopdrachten.

Contactadres:
SG Stevensbeek, t.a.v. Harry Flaton
p/a Postbus 14
5845 ZG St. Anthonis.

Gezocht: vloeiend Engels spreken- de GESCHIEDENISLERAAR voor uitwisseling 1988-1989.

Havo/Vwo.
O.B. van Viersen Trip
1300 Rolington Avenue/
Suite 103
Toronto M9A5CA
tel.: 09.1.416.239.1662

Inlichtingen: tel: 03465-61426 (overdag)

PA — BO
VGN

Vergadering 10 december 1987

Op 10 december 1987 vergaderde de commissie PABO — iedereen was aanwezig — in Utrecht over de volgende zaken:

1. *samenstelling en taakverdeling*
Naar aanleiding van de oproep in het novemnummer van *Kleio* meldde zich Aad van Zeyl, adjunct-directeur van een basisschool en VGN-lid, als kandidaat voor één van de vacatures in onze commissie. Aad is inmiddels door ons aan het Algemeen Bestuur als lid voorgedragen. Van de geplande overdracht van het penningmeesterschap van Frie Kolen (zie *Kleio*, november 1987) is afgezien. Frie is tijdelijk zowel secretaris als penningmeester.

2. *consumentenrapporten van basisschoolmethoden*
Het materiaal voor het *Kleio*-nummer van december 1987 werd kort geëvalueerd. De inleidende tekst van de redactie geeft aanleiding om nog eens te benadrukken, dat de consumentenrapporten het werk zijn van alle commissieleden. Er zijn nieuwe afspraken gemaakt over het opstellen van de rapporten van de methoden 'Geschiedenis in onderwerp en opdracht', 'De tijd zal het leren' en 'Bij de tijd'. Via deze rubriek houden we u op de hoogte van onze vorderingen.

3. *eindtermen geschiedenis basisonderwijs*
Namens de commissie heeft Anita Burlet zitting genomen in een groep, die tot taak heeft te reageren op de SLO-voorstellen voor de eindtermen sociale wereldoriëntatie voor de basisschool. Inmiddels heeft de commissie op de eerste voorstellen gereageerd.

4. *jaarverslag en financieel overzicht/begroting 1988*
Het financieel overzicht met de begroting voor 1988 werd door de commissie onder dankzegging aan de penningmeester goedgekeurd. Samen werden de hoofdpunten voor het jaarverslag vastgesteld.

5. *vergaderdata*
De commissie vergadert weer op 26 januari 1988, 3 maart 1988, 18 april 1988, 3 mei 1988 en 9 juni 1988.

Cees van der Kooij

UITNODIGING tot het bijwonen van een docenten- bijeenkomst in het Tropen- museum t.g.v. de tentoon- stelling BUDAYA INDONESIA mede met het oog op het CSE geschiedenis van dit jaar (1988)

Na een inleiding met betrekking tot het museum en vooral ook de tentoonstelling volgt een praktisch gedeelte. Hierin zullen we met elkaar een bezoek met leerlingen voorbereiden aan de hand van materiaal dat door de dienst van het Tropenmuseum zal worden geleverd. Dit materiaal zal bestaan uit algemene achtergronden en samenvattingen van objectbeschrijvingen uit de grote catalogus, maar ook uit een viertal uitvoerige beschrijvingen van objecten met bijbehorende achtergronden. Deze laatste beschrijvingen worden speciaal voor ons 'historici' gemaakt.

Deze docentmiddag zal plaatsvinden op 17 februari tussen 14.00 uur en 17.00 uur, op woensdag in de lentevakantie: een mooie gelegenheid om de tentoonstelling te bezoeken! Vanaf 13.00 uur is er gelegenheid om zich reeds in te lezen.

NEDERLANDS ZOUAVENMUSEUM

Bij gelegenheid van het veertigjarig bestaan van het Nederlands Zouavenmuseum te Oudenbosch wordt in samenwerking met de Katholieke Universiteit Nijmegen een symposium georganiseerd over het thema

'DE PAUS: EEN SOEVEREIN MET EEN LEGER'

Tijdens dit symposium, dat onder leiding staat van prof. dr. M.G. Spiertz, zullen de volgende inleidingen gehouden worden.

- Prof. dr. J.C.P.A. van Laarhoven: De 'staat' van de Paus.
- Drs. J.P. de Valk: Vader of Koning? Het beeld van de paus bij de Nederlandse katholieken

in de negentiende eeuw.

- Dr. L. Goosen: Kijken naar pausen.
- Mevr. drs. Th.E.A. Bosman: 'Eene gewichtige plicht moet hier vervuld worden'. Werving, herkomst en belevenissen van de Nederlandse Zouaven.
- Dhr. C.C.M. Somers: De Nederlandse oud-Zouaven en hun maatschappelijke activiteiten na 1870.

Het symposium vindt plaats op zaterdag 26 maart 1988 in de aula van het Thomas More College te Oudenbosch, Eikenlaan 18 (achterzijde NS-station).

Aanvangstijd: 10.30 uur; sluiting: 16.30 uur.

Kosten: f 5,-, inclusief koffie/thee en een eenvoudige lunch.

Inlichtingen: gemeentehuis Oudenbosch, Markt 47/Postbus 5, 4730 AA Oudenbosch, tel. 01652-2355.

De inschrijving staat open tot 20 maart 1988.

SiO-Studiedag

SiO-studiedag 'Toetsing, rapportage en registratie bij Geschiedenis'

Voor VGN-leden gratis toegankelijk!

Deze conferentie wordt gehouden op woensdag 23 maart 1988 van 10.00 tot 17.00 uur in Utrecht. Een lunch wordt aangeboden.

Tijdens deze conferentie passeren de volgende programmapunten de revue:

- Een confrontatie met de toets- en niveauproblematiek. U krijgt zeventien opdrachten voorgeschiedeld en probeert aan te geven bij welk schooltype de vraag behoort. De vragen zijn vrijwel allemaal aan het CSE ontleend. Tot slot proberen we de criteria die ons tot indeling naar moeilijkheidsgraad bij de opdrachten hebben gebracht, te rubriceren.
- Presentatie van de vijf aspecten van het leerproces en de vijf aspecten bij toetsing. Toepassing van bovengenoemde aspecten op de toets Midden-Oosten.
- Hoe zit een goede toets in elkaar? Constructie, moeilijkheidsgraad enz.
- 'Makkelijker' en 'moeilijker' versies van dezelfde opdracht of vraag. Presentatie van negen punten aan de hand waarvan moeilijke vragen makkelijker gemaakt kunnen worden of omgekeerd.
- Tot slot van dit onderdeel oefenen we met de criteria op bestaande vragen.
- De beoordelingsproblematiek. Diagnostisch? Selectief? Hoe moeten we normeren? Hoe waarderen en rapporteren?

Wilt u deze conferentie bezoeken, stuur dan snel een briefje (ongefrankeerd) naar:
KPC, secretariaat SiO,
t.a.v. Nienke Stuver, Antwoordnummer 11003, 5200 VC 's-Hertogenbosch.
Vermeld de titel van de studiedag. Overigens bij overtekening geldt het moment van opgave voor deelname.

Voor nadere inlichtingen kunt u contact opnemen met de heer R. Bolsius, KPC, Postbus 482, 5201 AL 's-Hertogenbosch, 073-215435.

Tegelijk met de definitieve uitnodiging en de agenda voor de bijeenkomst zenden wij u een 'reiswijzer' naar de plaats van samenkomst in Utrecht. Tevens zenden wij u dan de deelnemerslijst.

SiO-studiedag 'Werken met bronnen in het geschiedenis-onderwijs'

Voor VGN-leden gratis toegankelijk!

Deze conferentie wordt gehouden op 16 maart 1988 van 10.00 tot 17.00 uur in Utrecht. Een lunch wordt aangeboden.

Op deze dag komen onder andere de volgende onderdelen aan de orde:

- Naast het gebruiken van geschreven bronnen gaat onze aandacht naar de mogelijkheden met illustratief materiaal. We beginnen met aan te geven hoe een afbeelding in het gewone lesboek kan leiden tot een 'bronnenstudie'.
- Ook kijken we naar het onderdeel 'de dia's als bron', waarbij we aangeven wat voor mogelijkheden er zowel individueel als groepsgewijs zijn.
- Film en video leveren bij goed gebruik onschatbaar veel bronnen materiaal op. Hiervan laten we een voorbeeld zien.
- Verder presenteren wij door ons ontwikkeld materiaal, waarbij leerlingen aan het werk kunnen met eenvoudige bronnen.

Wilt u deze conferentie bezoeken, stuur dan snel een briefje (ongefrankeerd) naar:
KPC, secretariaat SiO, t.a.v. Nienke Stuver, Antwoordnummer 11003, 5200 VC 's-Hertogenbosch.
Vermeld de titel van de studiedag. Overigens bij overtekening geldt het moment van opgave voor deelname.

Voor nadere inlichtingen kunt u contact opnemen met de heer R. Bolsius, KPC, Postbus 482, 5201 AL 's-Hertogenbosch, 073-215435.

Tegelijk met de definitieve uitnodiging en de agenda voor de bijeenkomst zenden wij u een 'reiswijzer' naar de plaats van samenkomst in Utrecht. Tevens zenden wij u dan de deelnemerslijst.

In januari 1988 is het eerste nummer van de Sovjet-monitor verschenen. Dit nieuwe maandblad geeft Nederlanders die geen Russisch kennen toegang tot de interessantste artikelen uit de Sovjet-pers over de meest uiteenlopende onderwerpen. Geen interpretatie door een westerse redactie!

De Sovjet-monitor zal van start gaan met 32 pagina's A4-formaat. De samenstellers, een historicus en een slavist, geven de Nederlandse lezer voor het eerst de mogelijkheid mee te lezen met het Russische publiek over *alle* aspecten van het maatschappelijk leven die tegenwoordig, dankzij de *glasnost*, in de Sovjet-pers ter sprake komen.

De Sovjet-monitor brengt letterlijke vertalingen. Daarom is dit blad uitstekend te gebruiken als bron voor lesmateriaal en werkstukken, met name voor de vakken geschiedenis en maatschappijleer. Het Russische origineel is altijd opvraagbaar. Op verzoek levert de Sovjet-monitor ook vertalingen van andere, in de index opgenomen artikelen.

Een abonnement loopt van januari tot januari en kost f 70,- per jaar. U kunt u opgeven bij: Sovjet-monitor, Daalseweg 70, 6521 GN Nijmegen.

Jan Cunencentrum/Oss

Musea ontwikkelen met het oog op het historisch onderwijs regelmatig tentoonstellingen en educatief materiaal over onderwerpen die in de klas ter sprake komen. Maar helaas is vaak alleen al de factor reistijd een te grote belemmering om de school te verlaten voor een bezoek aan een expositie. De oplossing ligt voor de hand, als de docent niet naar het museum kan komen, dan komt het museum naar de docent. En dan niet alleen in de vorm van de leskist (met vaak alleen replica's) zoals vaker gebeurt, maar met een complete

expositie en bijbehorend educatief materiaal voor leerling en leerkracht.

Het Jan Cunencentrum, museum van de gemeente Oss, heeft al veel ervaring opgedaan bij het ontwikkelen en aanbieden van 'transportabele' educatieve exposities. Op historisch vlak kan nu een expositie in huis worden gehaald met archeologie als uitgangspunt. Onder de naam '2000 Stappen Terug' laat dit project niet alleen op zeer realistische wijze zien hoe een opgraving er uit ziet — daartoe wordt een zandvlak inclusief paalsporen van een woning aangebracht —, maar ook hoe dankzij het spit- en speurwerk van de archeoloog het dagelijks leven in een eenvoudige boerenonderzetting aan het einde van de IJzertijd/begin Romeinse tijd in beeld is gebracht. Geen eindeloze vitrines met 'potten en pannen' in deze expositie, nee, dankzij reconstructions van een woning, weefgetouw, grafheuvel zijn er voor de leerling verschillende activiteiten mogelijk. Deze houden onder andere in het malen van graan met wrijfstenen, het spinnen van wol met spintollen, het weven op een werkend getouw en het vlechten met wilgetakken aan een wand in de deels gereconstrueerde boerderij. Als voorbereiding op het bezoek aan de expositie is een acht pagina's tellend leerlingenboekje uitgebracht, geïllustreerd en met gevarieerde werkvormen. De tentoonstelling is zodanig van opzet dat het eenvoudig is archeologische objecten en dergelijke uit eigen omgeving toe te voegen.

Scholen en andere instellingen als Onderwijsbegeleidingsdiensten (samenwerking vergemakkelijkt een efficiënt gebruik van de expositie) die geïnteresseerd zijn in het in huis halen van de tentoonstelling '2000 Stappen Terug' kunnen nadere informatie krijgen bij het Jan Cunencentrum, museum van de gemeente Oss, Molensstraat 65, 5341 GC Oss, telefoon 04120-29336.

RECTIFICATIE

In tegenstelling tot wat vermeld staat in Kleio 9/87 op p. 42 van de Kleio-krant is uitgeverij MASUSA te Nijmegen ook als postadres gevestigd in Nijmegen, namelijk onder Postbus 1023, 6501 BA Nijmegen.

In de regio - nieuwe tijdschriften

In de loop van 1987 zijn er de eerste nummers verschenen van twee nieuwe periodieken die zich richten tot docenten aardrijkskunde en geschiedenis in hun regio.

In september verscheen nummer 1/jaargang 1 van LEGIO REGIO, katernen voor het geschiedenis- en aardrijkskundeonderwijs in Limburg, uitgegeven door de Hogeschool Katholieke Leergangen Sittard. De redactie wil concreet lesmateriaal gaan bieden dat aansluit bij de eigen regio en betrekking heeft op ruimtelijke en/of historische ontwikkelingen van met name Midden- en Zuid-Limburg. De katernen zullen stof gaan bevatten voor maximaal zes lesuren en een bijpassende docentenhandleiding. Het eerste nummer betreft een veldwerk in Roermond, met als thema's de middeleeuwse stadskern en de hedendaagse renovatieproblematiek in het centrum. Verdere informatie bij: redactie LEGIO REGIO, KLS combinatie geschiedenis/aardrijkskunde, Oude Markt 5, 6131 EN Sittard. Telefoon 04490-11066.

In Nijmegen verscheen REGIONAAL, tijdschrift voor geografen en historici, als zelfstandig en onafhankelijk blad, voortgekomen uit een periodiek voor geografen van KU en Interstudie. Het blad richt zich tot alle historici en geografen in de regio Nijmegen. Het eerste nummer (24 blz.) biedt enkele artikelen en lessuggesties op regionaal gebied, recensies en een regionale agenda. Voor informatie: C. van den Heuvel, Tuinschouwstraat 36, 6651 CN Druten.

De 80-jarige Johanna Naber wordt gehuldigd op het IAV in 1938 (mid-den met bloemen de jarige).

Amsterdams Historisch Museum

**'Van onze oudtantes...
Vijf historie schrijfsters in
woord en beeld'
van 28 januari t/m 17 maart
1988**

Bij deze tentoonstelling behoren:
— een *catalogus* à f 7,50 — zie de
rubriek Recensies — (bij afname
van 15 stuks of meer krijgt u f 1,00
reductie per exemplaar). Deze
catalogus is tevens te bestellen bij:
Thea Peeters, van der Havestraat
115, Nijmegen, door overmaking
van f 8,50 (inclusief verzendkos-
ten) op gironummer 808242 onder
vermelding van 'Onze oudtan-
tes...'

— een *lesbrief*, verkrijgbaar in het
AHM, bedoeld voor leerlingen uit
de bovenbouw van het voortgezet
onderwijs. De lesbrief bevat vra-
gen bij de tentoonstelling en
discussievragen voor in de klas.

'Geschiedts- didaktik'

In december 1987 verscheen het
vierde nummer van de twaalfde
jaargang van 'Geschiedtsdidaktik'.
De lezers werden verrast met de
volgende mededeling: 'Es hat sich
nicht verhindern lassen. Diese Aus-
gabe der "Geschiedtsdidaktik" ist
das letzte Heft des letzten Jahr-
gangs. Die Zeitschrift wird einge-
stellt. Einen Jahrgang 1988 wird
es nicht mehr geben'. De redactie
van 'Geschiedtsdidaktik' — on-
der meer bestaande uit Klaus
Bergmann, Bodo von Borries,

Annette Kühn en Gerhard Schnei-
der — werd door het besluit van
de uitgever zelf evenzeer verrast,
te meer daar het tijdschrift eco-
nomsch gezond was.

Twaalf jaar heeft 'Geschiedts-
didaktik' bestaan en in die twaalf
jaar heeft het tijdschrift grote ver-
diensten gehad op het gebied van
de geschiedenisdidaktiek en op
het gebied van het geschiedenis-
onderwijs. Als ik de jaargangen in
de kast overzie dan springen de
themanummers over historisch
besef, over historisch leren, over
musea, over media in het geschie-
denisonderwijs, maar ook die over
geschiedenis van het dagelijks le-
ven en over vrouwengeschiedenis
eruit als inspirerend materiaal aan
de hand waarvan je je eigen ideeën
kon verrijken of waartegen je
je af kon zetten.

Afgezien van Gerhard Schneider
gaat de redactie nu door bij een
nieuwe uitgever: Friedrich Verlag
(waar ook 'Geschichte in Wissen-
schaft und Unterricht' verschijnt)
en onder een nieuwe naam: 'Ge-
schichte Lernen. Geschichtsunter-
richt heute'. In dit nieuwe tijd-
schrift zal de nadruk komen te
liggen op het onderwijs. Wanneer
het eerste nummer zal verschijnen
is nog niet bekend gemaakt.

Cees van de Kooij

Vereniging 'Geschiedenis, beeld en geluid'

Conferentie 'Speelfilm en Geschiedenis'

De recent opgerichte Vereniging
'Geschiedenis, Beeld en Geluid'
houdt op 22 en 23 april 1988
haar voorjaarsconferentie.
Onderwerp is: 'Speelfilm en Ge-
schiedenis'.

In deze conferentie staat de speel-

film als historische bron centraal.
Het gaat hierbij om 'historische'
speelfilms: films over een onder-
werp uit het verleden; en om 'ge-
wone' speelfilms: alle speelfilms
zijn een bron voor de periode
waarin ze gemaakt zijn.
De conferentie richt zich op we-
enschappelijke onderzoekers,
geschiedenisdocenten, en op ieder
die in film-en-geschiedenis is ge-
interesseerd.

Inlichtingen: 015-134947, tst. 227
(D. Leyten).

Schooltelevisie

Basisonderwijs

Voor groep 5 start op 29-02 (en
op 01-03) een herhaling van de se-
rie 'Speurtocht naar vroeger', een
kennismakingsprogramma met ge-
schiedenis. De verdere uitzend-
data zijn: 07-03 (08-03), 14-03
(15-03) en 21-03 (22-03). Bij de
programma's hoort een leerlingen-
boek, een bouwplaat van een kas-
teel en een handleiding.

Op 11 april begint een herhaling
van de geschiedenisserie over de
crisisjaren 'Sociale geschiedenis
1929-1939' voor de groepen 7
en 8. Uitzenddata: 11-04 (12-04),
18-04 (19-04), 25-4 (26-04),
02-05 (03-05). Bij de programma's
hoort een leerlingenswerkbok,
een diaserie, een geluidscassette
en een handleiding.

Voor de groepen 7 en 8 is er tot
slot iedere vrijdag 'SchoolTV-
Weekjournaal', dat begeleid wordt
met wekelijks een krant.

Voortgezet onderwijs

Voor het voortgezet onderwijs
heeft SchoolTV op het gebied van
geschiedenis en staatsinrichting
vrijwel niets te bieden. Geprogram-
meerd staat alleen een literatuur-
project met een historische in-
houd: 'Panorama van de 19de
eeuw', bestemd voor de klassen
4, 5 en 6 van Havo/Vwo. Zes pro-
gramma's met als begeleidend ma-
teriaal het Bulkboek van Peter van
Zonneveld met de gelijknamige
titel. Uitzenddata: 12-04, 19-04,
26-04, 03-05, 10-05, 17-05. Op
27-04 worden alle zes programma's
achter elkaar uitgezonden (ongee-
veer 150 minuten).

Voor de klassen 2 en 3 van Lbo/
Mavo zijn er op 04-03 en 15-04
uitzendingen van 'Brandpunt in
de school', actuele onderwerpen,
die nu nog niet bekend zijn.

N.B. In april 1988 verhuizen alle
SchoolTV-programma's naar Ne-
derland III.

Onderwijs voor Radio Freedom

Kennis is macht.

Dat geldt zeker voor de radioma-
kers van de verboden verzetszen-
der Radio Freedom. Kennis van
de werkelijke feiten in Zuid-Afrika
die zij willen doorgeven. Kennis
ook van de techniek van het radio-
maken. Dat laatste kunnen zij le-
ren als ze een goede opleiding krij-
gen.

In Tanzania staat de ANC school
'Solomon Mahlangu Freedom Col-
lege'. Jonge ANC leden krijgen er
een goede algemene schooloplei-
ding. Hier is de mogelijkheid een
mobiele radiostudio te plaatsen
waar enthousiaste studenten een
radio-opleiding kunnen krijgen.
Voor de aanschaf, installatie en
de instructie in de radiostudio is
een flink geldbedrag nodig. Daar-
voor is de hulp ingeroepen van het
onderwijs. Nadat de Algemene
Bond van Onderwijzend Perso-
neel haar medewerking toezegde,
nu de scholieren!

- Bedenk een goede manier om
geld in te zamelen.
bijvoorbeeld rommelmarkt,
playbackshow, sponsorloop,
muziekoptreden of iets der-
gelijks.
- Bestel uit het uitgebreide les-
pakket:
  - videoband Omroep voor
Radio Freedom
  - videoband 'Kleur bekennen'
  - Anti-Apartheidslesmateriaal
'Je moet er geweest zijn' (ba-
sisschool)
  - Anti-Apartheidslesmateriaal
'Dit is apartheid' (voortge-
zet onderwijs)
  - poster van politiek tekenaar
Opland
  - buttons, stickers, affiches en
folder over Radio Freedom.

Voor verdere informatie:
'Omroep voor Radio Freedom'
p/a Anti-Apartheidsbeweging
Nederland
Postbus 10500
1001 EM Amsterdam
020-267525

Vara radio 3 zal op dinsdag 3 mei
de scholen met de leukste actie
rechtstreeks in de uitzending ha-
len.

Defence and Aid Fund

Lesmateriaal 'Onderwijs en verzet – zwarte jongeren in Zuid-Afrika'

1. Rollenspel

Dit is een simulatiespel over de problematiek van de schoolboy-cots, gezien vanuit de jongeren. De deelnemers aan het spel moeten beslissen of ze een boycot willen organiseren, uit protest tegen het slechte onderwijssysteem en tegen de situatie in de klaslokalen en in de zwarte woonwijken. Na hun besluit krijgen zij een antwoordkaart, waarin zij met de gevolgen van hun beslissing geconfronteerd worden.

Het spel geeft de deelnemers de mogelijkheid zich in te leven in de situatie waarin veel Zuidafrikanen verkeren, en het maakt duidelijk hoe complex de problemen zijn waarmee zij te maken krijgen. Voor groepen tot 11 deelnemers. Geschikt voor de bovenbouw van het voortgezet onderwijs en voor volwassenen. Voor 2 tot 4 lesuren.

2. Achtergrondinformatie voor de leerlingen

In dit materiaal wordt de situatie in het zwarte onderwijs behandeld, en aandacht besteed aan het verzet daartegen. Ook de huidige noodtoestand komt aan de orde, evenals de arrestaties en mishandeling van kinderen door leger en politie.

10 pagina's geïllustreerd. Losbladig.

3. Achtergrondmateriaal voor de docent

Dit bestaat uit overdrukken van diverse artikelen over de onderwerpen die in het spel en in het leerlingmateriaal aan de orde komen: de invloed die de onrust op de scholieren heeft gehad; de houding van de Zuidafrikaanse regering ten opzichte van de onderwijshervormingen; de ontwikkeling van 'people's education'; en een verslag van de systematische mishandeling van kinderen in Zuid-Afrika.

Tevens bevat het een geannoteerde literatuurlijst.

De prijs van dit pakket bedraagt f 30,- (exclusief verzendkosten). Het is ook mogelijk een half pakket te bestellen voor de prijs van f 20,-. De diverse onderdelen zijn ook los te krijgen; dan zijn de prijzen: rollenspel f 15,-, leerlingmateriaal f 2,-, docenteninformatie f 2,-.

Te bestellen bij: Defence and Aid Fund Nederland, Kromme Nieuwegracht 10, 3512 HG Utrecht; tel. 030-313194.

F. Domela Nieuwenhuis-Museum

Wat is in het museum te zien?

De tentoonstelling geeft een beeld van leven en werken van F. Domela Nieuwenhuis (1846–1919). Door (veelal) originele documenten, schilderijen, affiches, meubelen en de bibliotheek van Domela Nieuwenhuis kan de bezoeker zich over hem en de beweging(en) waar hij zijn activiteiten in ontplooid informeren. Allerlei documenten getuigen van zijn verhouding tot vooraanstaande figuren in de letterkunde (Multatuli), het openbare leven (bijvoorbeeld koningin Emma en A. Kuiper) of de arbeidersbeweging in binnen- en buitenland (zoals P.J. Troelstra of K. Marx).

Op verzoek kunnen groepen rondgeleid worden door één van de leden van het F. Domela Nieuwenhuisfonds. Daartoe moet minstens een week van tevoren een afspraak gemaakt worden met de secretaris van het Fonds. De omvang van het museum maakt het echter lastig groepen te ontvangen van groter dan 20 personen. Voor individuele bezoeken moet men een telefonische afspraak maken met 'd'Witte Leli': 020-225496.

Het museum is gevestigd in het gebouw van de lerarenopleiding 'd'Witte Leli', Herengracht 266, Amsterdam.

B. Altena, secretaris F. Domela Nieuwenhuisfonds, Transvaalplein 20, 1092 HW Amsterdam. Tel. 020-930637.

Inleverdata van kopij voor de Kleio-Krant

Wij streven er naar dat KLEIO in de eerste helft van de maand in de brievenbussen ligt. Om dat mogelijk te maken vragen wij u om u aan deze data te houden.

ER KAN BEST WEL EENS VAN AFGEWEEKEN WORDEN IN SPOEDGEVALLEN, MAAR ALLEEN NA OVERLEG VOORAF MET DE EIND-REDACTEUR.

Datum dat de berichten uiterlijk gearriveerd moeten zijn:

aprilnr.	7 maart
mei nr.	5 april
juninr.	9 mei
julinr.	13 juni

De aard van de KLEIO-KRANT vraagt om berichten, niet om artikelen.

Toesturen aan de eindredacteur: T. Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein, tel. 03408-83576.

Ongehoord en ongezien geregistreerd

Video

Bij het Voorlichtingsbureau van het Europese Parlement (Lange Voorhout 27A, 2514 EB 's-Gravenhage, tel. 070-624941) is een videoband over het werk van het Europees Parlement verkrijgbaar. Aan de hand van voorbeelden op het gebied van de Europese milieu- en landbouwproblematiek worden de werkzaamheden van het Parlement toegelicht. Lengte 22 min., systeem VHS. De band wordt op aanvraag gratis toegestuurd; alleen de porto voor het terugzenden moet betaald worden.

'Churchill and the generals' is een speelfilm van regisseur Alan Gibson, die nu op video verkrijgbaar is. Centraal staan in deze film de militaire en persoonlijke contacten tussen Winston Churchill en de generaals tijdens de Tweede Wereldoorlog. De hoofdrollen worden gespeeld door Timothy West, Joseph Cotten, Arthur Hill en Richard Dysart. Lengte: ca. 165 min., kleur, Nederlandse ondertiteling. Deze videofilm is te koop voor f 399,- (tel. 076-480886) en in videospecialzaken te huur (Warner Home Video).

Film/video

In het oktobernummer van 'Kleio' werd het verschijnen van de RVD Filmotheekcatalogus 1987 aangekondigd. Inmiddels is de eerste aanvulling verschenen met onder meer de volgende films/video's:

– 'Un pueblo na kaminda/ Een volk op weg' (kl., 75 min., 16 mm), een film over de historie en de ontwikkeling van de Nederlandse Antillen en Aruba;

- 'Haagse lente, een vrouwenmanifestatie' (kl., 40 min., alleen op video), beelden van de manifestatie van 13 mei 1986, afgewisseld met gesprekken;
- 'De vrouw als krijger' (kl., 50 min., 16 mm en video), over de integratie van de vrouw in de Nederlandse krijgsmacht.

Inlichtingen: RVD, Postbus 20006, 2500 EA 's-Gravenhage, tel. 070-614181.

Cees van der Kooij

Een volledig lespakket bestaat uit:
2 rollenspelen 'schoolboy-cots'
20 leerlingmateriaal
1 achtergrondinformatie voor de docent.

SPREKEND VERLEDEN

Een geschiedenis van de wereld.

Doelgroep: mavo, havo, vwo.

Redactie: L.G. Dalhuisen, H.J.M. van der Geest, P.D.M. Latour.

SPREKEND VERLEDEN bevat een historisch overzicht en eenheden met bronnenmateriaal. Daardoor brengt de methode een wisselwerking tot stand tussen kennisoverdracht en onderzoek.

SPREKEND VERLEDEN presenteert niet 'het' verhaal van 'de' geschiedenis, maar leert leerlingen kritisch en methodisch mee te denken.

SPREKEND VERLEDEN is een flexibele methode. De delen zijn op verschillende manieren in het leerplan onder te brengen. Per deel bestaat de methode uit een leerlingenboek, een wegwijzer voor de leerling en een handleiding voor de leraar.

SPREKEND VERLEDEN IS DE IDEALE COMBINATIE VAN DE VERHALENDE EN DE ONDERZOEKENDE METHODE.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met onze afdeling Voorlichting / Verkoop.

Gamma Geschiedenis

Een verrijking binnen uw vakgebied

In januari 1987 werd Gamma Geschiedenis op grootse wijze geïntroduceerd. Deze nieuwe methode baarde veel opzien vanwege de zo andere aanpak. Inmiddels is een groot aantal bovenbouwleerlingen op een vernieuwende manier met het vak geschiedenis bezig.

Belangrijk bij Gamma is de tweedeling in een Handboek en een Themaboek. Het Themaboek bestaat uit een boeiende aaneenschakeling van korte, heldere leerstof en authentiek bronnenmateriaal. Samen geven de thema's een goede rondleiding door het vak. Voor achtergrondinformatie verwijst het Themaboek steeds naar het Handboek, een goed toegankelijk naslagwerk.

De verwijzingen naar het Handboek zijn zo duidelijk, dat leerlingen zelfstandig kunnen werken. De leerlingen leren bronnen te interpreteren en te analyseren. Ze ontwikkelen op deze manier een zelfstandige studiehouding, die onont-

beerlijk is in het vervolgonderwijs.

Indien u Gamma Geschiedenis nog niet voldoende kent, sturen wij u graag informatie toe. Omdat wij vinden, dat u beslist moet kennis maken met een methode die een verrijking binnen het vak geschiedenis betekent.

malmberg

Malmberg Uitgeverij v.a. Postbus 233, 5201 AL Den Bosch. Tel. 07-3-215564

De havo- en vwo-bovenbouw zaten er op te wachten.

Wat betekent BASISVORMING voor U?

15 vakgerichte deeltjes over basisvorming

Nu de wetgeving over Basisvorming eraan komt, lopen bij veel docenten de koude rillingen over de rug: wat zal basisvorming voor hen inhouden? Welke problemen brengen de vernieuwingen mee?
Om op die vragen een antwoord te geven, publiceert Stenfert Kroese/Martinus Nijhoff een serie boekjes, waarin de centrale thema's voor de betreffende vakgebieden worden behandeld.

Dus voor ieder vak komt er zo'n deeltje!

De redactie van deze serie bestaat uit prof.dr. H.P. Hooymayers, dr. J.J. Peters en prof.dr.mr. C.J.M. Schuyt.

Voor de volgende vakken zijn nu al onomstreden deskundigen aan het werk gegaan:

ALGEMEEN DEEL	prof.dr.mr. C.J.M. Schuyt/dr. M.M.B. Oud-de Glas
NEDERLANDS	dr. G.G.W. Rijlaarsdam/drs. K. de Glopper
ENGELS	drs. G.M.M. Willems/drs. W.N. de Jong
DUITS	dr. G.J. Westhoff
FRANS	dr. P. Bogaards
WISKUNDE	prof.dr. F. van der Blij
BIOLOGIE	prof.dr. A.J. Treffers / drs. A.J. Waarlo
NATUUR- EN SCHEIKUNDE	prof.dr. H.P. Hooymayers/dr. P.L. Lijnse
INFORMATIEKUNDE	
GESCHIEDENIS/STAATSINRICHTING	dr. G.J. Toebes
AARDRIJKSKUNDE	drs. L.J.A.E. Vankan
ECONOMIE	drs. A.J. Verwey
TECHNIEK	drs. J. Streumer
BEELDENDE VORMING	B. Schasfoort
MUZIEK	H. Passchier
LICHAMELIJKE OPVOEDING	drs. K. Faber

Zodra de Wet op de Basisvorming door het parlement is aangenomen, verschijnt een eerste algemeen deel, zodat u direct met het terrein van de basisvorming vertrouwd raakt. De vakgerichte deeltjes verschijnen zo spoedig mogelijk daarna. Bovendien zijn in voorbereiding de algemene deeltjes 'Eindtermen' en 'Differentiatie'.

Blijf op de hoogte en verzeker u van de noodzakelijke documentatie over deze serie. Vul nu de antwoordcoupon in en stuur deze in een ongefrankeerde envelop aan:

Ondergetekende wil gratis informatie over de serie Basisvorming.

Naam opleiding: .....

Naam docent(e): .....

Vak: .....

Adres: .....

Postcode: .....

Plaats: .....

Uitgeverij H.E. Stenfert Kroese/Martinus Nijhoff
Antwoordnummer 10036
2300 VB LEIDEN
071 - 14 98 44

H.E. Stenfert Kroese bv

Martinus Nijhoff

DUIZEND MAAL DANK VOOR UW VERTROUWEN...

Binnenkort zullen wij het miljoenste exemplaar afleveren van onze geschied-
nismethode 'Kijk op de tijd'. Een heuglijk feit, dat niet onopgemerkt voorbij
mag gaan. Een miljoen exemplaren van een methode is nu eenmaal niet niets.

We zijn u daar uiteraard zeer dankbaar voor. U koos in groten getale voor 'Kijk
op de tijd' als meest geschikte methode om uit te doceren. We konden daardoor
de methode steeds verbeteren en verder uit-
bouwen. Zodat 'Kijk op de tijd' - met 36 verschil-
lende uitgaven voor lbo, mavo, havo en vwo - nu
de meest uitgebreide geschiedenis methode in het
voortgezet onderwijs mag worden genoemd.
We zeggen u daarvoor dank. Een miljoen maal.

... IN 'KIJK OP DE TIJD'

'Het Tijdspoor' deel 10

Dat provocerende van de 18e eeuw ligt ze wel

Rousseau legde het mentale lont dat in het kruitvat van de Bastille zou eindigen. Voor Voltaire was de Kerk ook al niet meer heilig. En James Watt blies op zijn manier stoom af. Kortom, gevestigde meningen werden ter discussie gesteld en oude structuren ondermijnd.

De Verlichting moet heel herkenbaar zijn voor jongeren van vandaag. Vooral wanneer de stof op zo'n inzichtelijke en toeganke-

lijke manier wordt aangeboden als in Tijdspoor gebeurt. In deze nieuwe geschiedenismethode voor het voortgezet onderwijs is een gezond evenwicht bereikt tussen didactische inzichten van vroeger en nu.

Vandaar de chronologische opzet die nu eenmaal 'natuurlijk' overkomt. Het uitvoerige oefenmateriaal met de praktijkgerichte toetsen (op twee niveau's) die motiveren tot grote zelfwerkzaamheid.

Maar ook: de fijne illustraties en de spannende inlevingsteksten, die uitnodigen tot nadere kennismaking met mensen en feiten in historisch perspectief.

Zo wordt geschiedenis weer een open boek voor uw leerlingen. En voor u een overzichtelijke zaak. Omdat u duidelijk het gevoel hebt, met Tijdspoor op het juiste spoor te zitten. Blader eens in de geschiedenis: een beoordelingsexemplaar is snel aangevraagd.

Educaboek

Postbus 48
4100 AA Culemborg
Tel. (03450) 71 911

De geschiedenis herleeft in Tijdspoor